

А. П. Митов

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — ТОМЪ XXX, 7. 1934/1935.
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ DE DROIT — TOME XXX, 7. 1934/1935.

ОТДЪЛЕНЪ ОТПЕЧАТЪКЪ

СТОПАНСКИТЪ ВРЪЗКИ НА БЪЛГАРИЯ СЪ ЧУЖБИНА ПРЕЗЪ XIV В.

ОТЪ

Д-РЪ ИВ. САКЖЗОВЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1935

ГОДИШНИКЪ НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТЪ
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТЪ — ТОМЪ XXX, 7. 1934/1935.
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
FACULTÉ DE DROIT — TOME XXX, 7.

СТОПАНСКИТЪ ВРЪЗКИ НА БЪЛГАРИЯ СЪ ЧУЖБИНА ПРЕЗЪ XIV В.

ОТЪ
Д-РЪ ИВ. САКЖЗОВЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE LA COUR
1935

Стопанскитѣ връзки на България съ чужбина презъ XIV в.

ПРЕДГОВОРЪ

Икономическото развитие на България презъ XIV в. се характеризира съ бързо укрепване на стопанскитѣ сили на селското население и стабилизиране и засилване на градския животъ и размѣна въ всички области на държавата. Непрекъснатитѣ войни и чести опустошения на редица племена и народи, които изстискаха последнитѣ сили на българитѣ презъ епохата на I-то царство, най-последно спреха. Престанаха и кръстоноснитѣ походи, които ограбваха и повличаха всичко по пътя на своето движение презъ българскитѣ земи. Съ право се пита съвременника на онази епоха Теофилактъ Охридски „дали това бѣше шествие или опустошение?“

Наистина войнитѣ на Полуострова не сж били напълно прекратени, но при династията на Асеневци България бѣ преживяла много спокойни години, които допринесли за всестранното разрастване производителнитѣ сили на българския народъ. Това привлекло голѣмата търговия на дубровчанитѣ въ България, които осигурявали постоянни пазари на значителна частъ отъ националното производство. По-късно, при спокойното царуване на Светослава, гражданския животъ добилъ още по-голѣма устойчивость. Прирѣстътъ на населението се увеличилъ, неговата стопанска дейность се разнообразявала и станала по резултатна. Промислениятъ животъ въ градоветѣ закрепналъ до толкова, че всички, които посещаваха българскитѣ земи констатирали голѣмия напредѣкъ въ тази областъ. Заедно съ това расла и материалната култура на българитѣ. Населението по села и градове се отдало на по-спокоенъ трудъ. Основата на неговата стопанска дейность било земледѣлието, което не само изхранвало нацията, но и осигурявало на производителя значителни излишѣци. Обширната държава на Светослава, включила въ своитѣ граници богатата съ храни и добитѣкъ Добруджа, не могла да не привлече погледа на италианскитѣ търговци и колонисти отъ отсрѣщнитѣ брѣгове на Понтуса. Извѣстно е, че тѣ тамъ още презъ XIII в. имали голѣми колонии, които водили оживѣна търговия и дирижирани стопанския животъ на цѣлото крайбрѣжие.

Това съвпаднало съ разширението на левантската тър-

говия къмъ Черното море и повдигане значението на крайбрѣжнитѣ български земи за западно-европейския търговски свѣтъ. Съ изгонване на латинитѣ отъ Цариградъ, последнитѣ засилили многобройнитѣ италиански колонии по брѣговетѣ на Черно и Сръдиземно море. Отъ тукъ тѣ прониквали все по-дълбоко въ вѣтрешността на крайбрѣжнитѣ земи и търсили нови обекти за стопански изгоди, съ които да компенсиратъ отчасти материалнитѣ загуби отъ политическия си неуспѣхъ на Изтокъ. Особено венецианцитѣ, които най-много загубили въ катастрофата отъ 1261 г., се помъчили да потърсятъ нови области за стопанско проникване. Тѣ първи се опитали да влѣзнатъ въ контактъ съ българскитѣ земи, чиито владѣтели винаги имъ се стрували горди и непристъпни, както и най-малко склонни въ даването на специални привилегии. Въ южно-българскитѣ пристанищни градове, които често били подъ византийска властъ, тѣ се помъчили да измѣстятъ генуезцитѣ, чиято търговия тукъ била вѣкове наредъ протежирана отъ Византия.

Събитията на Изтокъ отъ началото на XIV в. подпомогали стопанското развитие на България. Неустойчивостта на византийскитѣ владения въ Мала Азия и Тракия и появилата се турска опасностъ отъ Изтокъ застрашили продоволствието на Империята. Това повдигнало цената и значението на българскитѣ земи, които повече отъ всѣка друга епоха добиватъ значение на стопански хинтерландъ на Византия и специално за Цариградъ.

Нескритото съперничество между венецианци и генуезци въ Латинската империя къмъ 1260 г., най-после намерило изразъ въ междуособицитѣ въ гр. Акръ, значителенъ центъръ на генуезката търговия върху брѣга на Мала Азия, който пострадалъ твърде много и главно по вина на венецианцитѣ. Това дало достатъчно поводъ на генуезцитѣ отъ Пера да влѣзатъ въ преговори съ византийцитѣ съ явната целъ да съборятъ господството на венецианцитѣ въ Цариградъ. Така презъ м. мартъ 1261 г. билъ сключенъ сждбоносния договоръ въ гр. Нимфея и само 4 месеци следъ това Михаилъ Палеологъ влѣзналъ тържествено въ Цариградъ. Падането на Латинската империя било най-крупното политическо събитие на Балканския п-въ презъ втората половина на XIII в. То за-сѣгнало най-вече развитието на левантската търговия. Предпочитанието, което Палеолозитѣ дали на генуезцитѣ въ Пон-туса и обещанията на сѣщитѣ да не допускатъ никакви търговски кораби въ Черното море, освенъ генуезкитѣ, всичко това ставало за смѣтка на венецианцитѣ. Последнитѣ почнали бързо да напуцатъ византийската столица, така че въ кратко време тамъ останали само най-дребнитѣ търговци и бедни работници. На тѣхно мѣсто почнали да се заселватъ на тѣпли генуезки колонисти, което не могло да не смути новата византийска властъ. Предвидливиятъ византийски императоръ Палеологъ, съвсемъ не мислилъ да допусне да се повтори историята отъ 1204 г. Затова той възприелъ една тактика на едно неравно и промѣнливо поведение къмъ разнитѣ италиански колонисти въ неговата столица. Той умѣло е противопоставялъ интереситѣ на едни къмъ други, като не е оставилъ да се застраши отново стопанската и политическа независимостъ на Империята. Затова, когато следъ нѣколко години, къмъ 1264 г., генуезцитѣ въ Цариградъ станали особено дръзки и се опитвали да се налагатъ въ външната политика на императора, тогава последния не се поколебалъ да изсели изведнажъ цѣлата генуезка колония отъ Цариградъ и да я настани въ Хераклеа върху брѣга на Мраморното море.¹⁾ Не по-малкъ е билъ неговия страхъ отъ венецианцитѣ, които мъчно се помирявали съ загубването на Цариградъ. Богатитѣ и предприемчиви поданици на Венеция не преставали да работятъ политически срещу Византия. Бидейки безсилни да имъ се противопоставятъ по море, византийцитѣ

¹⁾ Heyd, W. (Gugl.) Storia del commercio del Levante nel medio evo, Torino, 1913, стр. 449.

побързали да уредятъ договорнитѣ си отношения съ Републиката. Съ договора сключенъ презъ 1265 г. Византия отново отстъпила на венецианцитѣ правото да се заселватъ като колонисти въ Цариградъ. За да неутрализира, обаче, тѣхното влияние въ политическия и стопански животъ въ столицата, византийския императоръ се видѣлъ отново принуденъ да разреши на тѣхнитѣ вечни противници — генуезцитѣ, да се завърнатъ отъ Хераклеа. По този начинъ последнитѣ пакъ затвърдили положението си въ Понтуса.

По това време България живѣла тежки дни. Поради нашествията на маджаритѣ, които стигнали къмъ 1264 год. до Търново, българитѣ не могли да използватъ прогонването на латинитѣ отъ Цариградъ¹⁾ Наистина малко по-късно, когато маджарската опасностъ била вече преминала, българитѣ заедно съ турцитѣ нападнали Византия (1265), но всичко се завършило само съ опустошението на Тракия до Еносъ²⁾. Сигурно е, че България не била доволна отъ политическия възходъ на Византия и за това по традиция тя се присъединила къмъ нейнитѣ врагове. Удобенъ моментъ за това представялъ замисления отъ неаполитанския кралъ Карлъ I Анжу походъ противъ Византия.

Изглежда, че отъ това време сж първитѣ по-положителни сведения, които имаме за сближението между България и Венеция. Наистина стопанскитѣ и политически връзки на венецианцитѣ съ балканскитѣ държави датиратъ още отъ по-рано. Византия бѣ дала на нѣколко пжти търговски привилегии на венецианцитѣ още презъ X и XI в. Но най-добре се опознали тѣ съ балканскитѣ страни презъ време на латинското господство въ Цариградъ, когато венецианцитѣ добили монополъ въ черноморската търговия. Политическиятъ актъ отъ 1261 г., обаче се отразилъ фатално върху венецианскитѣ интереси въ Понтуса. Венецианскитѣ търговци били скоро изтласкани отъ Черното море и замѣстени отъ генуезцитѣ. Но могщата и богата венецианска република мжно могла да се помири съ това положение и ние виждаме скоро нейната флота да приближава Проливитѣ. Както казахме по-горе, съюза на византийци и генуезци не могълъ да ги спаси и Венеция отново добила съ договора отъ 1265 г. права въ понтийската търговия. Едновременно съ това ней била призната хегемонията въ Сръдиземно море и специално въ Критъ, Евбея и пристанищата Коронъ и Модонъ. Три години следъ това венецианскитѣ привилегии били отново потвърдени. Върѣзки тѣзи формални привилегии, венецианската търговия страдала непрекъснато отъ всевъзможни пречки отъ страна на византийцитѣ. Последнитѣ мжно могли да изличатъ спо-

¹⁾ Slatarski, W. Geschichte der Bulgaren I Teil, Leipzig, 1918, стр. 142.

²⁾ п. т. 143.

менитѣ отъ венецианското настойничество въ Цариградъ, което цѣли 60 години ги бѣ поставило въ политическо и стопанско робство въ собственитѣ имъ земи. Но и Венеция отъ своя страна не преставала да конспирира срещу Византия и затова ние я виждаме скоро да се присъединява къмъ т. н. „латинската коалиция“ съ целъ да организира новъ кръстоносенъ походъ срещу Византия. Очевидно е, че при тѣзи политически предпоставки, венецианската търговия въ Черно море не могла да хване дълбоки корени. При липсата на силна своя колония въ Цариградъ венецианската търговия въ Понтуса не е имала своя база и затова общо нейната търговия тукъ не е добила голѣмо стопанско значение. Формалнитѣ привилегии получени съ договоритѣ отъ 1265 и 1268 г. били минирани отъ непрекъснати пиратства вършени систематически отъ гръцкитѣ корабоплаватели надъ венецианскитѣ транспорти на Изтокъ. Това, което Византия не е успѣвала да нареди по дипломатически пжтъ, тя го постигала чрезъ всевъзможни фискални произволи и пиратства.

Въ тѣзи първи усилия на Венеция да възстанови следъ 1261 г. своята търговия на Изтокъ и специално въ Понтуса ние би трѣбвало да потърсимъ и най-раннитѣ сведения за търговията между Венеция и България, отношенията между които били приятелски. Благодарение на запазенитѣ „решения на венецианскитѣ сждии отъ 1278 г. противъ пиратствата на гърцитѣ въ Черно море“, ние получаваме и първитѣ сведения за венецианската търговия въ българскитѣ земи¹⁾. Официално Венеция е събрала въ тѣзи решения голѣмъ брой оплаквания отъ подобни пиратства, които нанесли твърде значителни щети на венецианскитѣ поданици. Регистрирани сж и първитѣ посещения на венециански търговци въ български градове покрай Черното море. Нѣкой си венецианецъ Пиетро Гривонъ, се оплакалъ, че византийцитѣ по единъ произволенъ начинъ му задържали внесеното отъ него въ Цариградъ жито отъ гр. Варна, съ целъ да го принудятъ да го продаде на по-евтини цени.

Отъ историческата частъ на решението, което издали по случая венецианскитѣ сждии, ние разбираме въ подробности нерипетнитѣ презъ които е миналъ този конфликтъ. „Като констатирахме, казватъ сждитѣ, че благоразумния мжжъ Петъръ Гризонъ, венецианецъ, когато билъ въ Цариградъ и внесълъ около 600 модуса жито отъ Варна (Varia) презъ 1276 г. индиктъ 4, 16 августъ, чрезъ Марино Билонго и тогава житото се продавало по 160—170 перпера и императора искалъ да го купи за себе си само за 133 перпера и сжщия Петъръ не се съгласилъ да го даде за тази малка цена, затова

¹⁾ „Iudicium venetorum in causis piraticis contra graecos decisiones. Fontes rerum austriacarum. Hrsg. G. Tafel und G. Thomas. Urkunden zum älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. III Teil, Wien, 1857.

и му било възпрепятствувано да продаде сжщото жито и складоветъ му били затворени и запечатани по заповѣдъ на сжщия императоръ и така е стояло 1½ месеци. Тогана той отишълъ въ курията заедно съ Петъръ Бадоевъ, байло въ Цариградъ, и молилъ императора да позволи да се продаде житото му и го приеме поне по текущата тогава цена, но нищо не помогнало. Като отпечатали и отворили складоветъ житото не е могло да се продаде, понеже казания императоръ издалъ декретъ съ който никой да не смѣе да взима жито отъ никой венецианецъ, каквото и да е положението му; така минало около 3 месеци и най-после 3 дни преди отпътуването на Петъръ отъ Цариградъ, понеже на пазаря дошло голѣмо количество жито, а той трѣбвало да си замине, тогава едва се получило разрешение да се продаде житото и по необходимостъ то било продадено за 116 перпера, съ което билъ оцетенъ казания Петъръ по вина на императора¹. Затова сждитѣ издали решение споменатия Петъръ да получи обезщетение отъ 125 перпера¹).

Този пълень съ подробности текстъ уяснява твърде много стопанскитѣ връзки между България и Византия презъ тази епоха и мѣстото, което заемали въ тѣхъ венецианскитѣ търговци. Касае се специално до търговията съ храни съ Византия. Тази търговия, обаче, има своята дълга история.

Продоволствието на Цариградъ съ хранителни продукти е било неразривно и органически свързано съ българскитѣ земи. Ние видѣхме на друго мѣсто голѣмия дѣлъ, който българитѣ презъ X. в. имали въ търговията на Византия и специално за продоволствието на нейната столица²). Положението по-късно не само не се е промѣнило въ ущърбъ на България, но напротивъ значението на българскитѣ земи станало още по-голѣмо. Несигурността на малоазиатскитѣ владения отъ една страна, а отъ друга — появата на кръстоносцитѣ отъ Западъ съвършено затруднили Византия. Само благодарение на една широка система на монополи и редица други ограничения на търговията се осигурявала прехраната на Цариградъ.

¹) „Item cum reperrint dicti iudices, nobilem virum Petrum Grisonum venetum, dum esset in Constantinopoli et duxisset bene modius DC frumenti de partibus Varai Constantinopolitani, currente MCCLXXVI, indictione IIII, die sexto decimo intrante Augusti, per Marinum Bilongum, et tunc venderetur frumentum ab yperperis CLX usque CLXX, et Imperator vellet pro se facere accipi pro CXXXIII yperperis solum; et ipse Petrus voluerit sibi dare pro tam parvo precio, fuisse prohibitum vendere ipsum frumentum, et claussas sibi fuisse de bullatas stationes in quibus erat ipsum frumentum, mandato dicti Imperatoris et stetisse sic bene (unum a. Schr.) mensem et dimidium, eundo ad curiam una cum domino Petro Badoario, Baiulo Constantinopolitano, et rogando dominum Imperatorem, ut permitteret... etc.“ п. т. 179 сл.

²) Сакжзовъ, Ив. Известие за бълг. търговия въ Цариградъ презъ X в. въ Изв. Ист. Д-во кн. VI стр. 195—203.

Политическата промѣна въ Цариградъ въ 1204 г. обаче, съвършено измѣнили нѣщата. Етатизмътъ въ стопанския животъ на Империята, завещанъ още отъ времето на императора Константина, бѣ унищоженъ. Свободата на търговията бѣ широко прокламирана. Тази свобода, обаче, бѣ използвана главно отъ латинския свѣтъ и той въ едно кратко време завладѣ стопански и икономически цѣлия Изтокъ. Въ продължение на цѣли 60 години, венецианци и генуезци използваха Византия като своя колония. Тѣ унищожиха монополитѣ, освободиха Пролитѣ и за пръвъ пжтъ насочиха безприпятствено произведенията отъ всички крайбрѣжни земи на Черното море къмъ Сръдиземно море и отъ тамъ — за Италия. Може да се каже, че отъ това време наченалъ свободния износъ на зърнени храни и други произведения отъ Понтуса къмъ Западъ Латинския свѣтъ отъ Цариградъ пръвъ откри пазаритѣ отвѣдъ моретата и за българското зърнено производство. Може съ сигурностъ да приемемъ, че отъ сръдата на XIII в. житата изнасяни отъ Варна, Месемврия и отъ южна Тракия започнаха да преминаватъ Пролитѣ на пжтъ за Италия, като избикалия цариградскитѣ тържища. Посрѣдствомъ венецианци и генуезци славата на добритѣ български жита, воскък и кожи бѣ разнесена далече покрай брѣговетѣ на Апенинския п-въ.

Рестаурацията на Византийската империя презъ 1261 г. очевидно не можеше да възкреси старитѣ форми на търговията съ храни, както и да установи наново монополитѣ. Отслабнала Византия не бѣ въ състояние да противостои на италианскитѣ колонии, които все още държеха въ свои ржце както продоволствието на столицата, тѣй и значителенъ дѣлъ отъ стопанския животъ на Империята. Михаилъ Палеологъ не можеше да въведе абсолютния монополъ на държавата и не му оставаше друго, освенъ да контролира ценитѣ, като постави известни условия на пазаритѣ. Това е било последния опитъ на етатизмъ, който Византия бѣ наследила отъ византийскитѣ императори отъ IV вѣкъ¹). Отъ цитирания документъ отъ 1276 г. ние виждаме подобни усилия отъ страна на византийския императоръ. Той е установилъ временна забрана за продажбата на българскитѣ жита, докато не спаднатъ тѣхнитѣ цени на едно нормално ниво. По такъвъ начинъ се избѣгвало повишаване цената на хлѣба, което е било важенъ елементъ въ вътрешната политика на всички византийски императори. Впрочемъ сжщата система е била въ сила по това време и на много мѣста на Западъ²). Въ цитирания отъ насъ

¹) Bratianu, G. La question de l'approvisionnement de Constantinople a l'epoque byzantine et ottomane. Extrait de Byzantion, t. V. (1929—1930) стр. 100.

²) Bratianu, G. Recherches sur le commerce génois dans la mer noire au XIIIe s. Paris, 1929 стр. 150, 151.

документъ е прокарана една тенденция да се ограничава всѣкаква спекула съ прехраната на византийската столица, каквато безспорно вършили италианскитѣ колонисти по всички тържища на Империята. Подобни инциденти засѣгащи и генуезцитѣ търговци сж регистрирани твърде много отъ тази епоха и тѣ се отнасятъ главно до търговията съ храни¹⁾. Такъвъ смисълъ иматъ и всички подобни оплаквания, които италианскитѣ експортѣри на храни отъ българскитѣ земи отправяли по-късно до Империята. Италианскитѣ колонисти и търговци мжно се примирявали съ тази политика на византийския императоръ, която очевидно не била въ унисонъ съ тѣхнитѣ интереси. Това е означавало фактически ограничения на търговията съ жита, която и по традиция отъ преди 1261 год., както и по договоритѣ отъ 1265 и 1268 г. тѣ считали винаги за свободна. Както ще видимъ по-долу, въ договора отъ 1285 г. венецианцитѣ поискали да се предвиди изрична клауза, съ която търговията на жита въ Черно море да бжде напълно свободна. Изобщо тенденцията и въ тази търговия е отивала въ ущръбъ политиката на византийскитѣ императори, които отъ година на година били принудени да отстъпватъ. По този пжтъ италианскитѣ колонисти се стремили да затвърдятъ връзкитѣ, които тѣ имали съ българското крайбрѣжие, като осигуряватъ пазаря на стокитѣ, които тѣ изнасяли отъ тамъ. Отъ документа отъ 1276 г. ние разбираме явното намерение на венецианскитѣ търговци да спекулиратъ съ българскитѣ жита по онѣзи пазари на Византия, които биха имъ гарантирали най-голъми печалби.

Безспорно е, че първитѣ връзки на венецианскитѣ търговци не били само съ Варна. Тѣ обхождали цѣлото българско крайбрѣжие. Изглежда, че на първо мѣсто следъ Варна е идвало голѣмото пристанище на гр. Месемврия, което преживѣло богато търговско минало. Наистина нѣколко години следъ инцидента съ варненскитѣ жита въ Цариградъ, ние виждаме венецианскитѣ кораби да посещаватъ редовно това южно българско пристанище. Въ сжщитѣ „решения“ е хроникаранъ презъ 1280 г. на три пжти вносъ на италианска манифактура въ гр. Месемврия¹⁾, отъ гдето на обратенъ пжтъ сигурно е изнасяно жито. Освенъ Варна и Месемврия, венецианскитѣ търговци посещавали и гр. Анхиало — сжщо голѣмъ житенъ центъръ. Презъ това време, обаче, въ България при Иванъ Асеня III настѣпили отново размирици, инспирирани главно отъ Византия. Голѣмата частъ отъ черноморския брѣгъ билъ вече подъ властѣта на византийския императоръ и затова венецианската търговия въ споменатитѣ български градове била

¹⁾ п. т. стр. 145 сл.

²⁾ Taf. u. Thom. u. c. III, стр. 244 „... et mississet suam drapariam ad civitatem Messembrii per Marinum de Bona de Ragusio bis.“

поставена въ зависимостъ отъ организацията и характера на търговията на Византия въ Цариградъ и изобщо въ Понтуса. Затова и оплакванията на Венеция били отправяни до византийския императоръ.

Поради неустановеностѣта на политическия режимъ въ българскитѣ черноморски градове, венецианската търговия въ тѣхъ не може да се каже, че е била редовна. Тя се е извършвала набързо, а на мѣста случайно. По-дълбоки корени тукъ бѣха пуснали генуезцитѣ, които имали протекцията на Византия. Изпратенитѣ презъ 1275 и 1280 г. генуезки посланчества въ Цариградъ подобрили всестранно отношенията между Генуа и Византия. Венеция била принудена да приеме още за дълго време второстепенно положение въ Понтуса. Генуезцитѣ използвали безначалието, което настѣпило отново въ България отъ нашествието отъ татаритѣ, за да завържатъ стопански връзки съ черноморския брѣгъ отъ Месемврия до устието на Дунава, гдето господствували татаритѣ. Тукъ наблизо въ едно кратко време генуезцитѣ създали голѣмата своя колония Кафа, която добила крупно значение за развитието на черноморската търговия въ продължение на нѣколко вѣка. Затвърдила се едновременно въ Пера и Кафа, генуезката търговия добила първостепенно положение на Изтокъ, защото Кафа станала най-голъмото експортно пристанище въ Понтуса, а Пера — най-търговския центъръ. По такъвъ начинъ генуезцитѣ имали въ свои рѣце производството и размѣната на голѣмата частъ отъ онѣзи левантски стоки, които се изнасяли отъ разнитѣ области на Черното море. Така генуезцитѣ добили пълна хегемония въ Понтуса. На това положение се подчинили и българитѣ.

Действително отъ това време ние имаме първитѣ конкретни данни за генуезката търговия покрай българското крайбрѣжие, които стоятъ въ тѣсна връзка съ развитието на италианската търговия презъ XIV в. Въ генуезкитѣ нотариални архиви отъ началото на 80-тѣхъ години се говори доста за търговията на генуезцитѣ съ Месемврия и Анхиало. Презъ м. юлий 1281 г. е регистриранъ значителенъ вносъ въ Месемврия отъ 40 тона ломбардски платове и памукъ на обща стойностъ отъ 543 златни перпера¹⁾. Само единъ месецъ следъ това нѣкои генуезци отъ Кафа сключили договоръ за съдружие съ капиталъ отъ 500 перпера, отъ които 215 внесени въ

¹⁾ Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du XIII e. s. publiés par G. J. Bratianu, Bucarest, 1927, стр. 94. „Ego Johanus de Murta confiteor me habuisse et recepisse in accomendacione a te Jacobo Squarziatico . . . ipeperos 543 auri ad sagium Constantinopolitanum, implicatos in pannis lombardeschis bombaxillis et vogiis ipsorum vdct. in petiis quadraginta renuncians exceptionem non habiturum et non receptorum et omni juri; quam vero accomendacionem portare debeo apud Messembrum . . .“

златни пари и платове въ гр. Месемврия, а остатъка — въ Кафа²⁾. Въ тѣзи търговски предприятия на генуезцитѣ били привлечени и търговци отъ Пера и Цариградъ. На 5 септемврий с. г., нѣкои търговци отъ Пера се задължаватъ да пренесатъ 200 перпера въ Месемврия „mercandi causa“³⁾. Между другитѣ стоки генуезцитѣ търгували и съ роби, каквито се изнасяли отъ преди вѣкове отъ Понтуса. Не липсвали и роби отъ българско произхождение. Въ други регистри отъ 1289 г. на генуезки нотариуси въ Кафа, ние намираме записани нѣколко продажби на български робини. Споменати сж две робини на име Кресана и Каля⁴⁾. Първата е била продадена заедно съ дветѣ си деца Мануилъ и Потамъ за 600 аспри⁵⁾. Отъ редица извори научаваме, че специално генуезцитѣ търгували презъ цѣлото сръдновековие съ християнски роби. Поради честитѣ войни, опустошения и междуособици на балканскитѣ държави много често е ставало заробване на жени и деца — християни, които били продавани отъ разни италиански търговци по пазаритѣ на Изтокъ. Генуезцитѣ прониквали до българскитѣ земи не само по море, но и по сухо презъ Цариградъ и Адрианополъ. Отъ гореспоменатитѣ нотариални регистри ние научаваме, че генуезцитѣ търговци често посещавали византийскитѣ градове до юго-източната граница на България. Презъ 1281 год. ние ги виждаме на нѣколко пѣти да посещаватъ Адрианополъ, гдето продавали италианска манифактура⁶⁾. Вѣроятнo е, презъ време на миръ, тѣ сж стигнали и до Пловдивъ. Това е било сигурно при царуването на Константинъ Асѣня, когато българитѣ загубили цѣла Тракия отъ Анхиало до Пловдивъ.

Намъ липсватъ отъ това време сведения за търговията на генуезцитѣ съ гр. Варна. Възможно е генуезцитѣ да сж бойкотирали това най-големо българско пристанище. Въ всѣки случай ние намираме генуезкитѣ търговци да посещаватъ цѣлото край-

¹⁾ п. т. стр. 124 ... et de qua societate confiteor ego dictus Paganus me portare, mercandi causa, apud Messembre ipeperos 215 et charatos 17 auri implicatos in pannis lombardeschis et auro et ego dictus Jacobus confiteor me mittere debere apud Caffa, in galea Thobie Vocari, ipeper. 284 et char. 7 implicatos in scamandro. . .

²⁾ п. т. стр. 148.

³⁾ п. т. стр. 200. „Ego Jacobinus Puzius confiteor tibi Guilmo de Milesio me tibi vendidisse sclavam unam vocatam Cali, albam de prolenie Bulgara etatis 18 annorum usque in viginti, cum omni juri servitutis, precio asperorum 340 barichatorum.

⁴⁾ п. т. 229. „Ego Ugo linus de Piacentia confiteor tibi Nichete Tana grecho me tibi vendidisse sclavam unam nominatam Cressana, de prolenie Borgara etatis annorum XXXIX vel circa, et filios duos ipsias Cressane, unus quorum nominatur Manuel, etatis annorum sex et alius Potame etatis annorum trium vel circa. . .“

⁵⁾ п. т. стр. 98, 123, 125.

брѣжии на Добруджа, и най-вече земитѣ около устието на Дунава. Тука е било нѣкъде на близо голѣмото пристанище Видина, което било постоянна база на генуезката търговия въ Понтуса.¹⁾ Регистритѣ на генуезкитѣ нотариуси отъ Кримъ постоянно споменуватъ този градъ, който както ще видимъ по-долу, следъ нѣколко години е билъ въ български рѣце. Отъ тукъ генуезцитѣ прониквали въ Влашко, отъ гдето изнасяли въ голѣми количества храни, восъкъ и кожи. По такъвъ начинъ генуезцитѣ създали по цѣлото западно крайбрѣжие на Черното море една гжста мрежа отъ свои колонии, които държали въ свои рѣце цѣлата понтийска търговия. Отслабнала политически отъ нашествията на татаритѣ България не е могла да реагира срещу това растяще надмощие на генуезцитѣ, въпрѣки приятелството на българскитѣ владѣтели съ венецианцитѣ. Сжщо и следъ мира сключенъ презъ 1285 г. между Тертеръ и Византия положението и въ дветѣ страни не се подобрило. Къмъ татарската опасностъ се прибавили и нашествията на турскитѣ орди отъ къмъ Мала Азия. Презъ 1294 г. турцитѣ отнели на италианскитѣ колонисти търговския градъ Акръ и по този начинъ пѣтя къмъ Западъ станалъ много несигуренъ, а често и доста опасенъ. Застрашени въ търговията си въ Сръдиземно море, венецианскитѣ търговци обърнали отново погледа си къмъ Понтуса. Конфликтътъ между тѣхъ и генуезцитѣ билъ неизбеженъ. Силната флота на венецианцитѣ била пренесена въ Черно море. Тукъ тѣ опожарили частъ отъ генуезкитѣ селища край Босфора и Галата. Генуезцитѣ не захъснѣли да си отмъстятъ съ сжщото. Докато между тѣзи вечни врагове бавно назрѣвала нуждата отъ миръ, на българския престолъ се възкачилъ царъ Светославъ (1299—1322). Имайки помощта на татарския ханъ Ногай, българския владѣтель закрепилъ вътрешното положение на страната, като прострелъ границитѣ си широко на северъ и на югъ. Той отново завоювалъ Диамполи, Анхиало, Месемврия и Созополъ. На северъ татаритѣ отстъпили на Светослава протектората върху голѣма частъ отъ черноморското крайбрѣжие отъвѣдъ устието на Дунава чакъ до крепостта Монкастро (дн. Акерманъ). Изглежда, че българскитѣ владения тукъ не сж били временно или случайно събитие, защото въ много сръдновековни карти и извори тѣзи земи сж показани като подвластни на българския царъ. Особенно ценна за българската история се явява картата на Анжело Дулчертъ, въ която границитѣ на България сж означени отъвѣдъ устието на Днестъръ съ градоветѣ Видина и Монкастро.²⁾ Това

¹⁾ Bratianu, G, Vicina, in Bullet. de la sect. hist. de l'Acad. Roumaine, X, (1923). Вж. сжщо токущо издѣланата книга на сжния авторъ „Recherches sur Vicina et Cetatea alba, Bucarest, 1935.

²⁾ Вж. по подробно Gramada, N. Vicina, vol. I на Codrul Cosminului, Cernauti, 1925, стр. 435—459.

се потвърждава и отъ „географията“ на Абулфеда отъ XIV в. Тамъ се казва, че градътъ Акерманъ е билъ „градъ населенъ отъ българи и турци“. Споредъ други бележки, тукъ българитѣ убили презъ 1314 г. нѣкакъвъ си католишки мисионеръ.¹⁾

Това разширение на българското царство засегнало жизнено търговията на генуезцитѣ въ Понтуса. Монкастро и Визина сж заемали голѣмо мѣсто въ историята на левантската търговия. Тукъ били насочени главно интереситѣ на генуезцитѣ отъ началото на XIV в. Затова въ договора сключенъ между тѣхъ и Византия презъ 1304 г. на генуезцитѣ е било разрешенъ свободенъ износъ отъ севернитѣ брѣгове на Черното море, които не били подчинени на Византия.²⁾ Скоро тѣ се споразумѣли съ татаритѣ, които имъ разрешили да търгуватъ въ вътрешността на тѣхнитѣ владения. Така въ едно кратко време генуезцитѣ стоки проникнали на северъ до Киевъ и Литва, както и презъ Лембергъ и Краковъ—за Полша и балтийскитѣ земи. По-нататкъ тѣ минавали Карпатитѣ и стигали въ Седмоградско.

Съ присъединяването на Монкастро къмъ България, генуезцитѣ трѣбвало по неволя да уредятъ отношенията си съ българския царь, единствено отъ когото е зависила тѣхната търговия тукъ³⁾. Населението, за което говори Абулфеда, че се състояло отъ българи и турци, въ сжщностъ било още по-разнообразно; имало руси, евреи и много генуезци. Тукъ идвали много търговци по течението на рѣката Днестръ — отъ Киевъ, Лембергъ и цѣла Полша. Другъ търговски път отивалъ за Кримъ, гдето презъ 1314 г. генуезцитѣ основали свое управление — *officium Gazarie* съ седалище въ гр. Кафа⁴⁾. Най-голѣмитѣ стопански интереси на града Акерманъ, обаче, били съ Цариградъ, Мала Азия и Срѣдиземно море, за гдето постоянно се отправяли генуезки кораби. При така променното политическо положение въ тѣзи земи, генуезцитѣ не могли повече да negliжиратъ властта на българския вла-

¹⁾ Bratianu, G. Les bulgares a Cetatea alba (Akkerman). Byzantion t. II (1925) стр. 153—168.

²⁾ Belgrano, L. T. Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera, Genova, 1888 стр. 109. „Item quod de allis terris que in mari maiori nec sunt subiecte Imperio nostro habeant libertatem ipsi ianuenses et qui ut ianuenses tenentur extrahere et extrahi facere et portare et facere portare mercaciones quascumque voluerint, et frumentum et victualia et omnia alia ligna, picem e. alumen, et omnes alias res siue impedimento . . .“

³⁾ Вж. по подробно Сакжзовъ И. Търговскитѣ отношения между България и генуезцитѣ въ началото на XIV в. Известия на Историч. д-во. VII — VIII (1928) стр. 13 — 40.

⁴⁾ Nistor, J. Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV — XVI Jhd. Gotha, 1911, стр. 178 сл.

дѣтель. Това още повече се налагало отъ обстоятелството, че скоро следъ своето възцаряване Светославъ започналъ война къмъ югъ и успѣлъ въ кратко време да превземе Анхиало, Месемврия и Созополъ — важни упорни пунктове на генуезката търговия. Отъ тукъ тѣхнитѣ стоки прониквали въ вътрешността на Тракия, чакъ до Пловдивъ. Византия не била въ състояние да си помогне, понеже турскитѣ нападения отъ къмъ Мала Азия отново започнали съ голѣма сила. Султанъ Османъ (1288 — 1327) успѣлъ вече да образува своята държава на Пропонтида. На Византия не помогнали нито изпратения срещу Светославъ отрядъ на Войсила, братъ на бившия царь Смилеца, нито повиканитѣ на помощъ презъ 1302 г. испански отряди на Руджиеро ди Флоръ. Напротивъ, следъ като последнитѣ изтикали временно турцитѣ отъ Галиполи и византийския императоръ отказалъ да имъ заплати възнаграждението, тогава каталонцитѣ се опълчили срещу самата Византия. Поставена въ невъзможностъ да се бори срещу всички страни, Византия сключила съ Светослава презъ 1308 г. миръ като признала неговитѣ завоевания въ Тракия¹⁾.

Настаняването на каталонцитѣ въ Цариградъ донесло известни промѣни въ хода на генуезката търговия въ Понтуса. Редомъ съ каталонскитѣ отряди въ Цариградъ надошли много испански търговци отъ Барселона, Валенция и Майорка. Още презъ 1290 г. единъ каталонски консулъ Далмацио Суфнеръ се явилъ при императоръ Андроникъ II да издейства привилегии за свободна търговия на своитѣ сънародници въ византийската столица. Уговорени били редица привилегии²⁾. Не може да има съмнение, че когато иѣколко години по-късно дошли и военнитѣ отряди на Руджиеро де Флоръ, положението на каталонската колония въ Цариградъ се още повече подобрило. Това не могло да не раздражни генуезцитѣ, които виждали въ тѣхно лице нови конкуренти, наредъ съ венецианцитѣ. Присѣтствието на каталонцитѣ станало крайно притеснително за генуезцитѣ и затова тѣ скоро почнали да интригуватъ противъ тѣхъ. Развилитѣ се събития въ столицата имъ дошли скоро на помощъ. Когато следъ изгонването на турцитѣ отъ Галиполи византийцитѣ се помъчили да се освободятъ отъ своитѣ нови съюзници, безъ да имъ заплатятъ обещаното възнаграждение, каталонцитѣ съ основание се нахвърлили върху тѣхъ. Положението скоро се изострило до откритая война. Срещу съюза на византийци и генуезци, каталонцитѣ противопоставили съюза си съ венецианцитѣ. Империята станала отново арена на най-страшни опустошения. Каталонцитѣ, държейки въ свои рѣце освобождения отъ тур-

¹⁾ Вж. подр. за тѣзи събития Иречекъ, К. История Болгарь, Олеса, 1878 стр. 318, Heyd, W. u. c. стр. 467 сл.

²⁾ Heyd, W. u. c. стр. 444.

цитъ Галиполски П-въ, затворили проливитъ за генуезкитъ и византийски търговски кораби. Отъ тукъ тѣ почнали своитъ опустошителни походи едновременно къмъ Цариградъ и къмъ Солунъ. Балканския П-въ отдавна не бѣ виждалъ по-страшни опустошения. Напушайки презъ 1311 год. Галиполи, каталонцитъ се запжтили къмъ Касандрийския п-въ и отъ тамъ — къмъ южна Македония. Въ своитъ грабежи и поробвания на мирното селско население, каталонцитъ не държали смѣтка нито за националностъ, нито за религия. Голѣма часть отъ грѣцкото и българско население било отвлечено въ робство. Цѣла редица села и паланки били опустошени за винаги. Слизайки постепенно на югъ, каталонцитъ образували своего рода пиратско княжество въ Атина, отъ гдето въ продължение на нови 70 години вселявали ужасъ въ околното славянско население¹⁾. Резултатитъ на тѣзи нашествия, които засѣгнали и българскитъ земи, намираме отразени красноречиво въ архивитъ на венецианскитъ нотариуси изъ островитъ на Срѣдиземно море. Отъ книгитъ на нотариуса Стефано Бони въ островъ Критъ научаваме, че още презъ 1308 год. сж били извършени отъ него първитъ продажби на роби-българи, отвлечени отъ каталонцитъ изъ Македония и Тракия²⁾. Голѣма часть отъ тѣзи роби, следъ откупване свободата си, сж останали да живѣятъ като обикновени земледѣлци и работници въ гр. Кандия и околнитъ села. Други били десетки години наредъ препродавани отъ пазаръ на пазаръ като роби отъ венециански и генуезки търговци. Отъ 1315 г. ние наново виждаме маса роби-християни да се продаватъ въ островитъ Критъ, Родосъ, Кипъръ и Евбея. Презъ м. ноемврий 1315 г. е продаденъ единъ робъ отвлеченъ отъ Вардарско (de loco Uardare³⁾). Презъ м. февруарий 1316 г. е записана пакъ въ Кандия продажбата на единъ робъ „доведенъ отъ каталонската компания отъ Атина“⁴⁾. Въ регистритъ на другъ нотариусъ—Андрея Беламоре—сж записани пакъ отъ това време освобождение на роби отъ Беръ (Veria⁵⁾), Солунъ и околнотъ. Въ началото на 1319 г. е регистрирана продажбата на единъ робъ-българинъ отъ градъ Касандрия, заробенъ отъ каталонцитъ⁶⁾. Две години по-късно, сжщиятъ нотариусъ из-

¹⁾ Иречекъ, К. ц. с. стр. 380.

²⁾ Вж. подр. Сакжзовъ И. Македония въ италианскитъ архиви Сборникъ Милетичъ, София, 1933, стр. 649 — 653.

³⁾ Archivio notarile — Венеция, актъ отъ 10 ноемврий 1316. инд. 15

⁴⁾ п. т. актъ отъ 18 II 1316 г. инд. 15 на сжщия нотариусъ . . . unum meum sclavum nomine Jani, quem conduxit de societate catellanorum . . . *

⁵⁾ п. т. актъ отъ 13 XII 1319 г. инд. 3 на нотариуса Andreea Bellamore въ Кандия.

⁶⁾ п. т. актъ отъ 9 януарий 1319 на сжщия нотариусъ . . . unum meum sclavum nomine Johane de nacione bulgarum de partibus Casandrie quem emi in Casandria a Catelanis . . . *

вършилъ освобождение отъ робство на други българи отъ Полигеро, Солунско¹⁾.

Тѣй като тѣзи каталонски нашествия засѣгнали повече периферията на българската държава, царъ Светославъ не билъ въ състояние да се справи съ тѣхъ още повече, че Византия, която била толкова близо и страдала несравнено повече, не могла съ нищо да си помогне. Освенъ това българския царъ не можалъ да си създава единъ новъ неприятель. Той е следялъ безучастно мжжитъ на Византия, още повече, че тя действувала заедно съ генуезцитъ, къмъ които сигурно Светославъ не питаелъ симпатии. Той е билъ на страната на враговетъ на Византия — Венеция, съ която го свързвала стара, традиционна политика на приятелство. Известно е, че между приятелскитъ на Венеция владѣтели е споменатъ и българския деспотъ въ Видинъ — Михаилъ²⁾. Сжщо така и българското население се е носило съ симпатии къмъ венецианскитъ търговци. Въ това отношение не малка заслуга имали и дубровнишкитъ търговци, които вършили своята търговия въ сръбскитъ и български земи подъ покровителството на Венеция. Споменатиятъ презъ 1280 г. трикратенъ вносъ на венецианска манифактура въ Месемврия е билъ въ сжщностъ извършенъ посрѣдствомъ дубровнишки търговци и съ тѣхни кораби. Българскитъ владѣтели, които по традиция отъ времето на Асеновци поддържали приятелство съ Дубровнишката република, получавали най-често венециански стоки и дарове отъ дубровнишкитъ търговци. Най-последно, разположението на българскитъ владѣтели къмъ Венеция се базирало на общитъ чувства и политика къмъ тѣхния общъ и вѣковенъ неприятель — Византия.

По подобни съображения българитъ не били приятелски разположени къмъ генуезцитъ. Но и последнитъ не зачитали много българскитъ владѣтели. Дори при царя Светослава, когато генуезката търговия въ Понтуса е била поставена въ прѣка зависимостъ отъ българитъ, генуезцитъ продължавали да хавайничатъ всячески по всички черноморски дебушета на България, безъ да се погрижатъ да уредятъ дори и сега отношенията си съ Царството. Това не могло да не доведе до конфликти. Вѣроятно отношенията се още повече изострили и затова, че генуезцитъ продължавали да подкрепятъ Византия въ нейната политика на Изтокъ.

Конфликтътъ между българи и генуезци безспорно трѣб-

¹⁾ п. т. актъ отъ 29 май 1325 г. инд. 8 „Manifestum facio ego Johans Barbadico filius quondam Andree Barbadico, habitator Candide cum meis heredibus vobis Nicolao bulgaro sclavo meo de nacione bulgarorum de loco qui dicitur Poligero de partibus Thessalonichi et Marie eius filie sclave mee . . . *

²⁾ Ljubic, Monum. spect. hist. slav. merid. Sagreb, 1868, I, 192 „Michael despoti Bulgarie, dominus de Vigdino . . . *

вало да се очаква тамъ, гдето сж били най-голъми интереситѣ на генуезцитѣ. Това се е случило въ новитѣ български земи, отстъпени отъ татарския ханъ Ногай. Вѣроятно при смѣняването на политическата властъ въ областитѣ къмъ р. Днестръ, генуезцитѣ забравили да се съобразятъ съ волята на новия български владѣтель и продължавали, както по преди да третиратъ цѣлия този край като своя колония. Безкрупулното отношение, което изобщо генуезцитѣ въ цѣла Газария имали къмъ мѣстното население и властъ, имъ докарвало често голѣми грижи и неприятности. Тѣ бѣха предизвикали къмъ репресалии тукъ по-рано дори и самитѣ татари, които не забавиха да обсадятъ и разрушатъ до основи презъ 1208 г. най-цвѣтущата имъ колония — Кафа.¹⁾ Вѣроятно съ настаняване на българската администрация и войски въ тѣзи области историята съ татаритѣ се повторила, но този пжтъ съ българитѣ. Последнитѣ не имъ останали длъжни и предприели масово ограбване на генуезкитѣ колонисти и търговци главно въ гр. Маурокастро (Аккерманъ). Известни подробности върху характера и развоя на този конфликтъ между българи и генуезци научаваме отъ издаденитѣ по този случай два декрета на генуезката управа въ Газария (Кримъ) презъ 1316 г. Съдържанието на тѣзи твърде ценни за историята на българо-генуезкитѣ отношения документи намираме предадено въ голѣмата сбирка отъ официалнитѣ книжа на генуезката колония въ Кримъ — *Impositio officii Gazariae*.²⁾

Отъ подробното изложение на развития се конфликтъ, ние разбираме че тѣй наречения Съветъ на 8-тѣхъ мъдречи (*sapientes*) въ Газария е билъ свиканъ въ връзка съ корабоплаването въ Черно море и той издалъ почти единодушно едно обширно решение. Въ историческата часть на решението се говори, че съветътъ се е събралъ по случай оплакванията върху работата и търговията на генуезцитѣ, които били оштетени отъ императора на Загора и неговия народъ. По този поводъ съветътъ е подписалъ единъ договоръ на 20 мартъ 1315 г., съ който се натоварвалъ единъ пратеникъ да уреди въпроса за тѣзи щети съ българския владѣтель. По-нататкъ съветътъ констатиралъ, че пълномощника и синдика на генуезката република е посѣтилъ царъ Светослава (*Fedixclaus*) „съ Божа помощ императоръ и владѣтель на България“ за да иска отъ него удовлетворение за щетитѣ нанесени на генуезцитѣ отъ поданицитѣ на българския царъ, както въ Монкастро, тѣй и другаде и да иска правосъдие за извършенитѣ вреди. Това искане, обаче, не било удовлетворено. Изпратения

¹⁾ Nistor, I. ц. с. стр. 178.

²⁾ И двата сж напечатани въ *Historia patriae monumenta. Leges municipales. t. I* стр. 382 и сл. Сжщитѣ сж преиздадени въ статията ни „Търгов. отношения между България и генуезцитѣ и пр. стр. 38—40.

по този случай пратеникъ на българския царъ, нѣкой си Констанцо Рубео не можалъ да се съгласи съ предявенитѣ претенции, понеже заявилъ, че не притежава нужното за това пълномощно. Тогава двамата представители се уговорили, щото да издействатъ за близката пролѣтъ една нова срѣща въ Пера между дветѣ страни за да се уреди спорътъ относно обезщетяването на генуезцитѣ за нанесенитѣ обиди и щети. Действително на уреченото време се явилъ въ Пера новъ пълномощникъ на генуезката република — нѣкой си Грегорио Фурменто. Той дълго време чакалъ явяването на българскитѣ пълномощници, но такива не се явили. Тогава генуезкия посланикъ, съобразно даденитѣ му нареждания отъ Републиката, разпоредилъ да се разгласи съ глашатаи, щото никой, било то жителъ на Генуа, или генуезецъ отъ други мѣста, да не смѣе да отиде или да изпрати отъ себе си или чрезъ други лица въ никоя земя или области подчинени на българския царъ, нито да изирати каквито и да сж били стоки или вещи. Забранено било сжщо така на който и да било генуезецъ да остане въ българскитѣ земи, като въ срокъ отъ 40 дни трѣбвало всички генуезци да напуснатъ България. Тази заповѣдь е била изпълнена съ нужнитѣ формалности.

Поради това и съветътъ на 8 тѣхъ мъдречи потвърдилъ тази разпоредба, като забранилъ на всички генуезци да не смѣятъ да отиватъ по море или по сухо въ никоя отъ земитѣ подчинени на казания императоръ на Загора. Забранено било сжщо така да се изпращатъ каквито и да било стоки, подъ каквото и да било име, въ земитѣ на този владѣтель, било то явно или тайно. Забранено било още на всички генуезци да спиратъ или пребиваватъ въ коя и да е отъ земитѣ на българския царъ и то подъ страхъ на глоба отъ 500 лири за всѣко нарушение на тази заповѣдь, както и по 6 лири за всѣки перперъ внесена (стока).

На края на заповѣдта се нареждало, щото всички генуезки поданници, следъ станалото вече разгласяване отъ посланика Грегорио Фурменто на забраната за посѣщаване на българскитѣ земи, трѣбвало всички генуезци, които сж нарушили тази заповѣдь да бждатъ глобени.

Като репресалии за нанесенитѣ отъ българитѣ вреди и загуби върху генуезцитѣ, на последнитѣ било позволено, дори и заповѣдано съ декретъ да обиждатъ, безспокоятъ и нападатъ лично, или да посѣгатъ върху имуществото на всички българи, подчинени на българския царъ, като за тѣзи действия генуезцитѣ нѣма да бждатъ преследвани, нито лично, нито съ имота си, било граждански, било углавно, като нѣма да бждатъ заплашвани нито отъ фиска, нито отъ чиновнитѣ на републиката¹⁾.

¹⁾ и. т. стр. 40.

Единственото мѣсто, което се споменува въ декрета е Маиоcastro. Сега следъ признанието и на румънскитѣ учени не може да има повече съмнения, че този населенъ пунктъ, гдето е ставало разграбването на генуезкитѣ колонисти е дн. Акерманъ. Той се намиралъ въ сферата на генуезкитѣ интереси и близо до многонаселената и съ най-голъмо стопанско значение тѣхна колония въ Понтуса — Кафа. И затова запрещението за търгуване изъ българскитѣ земи е било издадено отъ тукъ.

Забележителното при обявяване на това запрещение е още това, че веднага следъ този декретъ е публикуванъ другъ такъвъ, макаръ и по краткъкъ „за неотиване въ Созополъ“—(De non eundo ad Sinopolim). Съ него се забранявало на всѣко, кое и да е лице — генуезки поданикъ, да отива съ своя галера, корабъ или лодка въ Созополъ подъ страхъ на гореспоменатата глоба отъ 500 лири, генуезка монета, платима за всѣко лице, което наруши забраната, както и за всѣко нарушение. Подъ „Sinopoli“ ние би трѣбвало по-скоро да разбираме града Синопъ, на срѣщуположния брѣгъ на Черно море, близо до Трапезундъ. Въ смъщата редакция е дадено това мѣсто и у Пеголоти, което погрѣшно се идентифицираше съ Созополъ¹⁾. Обаче, въ текста на нашия документъ е казано, че се касае за Sisopoli, което е и вѣроятно, понеже е пристанище, включено въ български граници. Сигурно, за да не остане никакво съмнение у генуезкитѣ търговци, че забраната засѣгала и този най-отдалеченъ български градъ, находящъ се до самата южна граница на България, за това е билъ издаденъ допълнително и този декретъ. Издаването на този втори декретъ има и друго пояснение. Въ първия декретъ се говори за непосѣщаване общо на областта Загора. Известно е, че подъ това наименование се разбирало българското царство, както и подъ прозвището Imperator del Zagoga — българския владетель. Въ повечето страни на Западъ, както и всички италиянски колонисти и търговци, които имали връзки на Изтокъ сж разбирали подъ Zagoga интегралнитѣ граници на българското царство¹⁾. Трѣбва, обаче, да добавимъ, че политически и стопански центъръ на тази област сж били северо-източнитѣ земи на България. Като главно пристанище на тази област е билъ винаги опредѣляяъ гр. Варна. Така е у срѣдновѣковнитѣ писатели, като Пеголоти, Уцано и др. Тѣй като центъръ на българскитѣ земи е била северна България, гдето граничитѣ промѣни сж ставали рѣдко,

¹⁾ Bratianu, G. Observatii asupra unor denumiri etnice medievale din sudestul Europei, въ списанието Grai si suflet, vol. III fasc. 2, Bucuresti, 1928 стр. 420.

²⁾ Вж. по подр. Сакжзовъ, Ив. Областното име Загора по нови извори. Сборникъ въ честь на проф. Иширковъ, София, 1933, стр. 1—4.

затова южно българскитѣ градове, които често сж бивали подъ византийска власть, не влизали обикновено подъ това понятие „Загора“. Общо взето повечето отъ срѣдновѣковнитѣ извори отдѣлятъ Загора отъ Тракия, къмъ която безспорно се числилъ гр. Созополъ. Поради това и генуезката управа въ Кафа е издала отдѣленъ декретъ за непосѣщаване на гр. Созополъ.

За да се издаде специаленъ декретъ за забрана търговията съ гр. Созополъ, трѣбва да се предполага, че това южно пристанище на България е било редовно посещавано отъ генуезкитѣ търговци и че въ Кафа много добре познавали този градъ като центъръ на генуезката търговия по това време. Вѣроятно презъ тази епоха въ Созополъ е имало заселени доста генуезци, които дори сж построили и свои магазини, както и нѣкаква цитадела, защото нѣкои пътешественици по-късно сж намѣрили тукъ развалини на генуезка крепост¹⁾. Заселването на генуезкитѣ колонисти, както и даването имъ право да строятъ свое „фондаго“ и крепостъ, е станало безспорно презъ времето, когато Созополъ е билъ въ византийски рѣде. Едновременно съ това генуезцитѣ получили и специални привилегии, вѣроятно подобни на тѣзи, каквито имали тѣхнитѣ сънародници въ Пера и Галата. Че търговията на Созополъ е била твърде значителна по това време, научаваме и отъ други извори. Споредъ византийския хронистъ Францесъ, Созополъ подържалъ редовни връзки съ цѣлото крайбрѣжие на Егейското море и специално съ гръцкото търговско пристанище Монемазия. Въ една була на византийския императоръ Андроникъ II, дадена на този градъ, се изброяватъ привилегии, съ които е дарилъ неговитѣ жители. Въ булата, между другото е, казано: „ако тѣхнитѣ (на монембасийцитѣ) стоки, животни или други вещи се пренасятъ отъ западъ къмъ изтокъ, или отъ изтокъ къмъ западъ, или отъ предѣлитѣ на Загора въ Созополъ, Агатонополъ, Мидия или въ друга областъ на нашата империя, то тѣ не трѣбва да се обезпокояватъ съ искане на кумеркъ, диабатикъ (право за преминаване проходи) и пориатикъ (право за пренасяне), отъ началницитѣ на крепоститѣ, или въ градоветѣ, заради търговията, която вършатъ въ други области на нашата империя — било на изтокъ, или западъ, било на островитѣ или на континента, въ крепоститѣ, паза-рищата и другитѣ мѣста²⁾. Споменуването на Созополъ въ тази була като голѣмъ търговски градъ съ стопански връзки въ басейна на Егейско море и изобщо въ търговията между Изтокъ и Западъ, оправдава заселването на генуезката колония

¹⁾ Wenzel, E. v. Brognar, Journal, 1789, въ Виенския държ. архивъ Formaleoni, K. A. Storia filosofica e politica della navigazione, dell commercio nel mar nero, Venezia, 1788 стр. 171 сл.

²⁾ Phrantzes, G. ed. Bon. стр. 409.

въ Созополъ. Този градъ е билъ най-отдалечения центъръ, съ който гръцкитѣ търговци отъ Сръдиземно море подържали редовни търговски отношения. Следователно, споредъ този документъ изглежда Созополъ да е билъ едно отъ най-важнитѣ пристанища за гръцкитѣ и други търговци въ търговията имъ съ Загора и голѣмо дебуше на българска Тракия. Удобното двойно пристанище на гр. Созополъ е било подобно на месемврийското, предпочитано за корабитѣ на италианскитѣ търговци, които обикаляли непрекъснато българскитѣ брѣгове на пкътъ отъ Цариградъ за Кримъ и обратно. Тукъ тѣ внасяли, както въ Месемврия, италианска манифактура и желѣзария, а изнасяли жита, воскъ и кожи. Търговското значение на Созополъ било хронизирано малко по-късно отъ византийския историкъ Грегора, който го счита за „многочисленъ и многолюденъ градъ“¹⁾.

Отъ запретителнитѣ декрети отъ 1316 г. ние разбираме, че двата крайни пункта, съ които генуезцитѣ подържали търговията си съ България, сж били Монкастро и Созополъ. Ако забраната е била наложена и прокарана въ действителностъ, можемъ съ сигурностъ да предположимъ, че загубата за генуезцитѣ е била твърде голѣма. Това е означавало неминуемо замѣстването на генуезкитѣ търговци съ тѣхнитѣ конкуренти — венецианцитѣ, които и безъ това били добре разположени къмъ България.

Изглежда, че генуезцитѣ преглътнали лесно горчивинитѣ отъ дипломатическия си неуспѣхъ съ българския владѣтелъ и скоро подновили търговията си съ българскитѣ земи. Още презъ следващата 1317 г. ние виждаме отново генуезкитѣ търговци да посещаватъ дветѣ голѣми български пристанища: Варна и Анхиало. Този пкътъ, обаче, пречкитѣ дошли отъ страна на Византия. Отъ анализъ на генуезкитѣ колонии въ Пера и Кафа, научаваме, че генуезцитѣ имали право „по своя воля и желание да изнасятъ жита“ отъ тѣзи две пристанища. Забранено имъ е било, обаче, да внасятъ това жито въ Цариградъ²⁾. Въ сжщностъ отъ тѣзи наредби, които били издавани въ византийската столица, ние виждаме едни систематически ограничения на генуезката търговия съ храни въ Византия, съ цель да се запазятъ и защитатъ интереситѣ на гръцкитѣ търговци въ столицата, и отъ друга страна — да се осигури прехраната на Цариградъ. Като се знае, че императоритѣ освобождавали

¹⁾ Gregoras, ed. Bon. III, 83.

²⁾ Atti della società di Liguria, Genova, vol. XIII стр. 120 „Teneatur in super potestas Peyre iuramento ordinare et defendere sub certa pena quod aliquis ianuensis seu qui pro-ianuensi distinguatur non presumat durante rebellionе Varne et Asillo deffere seu defferi facere aliquam quantitatem frumenti de dictis locis ad vendendum in civitate Constantinopolitana; sed ad omnia alia loca possint ipsum frumentum deffere et vendere ad voluntatem suam“.

винаги генуезкитѣ и венециански търговци отъ вносно и износно мито, ние лесно разбираме причината за всички онѣзи конфликти, въ които влизали гръцитѣ съ италианския търговски свѣтъ.

Понеже съ тѣзи договорни привилегии италианскитѣ колонисти и търговци успѣшно конкурирали на цариградския пазаръ мѣстнитѣ гръцки търговци, затова и византийскитѣ власти издавали често временни наредби за ограничаване вносната търговия на генуезци и венецианци въ Цариградъ, или пкътъ чрезъ систематически произволи правили невъзможно пласирането на жита. Такъвъ смисълъ имали и онѣзи оплаквания, депозираны презъ 1276 г. отъ венецианскитѣ търговци въ връзка съ вноса имъ на жито отъ Варна.

Изглежда, че въ продължение на близо отъ половинъ вѣкъ, положението на италианскитѣ колонисти не се подобрило, защото, както ще видимъ по-долу, презъ 1320 г. венецианцитѣ въ столицата отново повдигнали въпроса за неправилното облагане на тѣхнитѣ зърнени храни, които тѣ внасяли отъ Анхиало и Месемврия въ Цариградъ¹⁾.

Отъ обстоятелството, че презъ 1317 г., една година само следъ промулгиране забраната за търговията на генуезцитѣ въ България, последнитѣ отново почнали да посещаватъ Анхиало и Месемврия и то не случайно, показва, че интереситѣ изобщо на цѣлия генуезки търговски свѣтъ къмъ българскитѣ произведения и общо къмъ българския пазаръ е билъ голѣмъ.

Както споменатото Монкастро, тѣй и Анхиало сж били две важни експортни пристанища на българскитѣ земи по това време и за които историческитѣ извори ни даватъ доста сведения. Въ голѣмата търговска книга на флорентинеца Пеголоти ние четемъ следната характеристика за търговията на тѣзи български дебушета покрай Черното море: „Житата, изнасяни отъ Монкастро, се приближаватъ до онѣзи на Анхиало и отиватъ почти на една и сжща цена. Макаръ анхиалскитѣ да не сж по-добри, тѣ се продаватъ по-скжпо, защото се запазватъ по-добре при плуване“²⁾. Поради превъз-

¹⁾ Tafel und Thomas, Diplomatarum Veneto-Levantum, 130—1350, Venedig, 1880 стр. 165. „Item quod veneti non permittuntur vendere frumentum in Constantinopoli, quod ferunt de Mari Maiori uel de Messembria et de Achillo asserentes aliqui Greci emisse locum ubi uenditur frumentum et si uendunt Veneti huiusmodi frumentum, quod portant secum cum suis nauigijs, imponitur comerclum omnibus grecis ementibus a Venetis frumentum de sex carattis pro quolibet modio, ita quod veneti portant maximam iniuriam et gens vadit ad alios quam ad Venetos. Dicunt preterea quod non imponunt venetis aliquod, sed suis, tamen est contra trenguas expresse et pluries notificatum est imperatori...“ Вж. по-долу стр. 23

²⁾ Pegolotti, Fr. Pratica della mercatura, Lisbona e Lucca 1766 стр. 25 „Grano da Maocastro e appresso all'Asilo e va quasi a un pregio, benchè quello

ходството на качеството, които имали анхиалскитѣ жита, тѣ се изнасяли редовно за Италия още въ края на XIII в. главно отъ венециански търговци.

За търговското значение на Анхиало презъ това време ние намираме едно указание въ обстоятелството, че въ всички сръдновѣковни морски карти това пристанище е означено съвсемъ ясно като Lassilo, Achillo, Axello, Laquilo и пр.¹⁾ То е било посещавано редовно отъ корабитѣ на всички италиански търговци.

Въпрѣки, че въ конфликта съ Светослава генуезцитѣ не получили никакво удовлетворение, тѣ съвсемъ не смѣтали да напуснатъ българскитѣ тържища. Нѣщо повече, презъ 1318 г. тѣ се помъжили да включатъ въ юрисдикцията на своя епископъ въ Кафа и българското крайбрѣжие. Генуезцитѣ изпълзували посещението на папата въ Авиньонъ, за да му изпратятъ специална молба да превърне тѣхното селище — Кафа въ градъ, като разширятъ диоцеза на кафекия епископъ отъ Варна (Varea) въ България, до Сарай, на брѣга на р. Волга и отъ Черно море до земята на Рутенитѣ²⁾. Това искане на генуезцитѣ отъ Кафа наистина дава достатъчна подкрепа на нашето предположение, че презъ 1318 г. е имало тѣхни сънародници въ българскитѣ земи. Изглежда, че покрай многобройнитѣ гръцки търговци, въ българскитѣ крайбрѣжни градове е имало не малко генуезки колонисти. Споменуването на гр. Варна, като главенъ центъръ на генуезката колонизация въ България, събужда у насъ предположението за съществуването на генуезки търговци на вѣнъ отъ стениѣ на града, както това е било съ латинския кварталъ въ Пловдивъ единъ вѣкъ по-рано. Възможно е генуезката колония да е живѣла въ близкото селище Кестричъ, гдето сж намѣрени развалини отъ крепостъ и за което Примодѣ разказва, че нѣкога е била генуезка колония, която теглила стоки отъ вътрешността на България за износъ по море³⁾. Наистина

dell'Asilo non sia migliore, pure è piu venderescio, e conservasi meglio a navigarlo". Проф. Братiano приема вмѣсто Анхиало Asilo друго едно селище близо до носъ Шабла, въ Добруджа. Вж. Bratianu, G. Recherches sur Vicina et Cetatea alba. Bucarest, 1935 стр. 74.

¹⁾ Tafel, G. Constant. Porphyrogenetus. De provinciis regni byzantini. Tübingen, 1846 стр. 37 сл.

²⁾ Atti, VII 2 стр. 686 „Nuper vero ex certis, manifestis et rationalibus causis, que ad hoc nostrum animum induxerunt, ciuitatem Caphen, tunc villam infra Camballen diocesis limites constitutum, que locus insignis existis, et ubertate multiplici hominum et rerum exuberat, de fratrum nostorum consilio et apostolice plenitudinis potestatis in ciuitatem crexium et ciuitatis vocabulo duximus decorandum, aca villa de Varea in Bulgaria usque Sarai inclusiue in longitudine, pro diocesi eidem Caphen“.

³⁾ Primaudale, E. Etudes sur le commerce de moyen âge. Paris 1888 стр. 210.

въ много сръдновѣковни морски карти на северъ отъ Варна е означенъ населенъ пунктъ Costrici, Costri или Castrisi, което лесно се уподобява на византийското Chotriki въ дипломата на императора Алекси III отъ 1192 г. Това мѣсто сигурно е било населенъ и търговски пунктъ, за да намѣри мѣсто въ една дарствена грамота, дадена на венецианскитѣ търговци. Не трѣбва, обаче, да се смѣсва споменатото у нѣкои генуезки извори Castello di Lerici, близо до гр. Акерманъ, съ Castrici до Варна, както това погрѣшно приематъ нѣкои нови ромънски учени¹⁾.

За да приемемъ, че генуезки колонисти въ началото на XIV в. сж населявали близкия до Варна търговски пунктъ Кестричъ, трѣбва да допустнемъ, че българския владѣтель Светославъ не позволявалъ да се заселватъ генуезкитѣ колонисти въ самата Варна. Съображенията му сж били много. Най-вѣроятно той не е желалъ да допустне въ силната варненска крепостъ като обитатели вѣрнитѣ съюзници на Византия, а същевременно да създаде излишни търкания между генуезки, български, гръцки, а възможно е и венециански търговци, които сж живѣли въ Варна. Дори въ самата византийска столица на генуезцитѣ не било разрешено да заселватъ своитѣ колонии вътре въ стениѣ на града, въпрѣки че тѣ сж били съюзници на Византия.

За по-нататъшното развитие на българо-генуезкитѣ отношения нѣмаме сведения и то за единъ доста продължителенъ периодъ време. Изглежда, че развитиѣ се следъ 1318 год. събития около проливитѣ се отразили и на българското крайбрѣжие. Между генуезцитѣ въ Пера и самата тѣхна Република се разразилъ голѣмъ конфликтъ. Въ голѣмата борба между гвелфи и гибелини въ Генуа, тѣхнитѣ сънародници отъ Пера не искали да признаятъ новата държавна властъ. Тогава Републиката се видѣла принудена да изпрати срещу тѣхъ въоръжена флота подъ командата на Карло Грималди. Презъ 1324 г. флотата се явила въ Понтуса и успѣла да респектира сънародницитѣ си, следъ като претърпѣла голѣми загуби по източнитѣ брѣгове на Черното море²⁾.

Сигурно е, че тѣзи събития се отразили върху положението на генуезцитѣ въ Понтуса. Най-малко за 5—6 години е била прекъсната търговията на генуезкитѣ колонисти съ главния тѣхенъ пазаръ — родината имъ. Отъ това се възползували главно венецианцитѣ, за да разширатъ и затвърдятъ връзкитѣ си съ българскитѣ земи. Тази тѣхна търговия, обаче, е била органически свързана съ Цариградъ. Затова тѣ сж се стремили да добиятъ привилегировано положение въ столицата и получатъ това, което на генуезцитѣ е било отказвано.

¹⁾ Вж. по-подр. статията ни „Търг. отношения между България и пр. стр. 20.

²⁾ Heyd, W. ц. с. стр. 501.

Общо, както казахме, всички италиански колонисти били освободени отъ вносно мито, но затова пъкъ не имъ било позволено да внасятъ храни въ Цариградъ. Това, отъ което генуезцитѣ се оплаквали презъ 1317 г., се повторило сега съ венецианцитѣ. Въ архивитѣ на Венеция има запазени нѣколко документа отъ 1320 г., които хвърлятъ отново малко свѣтлина върху венецианската търговия въ България презъ времето на Светослава. Хроникарно е изцѣло следното оплакване на венецианскитѣ търговци отъ нѣкои произволи на византийцитѣ въ Цариградъ. „На венецианцитѣ не се позволявало да продаватъ жито въ Цариградъ, което тѣ купували отъ областта на Черно море, или отъ Месемврия и Анхиало, като се твърдѣло, че нѣкои гърци купили мѣстото, гдето се продавало житото. Ако венецианскитѣ търговци продаватъ въ Цариградъ такова жито, което тѣ сж донесли съ своитѣ кораби, то се налагало на всички онѣзи гърци, които купували жито отъ венецианцитѣ, мито по 6 карата за всѣки шиникъ (modius). Отъ това венецианцитѣ търпѣли голѣми щети, защото народа купувалъ отъ други търговци жито. Гърцитѣ се оправдавали съ това, че властитѣ налагали мито не на венецианцитѣ, а на своитѣ поданици. Това било противно на договоритѣ и затова венецианцитѣ се оплакали на нѣколко пѣти на императора“¹⁾.

Тѣзи оплаквания, както казахме, ни напомнятъ венецианскитѣ рекламации отъ 1276 г. Ние си обясняваме добре цѣлитѣ, които преследвали гърцитѣ съ подобни произволи. Докато по-рано тѣ имали за изключителна цѣль да се контролиратъ ценитѣ на житата, като се преследва всѣка спекула, която може да доведе до покачване цената на хлѣба, сега съ такива произволи, се е повела борбата срещу конкуренцията, която италианскитѣ колонисти оказвали на пазаритѣ въ столицата. За да не бждатъ ошетявани грѣцкитѣ търговци отъ италианскитѣ импортьори, властитѣ облагали косвено внасянитѣ отъ италианскитѣ търговци жита, съ цѣль да се продаватъ предимно хранитѣ на грѣцкитѣ търговци.

Въ споменатитѣ по-горе оплаквания на генуезцитѣ отъ 1317 г. сжщо така се говори за подобна забрана за внасяне свободно жита въ Цариградъ. Изрично е било постановено, щото генуезцитѣ да сж свободни да купуватъ храни отъ българскитѣ пристанища, обаче безъ право да го пласиратъ въ византийската столица. Фактически това означавало ограничение на даренитѣ привилегии. Не може да не се хвърли на очи, че и тѣзи оплаквания на италианскитѣ колонисти и търговци засѣгатъ главно тѣхната търговия съ храни и то само въ връзка съ цариградския пазаръ. Това може да ни наведе на правилното заключение, че специално въ този браншъ на

търговията, Византия е подържала своята стара политика на контрола, която тя неуклонно преследвала по отношение на всички чужденци. Въ връзка съ заведенъ редъ още отъ преди вѣкове, императоритѣ не допушали, щото тази търговия, отъ която зависела прехраната и сигурността на милионната столица да попадне въ чужди рѣце. Затова и властта създавала всички възможни прѣчки на търговцитѣ-чужденци, като тѣхнитѣ привилегии въ тази областъ ставали ефимерни.

Специално Венеция въ нѣколко ноти повела борба срещу тази политика на произволи отъ страна на Византия. Съгласно договоритѣ, на венецианцитѣ било забранено да търгуватъ само съ соль, мастика (сакжзъ) и жито, произведено въ границитѣ на империята. „Следователно, възразявали венецианцитѣ, житото, което се изнася отъ земитѣ покрай Черното море (отъ Кримъ, България и др.), съвсемъ не е произведено въ Империята, и затова не трѣбва да се прѣчи да се продава и търгува, или изнася, както и кждето желаятъ“¹⁾. Въпрѣки това, въ споменатото оплакване на Републиката отъ 1320 г., византийскитѣ власти отново забранили на венецианскитѣ търговци свободния износъ на български жита отъ Месемврия и Анхиало за Цариградъ.

Въ сжщностъ съ тѣзи произволи Византия е успѣвала само да поддържа единъ малък контролъ върху търговията съ храни, тѣй като отъ стария монополъ въ тази областъ на стопанския животъ на столицата не бѣ останалъ ни поменъ. Ние виждаме, че вжтре въ нѣколко десетки години императорската власть въ Византия отстѣпила твърде много. Тя не била вече въ състояние да издава декрети за преустановяване на търговията съ венецианцитѣ въ Цариградъ, както това констатирахме презъ 1276 г. Въ договора отъ 1285 г. на венецианцитѣ вече официално е било разрешено да търгуватъ съ жита отъ Черното море свободно и навсѣкжде извъ Империята. Тогава византийцитѣ прибѣгнали до избикаляне на тѣзи договорни задължения чрезъ облагане клиентитѣ на венецианскитѣ търговци съ по 6 карата на модиусъ жито. Италианскитѣ колонисти, обаче, не отстѣпвали и тукъ и както виждаме повели борба презъ 1320 год. и срещу тѣзи произволи. Най-после съ договора отъ 1324 г., сключенъ между Венеция и Византия, последната била принудена да отстѣпи. Така се възстановили въ действителностъ всички договорни привилегии на венецианцитѣ²⁾. Съ това се обявила пълна свобода на търговията въ Империята при едно привилегировано положение на италианскитѣ републики. Така се отворилъ пътя на всестранно използване на всички византийски области отъ италианския търговски свѣтъ. Многобройнитѣ тѣхни колонии

¹⁾ Tafel-Thomas, Diplomatarum veneto и пр. I, 125.

²⁾ и. т. стр. 200 сл.

¹⁾ Вж. по-горе стр. 23. Забел.

въ Империята взели въ свои ръце стопанския животъ на Византия, като измѣствали постепенно гръцкия елементъ въ търговията. Цѣлата външна търговия на Византия била овладяна отъ тѣзи колонисти. Въмѣсто Цариградъ, сега Пера станалъ главния международенъ пазаръ. До каква степенъ тукъ е туптялъ пулса на стопанския животъ на Византия, се вижда отъ думитѣ на съвременника на онази епоха — Грегора. Той разказва, че докато митницата на Цариградъ давала едва 30,000 перпера годишенъ доходъ, то тази на Пера — колосалната цифра отъ 200,000 перпера¹⁾.

При това положение по-нататъшното съществуване на Империята зависило само отъ два фактора: благоволенieto на турцитѣ, които излѣзли на брѣга на Сръдиземно море и застрашили проливитѣ, както и отъ италианскитѣ колонисти, които стопански и политически обезсилвали отъ день на день Византия.

Влиянието на тѣзи два фактора се отразило на първо мѣсто върху прехраната на византийската столица. Следъ преустановяване подвоза на храни отъ Мала Азия и Египетъ, вече отдавна окупирани отъ турцитѣ, Византия разчитала своята прехрана само на италианскитѣ колонисти. Това, обаче, е било толкова несигурно, че ние виждаме на нѣколко пѣти въ началото на XIV в. столицата да гладува. Единствено обширна и могъща България на царя Светослава е могла да помогне. Наистина, както ни разказва историкътъ Пахимеръ, презъ 1308 г. Цариградъ е билъ спасенъ отъ гладна смъртъ само благодарение своевременния и голѣмъ подвозъ на храни отъ България²⁾.

Наченалитѣ нашествия на каталонцитѣ отъ друга страна за дълго време изолирали столицата отъ Тракия. Единствено по-голѣмо тържище на храни, което все още оставало въ рѣцетѣ на Византия, е билъ гр. Родосто. При това стечение на обстоятелствата, българскитѣ земи добили още по-голѣмо значение за Византия. Затова и последната се бързо примирила съ завоеванията на Светослава на югъ, като признала неговата власт надъ Месемврия, Анхиало и Созополъ. Отъ този моментъ нататкъ настаналъ благодатенъ миръ между дветѣ страни, отъ какъвто безспорно се нуждаела сега Византия.

Предпочитанието, което и български и византийци дали къмъ 1320 г. на венецианцитѣ, се отразило добре върху понтийската търговия. Докато генуезкитѣ колонисти отъ Пера сж били въ конфликтъ съ Генуа и отказвали всѣкакво сношение съ новото правителство тамъ, венецианцитѣ успѣли да си осигурятъ спокойното преминаване на тѣхнитѣ кораби въ Сръди-

¹⁾ Gregoras, II стр. 842.

²⁾ Pachymer, ed. Bon. II, 629.

земното море. Следъ дълги опити да ликвидиратъ съ пиратствата на каталонцитѣ около Нигропонтъ, най-после Венеция успѣла да сключи презъ 1319 г. договоръ съ Атинското херцогство на „каталонската компания“. По силата на това съглашение каталонцитѣ се отказвали за винаги отъ пиратски действия срещу корабитѣ на венецианскитѣ търговци. Съ това венецианцитѣ успѣли единствени да възстановятъ за себе си връзката между понтийската и сръдиземноморската търговия. По този начинъ пѣтя на венецианскитѣ транспорти отъ Черно море и Пера къмъ Западъ билъ очистенъ. Почувствувала се отъ ново силна на Изтокъ, Венеция решила да очисти стари смѣтки съ генуезцитѣ въ Понтуса. Тукъ отдавна генуезкитѣ търговци водили една неофициална война срещу Венеция. Това сж били ежедневнитѣ произволи и пиратства, които нанасяли голѣми щети на отдѣлни венециански търговци. Затова Републиката решила най-после да получи съ сила исканото обезщетение. Презъ 1328 г. голѣма венецианска флота се явили предъ Пера и открито нападнала генуезкитѣ колонисти. Изненадани и безсилни, генуезцитѣ били принудени да се съгласятъ и заплатятъ едно глобално обезщетение отъ 18,000 златни скуди въ срокъ отъ три години¹⁾.

Съ това не се свършили нещастията на генуезцитѣ. Съ идването на престола на Андроникъ III, Византия посѣгнала върху островъ Хиосъ, главна база на генуезката търговия въ Сръдиземно море. Генуезцитѣ реагирани като нападнали островъ Лесбосъ, който се намиралъ подъ властта на византийския императоръ. Последниятъ прибѣгналъ до репресалии върху генуезкитѣ квартали въ Пера. Така въ едно кратко време генуезцитѣ били поставени въ твърде неблагоприятно положение на Изтокъ и като последица отъ това тѣ отстѣпили първенството въ Понтуса на венецианцитѣ.

Растящото могъщество на Венеция не могли да оспорватъ нито Византия, нито България, защото и въ дветѣ страни по това време настѣпили голѣми междусобици.

Съ смъртта на Светослава мирътъ между български и гърци билъ нарушенъ. Следъ временнитѣ успѣхи на царъ Георги Тертеръ — превзimanето на Пловдивъ, той претърпѣлъ поражение при Одринъ. До 1324 г. въ България царувало безначалие. Едва при новия български царъ Михаилъ положението на държавата се подобрило. Държавнитѣ граници отново се разширили на югъ и включили цѣла Тракия. Сега междусобицитѣ се пренесли въ Цариградъ. Тукъ се борили двамата Андрониковци, и българския владѣтель билъ повиканъ презъ 1327 г. съ войскитѣ да пази Цариградъ отъ Андроника Млади. Везапното предаване на столицата въ рѣцетѣ

¹⁾ Подр. за тѣзи събития у Heyd, W.и. с. 503 сл.

на Андроника III, обаче, турило край на междусобицитѣ въ Империята.

При тѣзи събития цѣлата българска област покрай Черното море прекарала сравнително спокойно, което не могло да не се отрази върху развитието на понтийската търговия. Войнитѣ на Полуострова се пренесли въ западнитѣ области, гдето се повела борба за надмощие между сърби и българи. Скоро на българския престолъ стѣпилъ царъ Иванъ Александъръ. Но и при него миръ не настѣпилъ на Полуострова. Той успѣлъ да простре българската власт отнове върху юго-източна Тракия съ градоветѣ Ямболъ, Айтосъ, Анхиало и Месемврия.

* * *

Царуването на Иванъ Александра е било епоха на най-голъмъ разцвѣтъ на венецианската търговия не само въ България, но и по цѣлия Балкански полуостровъ. Отъ това време датиратъ и първитѣ сведения за венецианската търговия, извършвана по сухо. Докато българи и сърби при Стефана Душана били въ приятелски отношения, венецианската търговия се разширила въ всички области на Полуострова. Едно-временно презъ Драчъ, Катаро и Сплитъ, както и презъ Солунъ и Цариградъ, венецианскитѣ търговци успѣли да проникнатъ до вжтрешнитѣ области на Босна, Сърбия, цѣла Македония и Тракия. Впрочемъ, що се отнася до Босна и Сърбия, връзкитѣ на венецианцитѣ тукъ били много по-стари и тѣ сж така да се каже едно по-късно развитие на старитѣ имъ стопански и културни връзки съ Далмация. Въ продължение само на едно деонооще италианскитѣ кораби отъ Венеция и Анкона сж стигнали брѣговетѣ на Далмация. Презъ Драчъ, Катаро и Сплитъ тѣхнитѣ кервани често прониквали въ вжтрешността на Босна и Сърбия и затова сравнително доста рано тукъ пустнала дълбоки корени венецианската търговия. Не малко дубровчани сжщо така извършвали търговия въ тѣзи земи за смѣтка на своя патронъ — Венеция. Поради това още презъ XIII в. се създали редица латински колонии около голѣмитѣ търговски центрове и мѣста, гдето имало залежи на сребърни и оловни руди¹⁾.

Запазени сж голѣмъ брой сръбски грамоти отъ XIII и XIV в., които регулиратъ стопанскитѣ връзки съ латинскитѣ колонии въ Сърбия и тѣхнитѣ сънародници, идващи по търговия отъ Дубровникъ и Венеция. Въ отличие отъ България, генуезкитѣ търговци никога не успѣвали да проникнатъ въ сръбскитѣ земи. Презъ цѣлото срѣдновѣковие на тѣхъ сж били съвсемъ чужди източнитѣ брѣгове на Адриатическо море.

¹⁾ Jireček, C. Die Handelsstrassen und Bergwerke von Bosnien. Prag 1879, стр. 42—62.

Венеция сама и чрезъ своя сателитъ и приятель въ източната си политика, Дубровникъ, успѣла да осуети всѣка стопанска инициатива на своитѣ противници — генуезцитѣ, по обширното славянско крайбрѣжие на Балканския п-въ. Венецианци и дубровчани още отъ края на X в. почнали да проникватъ въ вжтрешността на Полуострова по сухо. Презъ Дубровникъ и Нови Пазаръ, както и презъ Драчъ и Охридъ, венецианскитѣ търговци постепенно навлизали въ славянскитѣ земи, гдето разнасяли на първо мѣсто италианска манифактура, оржжие, украшения и др. т., а изнасяли вълна, кожи, воскъ и сребърни и оловни руди. Историята на сръбската търговия отъ XII в. нататкъ е тѣсно преплетена съ търговията на Венеция и Дубровникъ¹⁾. Отъ 1208 г. е запазена една клетвена грамота за приятелство, дадена отъ сръбскитѣ князе на Венеция²⁾.

За успѣшното развитие на венецианската търговия по сухо въ Сърбия и България имали голѣмо значение привилегиитѣ, които дубровчанитѣ получавали отъ тѣзи две страни. По силата на стари традиционни връзки на приятелство между славянскитѣ владѣтели и дубровничскитѣ търговци, последнитѣ посещавали всички балкански земи. Срещу годишенъ трибутъ отъ две хиляди перпера, сръбския кралъ Стефанъ Душанъ потвърдилъ презъ 1281 год. старитѣ привилегии на дубровчанитѣ³⁾. Презъ 1302 и 1308 год. тѣзи привилегии били значително разширени чрезъ нови грамоти⁴⁾. Скоро въ нѣкои голѣми рударски центрове, като Бръсково и Рудникъ, дубровчанитѣ настанили свои колонисти. Отъ тамъ тѣ проникнали въ вжтрешността на Сърбия. По нѣкои отъ тѣзи пѣтища на дубровчанитѣ се движили и венециански търговци.

Търговскитѣ привилегии на венецианцитѣ въ сръбскитѣ и далматински земи продължили и презъ XIV в. Поданицитѣ на Републиката посещавали и най-източнитѣ предѣли на сръбското кралство, които въ първата половина на XIV в. често смѣняли своитѣ владѣтели. Венецианскитѣ кервани достигали чакъ до Охридъ, Битоля, Скопие, Велесъ, Кратово, Кюстендилъ, а сжщо и по другия пѣтъ на дубровничскитѣ търговци — градоветѣ Нови Пазаръ, Нишъ и София, а не рѣдко и Търново. Ценни сведения въ това отношение ни дава една дарствена грамота на сръбския кралъ Стефанъ Дечански отъ май 1330 г., дадена на венецианцитѣ. Съ нея сръбския владѣтель имъ далъ неограничено право на свободна търговия и преминаване презъ всички сръбски земи, като се забранявало само да

¹⁾ п. т. стр. 58 сл. Jireček, C. Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien. Wien, 1912, стр. 261.

²⁾ Новаковић, Ст. Законски споменици, Београд, 1912, стр. 261.

³⁾ п. т. стр. 155.

⁴⁾ п. т. стр. 160, 167.

посещаватъ България¹⁾. Тази забрана имала своя произходъ въ влошенитѣ политически отношения презъ това време между България и Сърбия, които довели до сражението при Велбуждъ презъ сжщата тази година. Сигурно е, че преди това венецианскитѣ търговци, подобно на дубровнишкитѣ, свободно и твърде често сж минавали съ своитѣ кервани отъ Сърбия въ България. Въ всѣки случай дубровчанитѣ побързали да се приспособятъ къмъ растящото могъщество на Сърбия, като на 3 ноемврий 1330 г. изпратили специално посланичество, което да поздрави Уроша „pro triumpho et gloria... e pro victorie, quam habuit de domino imperatore Bulgariae“²⁾.

Правото на свободенъ транзитъ презъ Сърбия е било добито отъ венецианцитѣ вѣроятно много по-отдавна, защото съ сжщата тази грамота е потвърдена привилегията имъ „да търгуватъ по всички области на Романия“, едно право, което тѣ сж извоювали още преди вѣкове отъ византийскитѣ императори. Въ тѣзи грамоти и хрисовули, голѣма частъ отъ българскитѣ земи сж включени въ областъта Романия. Споредъ книгата на Пеголоти, въ тази областъ сж изброени и българскитѣ градове Варна и Анхиало.

До кога е траяла забраната на венецианскитѣ търговци да минаватъ презъ Сърбия за България не е известно. Но повече отъ вѣроятно е, че скоро следъ прекратяване на войната между българи и сърби е било възстановено старото положение. Разбира се, на първо мѣсто отъ това се възползували дубровчанитѣ, които всячески се мѣчили да подържатъ равни и приятелски отношения и съ дветѣ страни. Това приятелство, което гарантирало привилегированото положение на дубровнишкитѣ поданници въ България, последнитѣ проявили веднага следъ качването на българския престолъ на царь Иванъ Александра. Нѣщо повече, Дубровникъ взелъ участие въ семейнитѣ отношения между българския и сръбския дворъ. Следъ смъртъта на Михаила Видински, главно по искане на Сърбия, е била възстановена на престола бившата жена на Михаила — царица Анна (Неда) заедно съ малолѣтния ѣ синъ Иванъ Стефанъ (Шишманъ II). Обаче скоро следъ смъртъта на Уроша, влиянието на Сърбия въ България се замѣстило съ това на Византия и затова царица Анна трѣбвало отново да напусне страната. Тя не останала и въ Сърбия, а заминала на Западъ, гдето Дубровникъ ѣ предложилъ своето гостопримство.

За сръбско-българското приятелство настанали отново добри дни. Скоро следъ възкачването на българския престолъ на царь Александра билъ сключенъ съюзъ съ Сърбия, скрепенъ съ брака между Душана и сестрата на Александра — Елена. Това много възрадвавало Дубровнишката република,

¹⁾ Ljubić, п. с. I, 377.

²⁾ Дубровн. архивъ, Consil. maius, 3. XI, 1330.

която виждала въ тоя съюзъ най-добри перспективи за своята стопанска дейность по всички области на Балканския п-въ. Затова, по решение на голѣмия съветъ на Републиката, на 22 юний 1332 г. заминали за българския дворъ специални посланици съ голѣма свита и много дарове, за да поздравятъ политическия и роднински съюзъ между дветѣ страни. Посланичеството се завърнало отъ Търново чакъ на 7 августъ.¹⁾

Не можемъ да не допуснемъ, че презъ време на това приятелство между българи и сърби, дубровнишкитѣ кервани сж редовно посещавали българската столица Търново. Не е чудно, ако въ тази епоха намѣримъ и първитѣ дубровнишки колонисти, засѣднали въ България. Два главни пункта на българскитѣ земи сж представлявали интересъ за дубровчанитѣ. Това били Видинъ и Търново. Голѣмата видинска крепость е била главна пожитна станция на дубровчанитѣ за Влашко и Бесарабия. Въ неизползуванитѣ напълно архиви на Дубровникъ ние намираме на нѣколко пѣти да се споменуватъ дубровчани въ Видинъ. Такива сж били Блазиусъ де Бона, изпратенъ презъ декемврий 1330 г. въ Видинъ,²⁾ а две години по-късно — Маргаритъ де Бодача.³⁾ Отъ нѣкои сръбски грамоти научаваме, че дубровнишкитѣ търговци минавали презъ Видинъ за Търговище и Букурещъ и отъ тамъ — по на изтокъ — за Бесарабия. Въ една грамота на Стефана Душана отъ 1349 г. е било забранено да не се носи отъ Дубровникъ оржие за „Бесарабската земя“.⁴⁾

Не рѣдко била посещавана отъ дубровчанитѣ и българската столица Търново е билъ крайния пунктъ на дубровнишкитѣ кервани. Тукъ тѣ намирали голѣмъ и сигуренъ пласиментъ на манифактура, оржие и скъпоценности въ царския дворъ, болярството и у мѣстнитѣ търговци. Земитѣ отвѣдъ Търново били въ района на черноморската търговия. Сигурно е, че презъ времето на царь Александра дубровчанитѣ, по силата на даденитѣ имъ още следъ 1230 г. привилегии, сж посещавали редовно всички български панаири. На югъ тѣ посещавали главно Прищина и Скопие.

Ние не знаемъ положително дали презъ време на това приятелство съ Дубровникъ български търговци сж отивали до брѣговетѣ на Адриатика. Това право, впрочемъ, българитѣ получили още съ договора отъ 1253 г.⁵⁾ Макаръ и рѣдко, все пакъ е имало българи, които сж посещавали Дубровникъ, било по търговия, за лѣкуване, или на пѣтъ за Римъ. Ние

¹⁾ Вж. статията на Л. Войновичъ въ Пер., спис. кн. LXX, стр. 151.

²⁾ Дубровн. архивъ, Libr. Reform. а, 1330.

³⁾ п. т. Libr. Reform. а, 1331.

⁴⁾ Новаковичъ, Ст. Зак. спомен. стр. 170, 179.

⁵⁾ Илинскій, Г. А. Грамоты болгар. царей, въ Древности труды слав. ком. москов. археол. общ. Т. V 1911 стр. 155 сл.

сжщо така нѣмаме сведения отъ началото на XIV в., каква е била търговията на дубровчанитѣ съ България по море. Споменахме за нѣкои посещения на дубровнишки кораби презъ 1280 г. въ Месемврия и то за смѣтка на венециански търговци. Разбира се, че това не били единственитѣ дубровнишки кораби, които сж разнасяли стоки по българското крайбрѣжие. Отъ 1320 г. е записано въ нотариялнитѣ книги на Дубровникъ едно оплакване отъ нѣкой си Габриелъ де Гледа за обиръ, извършенъ отъ нѣкой си Кравенъ — българинъ, върху лодката на Марко де Лукари.¹⁾ Инцидентътъ е станалъ презъ м. юлий 1315 г., обаче не е казано где е станало ограбването. Малко вѣроятно е, то да е извършено покрай брѣговетѣ на Адриатика, а сигурно — въ водитѣ на Черното море, покрай българското крайбрѣжие. Известно е, че по сжщото това време българитѣ сж ограбили масово генуезцитѣ и при Моикастро и на други мѣста отъ обширната държава на Светослава.

Трафикътъ между адриатическитѣ брѣгове и българскитѣ земи не престаналъ презъ цѣлото царуване на Иванъ Александра. Приятелството между Дубровникъ и България продължавало да бѣде голѣмо. Дубровчанитѣ подържали непрекъснатата връзката между българскитѣ земи и Апенинския п-въ и на първо мѣсто съ Венеция, за чиято смѣтка най-много търгували по сухо и по море въ България. Когато къмъ края на 40-тѣхъ години на XIV в. сѣрбитѣ били на върха на своето могъщество и опълчили срещу себе си всички балкански държави, все пакъ границата съ България не била затворена за търговскитѣ операции на дубровчани и венецианци. Въ грамотата на Стефанъ Душанъ, дадена презъ 1349 г. на дубровчанитѣ, се предвиждали гаранции за свободна търговия и за тѣхнитѣ съюзници — венецианцитѣ. Въ тази грамота е регламентирана отново тѣхната керванна търговия въ българскитѣ земи, но само съ едно ограничение — да не се внася оржие. Осемъ години по-късно тази забрана е била отново потвърдена²⁾. Отъ това трѣбва да заключиме, че не е имало никакви други прѣчки за търговията на венецианци и дубровчани въ българскитѣ земи. Отъ сжщитѣ тѣзи грамоти ние разбираме, че частъ отъ дубровнишката търговия минавала презъ България за да достигне чакъ въ Влашко и Бесарабия. Следователно ние би трѣбвало да гледаме на дубров-

¹⁾ Дубровн. арх. Diver. Cancel. VI, fol. 25 a. 1320, 22 aug. „Ghabriel de Gleda constitutus in presentia domini comitis et juratorum iudicum Stepan de Binçola, Nicholiça de Martimisso et Iunii de Lucari ad petitionem Margani de Poça dixit et confessus fuit, quod de dampno ipsi Ghabriel lato in barcha Marchi de Lucari per Craven bulgarium in anno domini 1315 die 12 mensis iulii, quod dampnum extimatus est, et certa pars ipsi recollecta quod de ipsa ratorum Margaritus predictus habuit partem, sed de ipsa parte sua fecit petitionem Petrus filius suus“. (Въ текста погрешно е писано Petro filio suo).

²⁾ Новаковичъ, Ст. Зак. еном. стр. 170, 179.

нишката и венецианска търговия въ България само като частъ отъ тѣхната голѣма търговска и стопанска дейность на Балканския п-въ. Въ това отношение дубровнишкитѣ търговци сж били истински космополити. Тѣ подържали съ всички балкански страни, не само стопански, но и приятелски връзки, и то по начинъ да не получатъ нито умразата, нито дори подозрението на кои и да било отъ своитѣ съседи. Дипломатическиятъ тактъ на дубровчанитѣ е билъ недостигнатъ отъ никоя държава въ този край на Европа и главно на него се дължалъ голѣмия успѣхъ да запазятъ у всички балкански народи предпочитание и привилегии за свободна и покровителствена търговска дейность. Затова Дубровнишката република се чувствувала длъжна да се отнася съ внимание и съ специални грижи къмъ всички българи, които сж идвали въ града. Особено въ епохата на сръбско-българското сближение, наченало отъ покачането на престола на царъ Иванъ Александра, дубровчанитѣ, които имали най-голѣма полза отъ това, се мъчили съ своитѣ действия да задоволятъ едновременно и дветѣ страни. Следъ напушането на България отъ царица Неда презъ 1332 г., последната, споредъ нѣкои данни, находящи се въ дубровнишкия архивъ, е престояла известно време въ Нишъ. Нѣколко години следъ това, следъ смъртта на братъ ѝ Урошъ, нейното стоене въ Сърбия станало неудобно. Това наложило тя да замине къмъ западъ. Както споменахме по-горе, ней било предложено гостоприемството отъ Дубровнишката република. Тукъ тя престояла нѣколко години. Отъ едни новооткрити документи, до които можахме да се доберемъ напоследъкъ, се установяватъ известни подробности, свързани съ нейния животъ тамъ. Презъ м. ноемврий 1335 г. е било извършено едно дознание въ връзка съ имотни спорове между българската царица Неда и нѣкои мѣстни жители. Срещу нея било отправено обвинение, че нейни хора отнели нѣкакви платове отъ Джунио ди Касика още преди три години въ областъта Алнестъ.¹⁾ Отъ този текстъ ние разбираме, че скоро следъ по-

¹⁾ „Die 13 novembris 1335. Gugius de Cassica coram domino comite conqueritur super Annam imperatricem uxorem imperatoris Bulgariae dicens a tribus annis in loco dicto Alnest (?) sibi per fortium abstulit duas petias stamentis valoris yperp. 120.

Gance de Poça

Radosta famulus qui fuit Petragne de Bonda

Pervoe nepos Obrat Stopich

Bosich Ruticevich }
Deco Decomanoset } de Prisren

Gange du Poça coram domino comite conqueritur super dictam imperat-

бѣгването на тази българска царица отъ Търново, тя намѣрила убѣжище въ Дубровникъ. Дознанието продължило до 1337 г., когато билъ разпитанъ последния свидетелъ, който сжщо потвърдилъ, че е станало подобно отнемане на две парчета платъ на стойностъ отъ 120 перпера.¹⁾ Изглежда, че се касаело по-скоро за неплатена доставка на нѣкои вещи, поръжчани отъ лица близки до царицата, които се грижели за нея и плащали доставкитѣ. Че българската царица въ Дубровникъ не е била сама, разбираме отъ нѣкои по-късни документи. Презъ 1340 г. къмъ нейната свита е имало нѣколцина души българи. Между мжжетѣ сж споменати Добромиръ, Радославъ и Миладинъ. Въ нотариалнитѣ книги на дубровнишката република сж записани презъ лѣтото на 1340 г. три договора за продажби. Единъ следъ другъ тѣзи лица, числящи се къмъ свитата на българската царица, сж продали предъ нотариуса своитѣ коне.²⁾ При продажбата всѣки единъ

ricem dicens quod dicto loco et tempore abstulverunt duas petias panni de tornai de uyperp. 80 quod omnia dixit Give esse comune inter ambos.

Predicti testes.

Gugius de Cassica

Radosta famulus Petragne } testes.

Gugius de Cassica testis juratus et examinatus super dicta lamentatione dicti Gance coram domino comite et juratis iudicibus Nicola de Mence et Luce de Vitagna suo sacramento dixit et testis fuit se loco et tempore in lamentatione contento fuisse presens et vedisse quod pro parte dicte imperatricis fuerunt ablata eidem Gance duo petia de tornai. Interrogatus quanto temporis est dixit de passati erint tres anni. Interrogatus de personis dixit ego Prvoe et Radosta et fuit Alneste*. Дубр. арх. Div. canc. X f. 87 v°.

¹⁾ „Gance de Poça testis examinatus super lamentatione dicti Junii coram juratis iudicibus Theodoro de Bodaça et Nicola de Mence suo sacramento interrogatus dixit et testificavit se loco et tempore in lamentationem contentis vidisse dominam imperatricem Bulgariae auferentem per vim eidem Junio de Casica duas patias de drapho valoris uyperp. 120 vel circa“. a. 1337. indict. 5 die 17 febr.

Die 20 septembris anno et indictione, Radosta famulus qui fuit Petrane de Bonda testis examinatus super lamentatione dictorum Junii et Gance coram domino Blasenno socio de comitis et juratis iudicibus Theodoro de Bodaça et Nicola de Mence suo sacramento interrogatus dixit et testificavit se loco et tempore in lamentatione contento vedisse per dictam dominam imperatricem auferentem ipsis Junio et Gance 4 petias de stamento videlicet unius quoque duas. Div. canc. XI f. 88.

²⁾ a. 1341 ind. octava, die sabati 3 junii. Dobromir homo domine imperatricis Bulgariae fecit manifestum quod vendidit al carro secundum consuetudinem civitatis Grube de Besit de Catajo unum suum equum pilli(s) ferratis pro uyperp. 9 quos recepit ab eo ut confessus fuit*. Div. not. VI f. 128.

a. 1340 die 15 junii. Radoslaus homo domine imperatricis Bulgariae fecit manifestum quod vendidit ad carrum secundum consuetudinem civitatis

отъ тѣхъ се легитимиралъ като „човѣкъ на българската царица“. Следователно, тѣ се числили къмъ хората, които се грижили за живота и имота на бившата българска царица. Продаденитѣ коне не сж били за ездене. Отъ факта, че тѣ сж били продадени за доста низка цена, показва, че сж били товарни коне. Продажбата е трѣбвало да стане, защото било предстояще заминаването на Неда. Това научаваме отъ други сжщо така неизвестни до днесъ архивни извори отъ Дубровникъ. Презъ м. юлий с. г. тя декларирала предъ нотариуса, че си е уредила всички смѣтки съ едно лице, у което, вѣроятно, сж били съхранявани нейнитѣ суми, докато е била въ Дубровникъ — Юнио ди Лукари¹⁾. Презъ следующия месецъ августъ е записана друга нотариална декларация, отъ която разбираме, че тя е уредила вече своето отпътуване за Апулия въ Италия, заедно съ нѣкой си Маринче де Марколино²⁾. Очевидно тя решила да отиде при своя синъ Людвикиъ, който, споредъ неаполскитѣ архиви, още отъ 1338 г. билъ допуснатъ да живѣе при своя вуйчо кралъ Робертъ въ Неаполъ.

Въ Дубровникъ и следъ заминаването на бившата българска царица, все пакъ оставали да се срещатъ, макаръ и рѣдко, нѣкои българи. Както казахме, едни отъ тѣхъ сж идвали по търговия, други за лѣкуване, а трети — на пѣтъ за Италия. Презъ м. октомврий сжщата 1340 г. е записанъ следния договоръ въ нотариалнитѣ книги на Републиката: „Мате, синъ на Маринъ де Менче, обещава и се задължава да даде и повърне на Никола де Десе (Десевъ) отъ България единъ сребъренъ поясъ, който е получилъ отъ него въ срокъ отъ днесъ до идущата срѣда. Ако не го повърне въ този срокъ, той се задължава да плати за казания поясъ 42 крѣс-

Cramislavo Petraro unum suum equum pilli bay balcanum pedibus anterioribus et posterioribus pro uyperp. 12 quos recepit ab eo.“ Div. not. VI, 131.

a. 1340 19 junii. Miladinus homo domine imperatricis Bulgariae fecit manifestum quod ipse venedidit ad carrum sec-cons. civitatis Petro de Volcigna unum equum pilli asininii pro uyperp 14 quos fuit confessus et contentus recepisse ab eo.* n. t. f. 134.

¹⁾ „Anno 1340, dié 26 julli. Domina imperatrix Bulgariae facit manifestum quod habet se bene solutam contentam et pagatama Junio de Lucari, de omni quantitate pecunie et toto o quod sibi dare tenebat quacumque ratione uel causa usque presentem diem“. Дубр. арх. Div. not. VI, 145.

²⁾ „Junius filius quondam Blaxii de Scocilca, Bernaldus tubator comunis et Rayco Damianouich constituerunt se pleçi et proprios (-rii) pagatorer pro domina imperatrice Bulcarie penes Marince de Marcolino cum quo dicta domina imperatrix (ix) uodit in apuliam, quod per ipsam dominam imperatricem nel per aliquam aliam personam pro ea non fiet aliqua lix questio seu uiolentie eidem Marino; de restituendo ei omnem dampnum que sibi facturam fore per eam uel eires nomine; ad omnes se tenendos et cetera. Renunciantes et cetera“. Div. not. VI, 149 v.

тачки перпера. Но ако му повърне пояса, той се задължава да му плати други 6 перпера¹⁾

Споменатият въ този документъ българинъ Никола Десевъ се е числял, по всѣка вѣроятностъ, къмъ свитата на българската царица Неда, която по това време е отпътувала за Апулия. Това се потвърждава отъ други извори. Презъ 1343 год. италианскитѣ власти разрешили на камерхера на българската царица да се изнесатъ отъ Апулия четири коня²⁾. Отъ сѣщия този документъ се разбира, че тя е живѣла тамъ съ своя синъ Людивикъ. Дубровнишкитѣ архиви, обаче, за дълго време не ни даватъ повече никакви сведения за отношенията съ България. Не можемъ да се съмняваме, обаче, че приятелскитѣ връзки между дветѣ страни продължили и давали възможностъ за поддържане редовни стопански отношения и занаядъ.

Едновременно съ проникването на итало-дубровнишката търговия презъ сръбскитѣ земи въ България, въ още по-голямъ размѣръ се разширявала тѣхната търговия въ Македония и Тракия. Скоро следъ реставрацията на византийската властъ въ Цариградъ, венецианцитѣ успѣли да добиятъ презъ 1265 г. отново привилегии отъ Михаила Палеолога за своята търговия въ цѣла Тракия, Македония, островитѣ изъ Сръдиземното море и специално въ Солунската областъ³⁾. Отъ цитиранитѣ по-горе „Решения на венецианскитѣ сѣдии“ отъ 1278 г. се научаваме, че венецианскитѣ търговци имали за главна база на своята стопанска дейностъ въ Македония голѣмото пристанище Солунъ, отъ гдето прониквали въ вътрешността на Тракия и Македония. Специално отъ Солунъ тѣ изнасяли жита за Италия, а внасяли редовно и въ голѣми количества манифактура. Сами и чрезъ посредници, тѣ разнасяли стокитѣ по течението на р. Вардаръ и Струма, въ по-голѣмитѣ градове на северна Македония. Така ние срещаме още въ края на XIII в. венециански търговци да продаватъ разни платове въ гр. Мелникъ⁴⁾. За оживяване на стопанския животъ на Македония, твърде много сж помагали голѣмитѣ колонии италианци, евреи, арменци и българи, които живѣли въ Солунъ. Вѣковната търговия на този голѣмъ градъ бѣ си създадала редовни връзки съ адриатическото крайбрежие и главно съ Драчъ, по прочутия тър-

¹⁾ „Mate filius condam Marini de Mençe promisit et se obligat Nicola de Desse de Bulgaria reddere et restituere sibi unam centuram de argento quam habuit ab eo hinc ad diem mercuri proximi. Quam si non redetur in dicto termino teneatur ei soluere pro extimatione dicte centure ypperperos 42 de cruce. Et si contingerit sibi restituere dictam centuram teneatur sibi dare super dictam centuram ypperperos 6“. *Dij. not. VI, 164 v. — 5. X. 1340.*

²⁾ Вж. подр. у Дринъвъ, М. Нови паметници за историята на българитѣ, Съчинения, т. I. София, 1900 год., стр. 83 сл. Сжщото статията на Макушевъ, В. въ *Rad jugosl. Akad.*

³⁾ Tafel и Thomas ц. с. III 62—89. ⁴⁾ п. т. 280.

говски и воененъ пътъ *via egnatia*. На северъ е отивалъ другъ пътъ по течението на р. Вардаръ и успоредно съ него другъ — по р. Струма. На изтокъ се отбивалъ голѣмъ и прочутъ пътъ презъ Орфано за Цариградъ. Този пътъ е минавалъ презъ Сересъ, Драма и други градове. Изобщо въ търговската история на Балканския п-въ Солунъ заемалъ централно мѣсто като столица и главно дебуше на Македония, частъ отъ Епиръ и Тракия.

Чрезъ *via egnatia* се свързвали и други важни български центрове, като Воденъ, Битоля и Деволъ и то едновременно съ дветѣ морета — Сръдиземно и Адриатическо¹⁾. Когато отъ началото на XIV в. каталонскитѣ нашествия започнали своитѣ опустошения въ Тракия и Македония, частъ отъ тѣзи земи се продължавали съ италиански стоки чрезъ Драчъ, който и безъ това презъ цѣлото сръдновѣковие, а и по-късно е билъ главна пожитна станция на венецианскитѣ търговци. По сѣщия този пътъ сж минали и нѣкои отъ кръстоносцитѣ. Това е била най-кратката връзка между дветѣ морета. Този пътъ се преминавалъ за не повече отъ два дни. Богатствата на Солунъ и многочисленността на неговото население сж привличали тукъ търговцитѣ отъ цѣлъ свѣтъ. Споредъ Пеголоти, въ голѣмитѣ тържища като Цариградъ и Солунъ сж идвали стоки отъ всички страни — платове отъ Фландрия и Флоренция, материи, втжкани съ злато и сребро, отъ Лука и Генуа, вина отъ Италия, Гърция и Критъ, сапуни отъ Венеция, Анкона, Пулия, Кипъръ и Родосъ, смокини отъ Испания, орѣхи отъ Неаполъ, зехтинъ отъ Италия, воскъ отъ Гърция и Тана и пр.²⁾ Отъ България сж идвали редовно търговци, и най-вече такива отъ северна Македония, Пловдивъ и цѣлата областъ на югъ отъ Хемусъ. По море Солунъ е билъ посещаванъ отъ кораби на всички нации, които взимали участие въ левантската търговия.

Следъ 1310 г. за известно време стопанското развитие на Солунъ и неговия хинтерландъ било спънато отъ нашествията на каталонцитѣ. Последнитѣ въ продължение на десетки години опустошавали цѣла Тракия и южна Македония, докато най-после се спуснали на югъ къмъ Атина, гдето образували свое пиратско херцогство. По това време венецианскитѣ търговци въ Солунъ се оплаквали, че мѣстнитѣ гърци имъ правили систематически прѣчки въ търговията. Тѣ пренебрѣгвали и отмѣнявали даденитѣ имъ привилегии, като предпочитали въ всичко генуезцитѣ³⁾. По-късно, когато отношенията били подобрени, венецианцитѣ почнали да изнасятъ жита, които били внасяни главно отъ България, тъй като е било забранено да се изнасятъ храни отъ мѣстно производство.

¹⁾ Вж. подр. у Tafel, *Via militaris romanorum egnatia*, Tübingen, 1841.

²⁾ Pegolotti, ц. с. 14—18

³⁾ Tafrahi, *O. Thessalonique au XIV-e siècle*, Paris, 1913, стр. 126.

Презъ царуването на Ивана Александра, когато отново настъпилъ миръ по южнитѣ граници на България, се дала възможностъ за съживяване размѣната въ южнитѣ предѣли на Балканския п-въ. Кервани отъ Тракия, чрезъ посрѣдничество на еврейски и арменски търговци отъ Пловдивъ, редовно отивали за Солунъ и Одринъ. Сѣщото било и съ Сердика. По пътя къмъ Кюстендилъ и Петричъ българитѣ сж пращали редовно стоки за Солунъ. Търговията презъ това време се била толкова разрастнала, че, споредъ свидетелствуването на Деметрий Кидонесъ, „града заприличалъ на пазаръ, който приема стоки отъ цѣлия свѣтъ и застава тѣзи, които идватъ, да се удивляватъ. Все едно е значи да живѣешъ въ тоя градъ и да си въ другитѣ градове“¹⁾.

За успѣшното развитие на търговията въ тази частъ на Полуострова повлияло стопанското процѣтяване на нѣкои земи въ северна Македония. Благодарение стопанската инициатива на дубровчанитѣ, богатитѣ рударски области въ тази частъ на Полуострова се повдигнали икономически твърде скоро. Ново Бърдо, Бръсково, Кратово, Сребърница и редица други рударски градове и паланки бързо станали седище на дубровчани, които поели експлоатацията и пламента на рудитѣ. Французина Буркардъ презъ 1332 год. говори, че по това време въ Сърбия имало петъ рудника за злато и толкова за сребро. Константинъ Философъ наричалъ Ново Бърдо „градъ сребрениъ и златенъ“²⁾. Тукъ, както и въ Скопие, имало дубровнишка колония, която имала своя църква, магазини, църква и пр. Най-старитѣ завещания на дубровчани, живущи вънъ отъ своето отечество, сж направени именно въ Ново Бърдо, Сребърница, Олово и други рударски центрове. Скопие билъ централния междиненъ градъ между Солунъ и Бѣлградъ. На пътъ отъ Скопие за Босня се издигалъ гр. Прищина. Още презъ 1316 тукъ е спомената дубровнишка капела³⁾, а покъсно — и дубровнишки консулъ. Други сжщо така оживени пазарни центрове сж били Прилепъ и Скопие, населени изключително съ българи. Скопскиятъ пазаръ, както и този на манастира Св. Георги, сж били прочути съ своя международенъ характеръ. Тукъ идвали всѣка година презъ м. септемврий търговци отъ Италия, гърци, дубровчани и българи отъ вътрешността на страната⁴⁾. Самиятъ градъ билъ прочутъ съ своитѣ жита и вина.

По на югъ важни стопански центрове били Битоля и Охридъ. Покрай тѣхъ минавалъ пътя отъ Драчъ за Солунъ, и като така тукъ били развити всички видове промишленность, въ връзка съ транспорта, като желѣзарство, ножарство, дър-

¹⁾ Вж. по подр. Tafel, T. De Thessalonica, Berolini, 1839 стр. 224.

²⁾ Вж. подр. у Кости њ, К. Стара српска трговина, Београд 1904, стр. 139 сл. 146.

³⁾ Годашник Чупиѣа т. 22 Београд, стр. 49.

⁴⁾ Новаковиѣ, С. Законски споменици, Београд, 1912 стр. 620.

водѣлство и пр. Въ земитѣ около Струмица и по на северъ било развито лененото и вълнено тъкачество. Споредъ византийския историкъ Грегора тукъ българското население носило черни вълнени дрехи¹⁾. Още вѣкове преди това населението отъ Струмишко изнасяло за Цариградъ ленени платна въ голѣми количества²⁾.

* * *

Наредъ съ пътя по море, съ който централна и западна Европа се сношавала стопански съ Истока, твърде много оживенъ е билъ и пътя по сухо презъ Бѣлградъ, София и Адрианополъ. Стопанското развитие на Балканския п-въ било тѣсно свързано съ голѣмото значение на този старъ търговски и воененъ друмъ, по който сж се сношавали въ продължение на вѣкове два различни свѣта и две разни култури. Въ отдѣлнитѣ исторически епохи този пътъ е билъ владянъ отъ различни народи и съобразно съ това и транзитната търговия, която се извършвала по него, е минавала въ рѣцетѣ на различни нации. Особено отъ времето на кръстоноснитѣ походи, които се движили по този пътъ, ние виждаме той да става главната артерия по сухо между Западъ и Изтокъ. Особено съ завършване на колонизацията по течението на срѣдния Дунавъ този пътъ добива първостепенно значение за всички народи въ централна Европа. По него се стичали блага отъ всички страни на свѣта. Това носило непосредствени облаги на по-значителнитѣ и населени центрове, които се били създали по неговото протежение. По него сж минавали периодически богати кервани, натоварени съ стоки, едни за консумация отъ мѣстното население въ пожитнитѣ станции, а други — за крайнитѣ пунктове на тѣхния дългъ пътъ.

Особено съ завършване на кръстоноснитѣ походи, когато градския животъ въ България укрепналъ и се увеличило значително благосъстоянието на населението, презъ дългитѣ години на миръ при Асеновци, ние виждаме да порасва още повече значението на този международенъ пътъ. Съ създаването на Латинската империя въ Цариградъ, този пътъ добилъ първостепенно значение въ свѣтовната търговия, бидейки сжщевременно главенъ нервъ на цивилизацията на Изтокъ. Стопанскитѣ интереси на цѣлия свѣтъ сж били концентрирани къмъ Изтокъ, който, овладянъ отъ кръстоносцитѣ, се сношавалъ съ централна и западна Европа главно по два пътища: този по сухо презъ България и морския пътъ на италианскитѣ търговци.

По пътя на кръстоносцитѣ, които завладѣли презъ 1204 г. Цариградъ, продължили да се движатъ вѣкове наредъ търговскитѣ кервани на културнитѣ, но бедни отъ къмъ природни богатства, държави въ централна Европа. Това носило

¹⁾ Gregoras, I, 677.

²⁾ Сакжзовъ, Ив. Известие за българ. търговия въ Цариградъ презъ X в. Изв. Ист. Д-во, XI, стр. 198.

благосъстояние на българските градове и паланки, разположени по цялото протежение на този международен път. От друга страна засъдналитъ въ Цариградъ венециански, генуезки и други италиански търговци, започнали редовно да разнасятъ своитѣ стоки по пътя къмъ Одринъ, Пловдивъ и да оживяватъ всички тържища въ Тракия. Презъ години на миръ ние намираме въ всѣки по-голямъ градъ на Тракия временно или постоянно пребиваващи италиански търговци. Градския животъ бързо укрепвалъ, населението отъ околнитѣ села намирало сигуренъ пазаръ на своитѣ произведения, размѣняйки ги съ разни левантски и отъ европейски произходъ стоки. Така ние виждаме, голѣмиятъ, граниченъ между Византия и България градъ, Адрианополъ да става, споредъ думитѣ на рицара Вилхардуенъ, „хубавъ и богатъ градъ“ и стоварище на всѣкакви манифактурни стоки, донасяни отъ италиански търговци. Последнитѣ постепенно достигатъ до Пловдивъ, гдето въ едно кратко време образували своя колония. Лѣтописецътъ на втория кръстоносенъ походъ — абата де Дьой, като изрежда продоволственитѣ и други трудности при пътуването, разказва, че най-после кръстоносцитѣ пристигнали до града Пловдивъ, вънъ отъ стенитъ на който тѣ намѣрили единъ латински кварталъ, гдето получили храна въ изобилие¹⁾. За Вилхардуена „Пловдивъ е единъ отъ тритѣ най-хубави градове на Византия“²⁾. Този градъ изнасялъ самостоятелно стоки за западна Европа. Наредъ съ восъкъ, храни и кожи, той изнасялъ хубаво вино, което имало даже и свое име въ европейскитѣ тържища и което се възпѣвало въ пѣсиитѣ на срѣдновѣковнитѣ рицари³⁾. Сжщото това хубаво вино, което е било въ изобилие, бѣ опило и войскитѣ на Фридриха Барбароса, нѣщо, което имъ бѣ причинило толкова нещастия при окупирането на града Пловдивъ⁴⁾. За голѣмото производство на храни и вино въ Пловдивско ни говори Ансбертъ, който описва околността му, като земя равна, пълна съ лозя и всички добри нѣща. Цѣлата област чакъ до Бероя⁵⁾ (Ст. Загора) и на изтокъ до Айтосъ и Месемврия била богата съ жита, вина и едъръ и дребенъ добитъкъ. Многобройнитѣ еврейски и арменски търговци, които обитавали града Плов-

¹⁾ Odon de Deuil, Hist. de la Croisade въ Collect des memoires par M. Guizot, стр. 307 „il y avait en dehors des murs de Philippopolis in noble bourg de latins, lequel fournissait à tous les arrivans“.

²⁾ Villehardouin, G. Histoire de l'empire de Constantinople, ч. с. 166.

³⁾ Wolfr. v. Eschenbach, hrsg. v. Albert Leitzmann, V Heft, Halle, 1906, Wilhelm стр. 140 „Und ir trinken maneger slahte

von kostenlicher ahte
moraz, win, sinôpel
kipen und Vinepôpel“.

⁴⁾ Deuil, ч. с. 308 сл.

⁵⁾ Villehard, ч. с. § 444 „Verol est une ville garnie de viandes et d'autres biens“.

дивъ и Месемврия, подържали непрекъснати търговски връзки на западъ презъ Сердика съ Германия¹⁾, а на югъ съ Цариградъ и Солунъ.

Въ връзка съ търговията по сухо между Цариградъ и Европа, се издига презъ XIII в. Сердика. Често войнитѣ, водени около неговитѣ стени, сж спѣвали за дълго време икономическото развитие на града. Все пакъ сгодното му географическо положение, бидейки възелъ на главнитѣ пътища въ Балканския п-въ, му помогнали да се издигне бързо и да поднови отново връзкитѣ си съ разнитѣ крайща на Полуострова. Той е билъ единъ отъ най-често посещаванитѣ градове отъ дубровничкитѣ търговци. Не рѣдко достигнала тукъ и търговията на венецианцитѣ, както отъ къмъ Нишъ и Македония, тъй и отъ изтокъ — отъ къмъ Адрианополъ. Съ преминаването на четвъртия кръстоносенъ походъ, цѣлата софийска област заживѣла въ миръ и спокойствие въ продължение на повече отъ единъ вѣкъ. Това дало възможность града да се развие въ голѣмъ центъръ, съ завидно благосъстояние и търговия, и да изпъкне като най-значителенъ южно-български градъ. Колкото повече приближаваме срѣдата на XIV в., толкова по-рѣдко достигатъ до него войнитѣ, които българитѣ били принудени да водятъ съ византийци и латинци. Дубровничкитѣ търговци оживявали пътищата отъ къмъ Нишъ и отъ Ново-Бърдо — Кюстендилъ²⁾. Другъ голѣмъ пътъ отивалъ за Видинъ и на западъ къмъ Търново — мѣста най-много посещавани отъ дубровчанитѣ въ края на XIII в. Не може да се съмняваме, че София е подържала директни стопански връзки съ западна Европа. Тукъ сжщо е имало голѣма еврейска колония, която изнасяла восъкъ и кожи, както къмъ западъ, тъй и на изтокъ — къмъ Цариградъ. Всички посланичества, отправяни за Цариградъ, се спирали и задържали за дълго въ този богатъ градъ, който единствено имъ давалъ възможность да починатъ поудобно.

Особено презъ времето на царъ Светослава и по-късно при Иванъ Александра, когато България е подържала официално приятелски връзки съ Венеция, София била посещавана редовно отъ венециански търговци ползващи се съ привилегии и гаранции, на които българскитѣ владѣтели сж били изобицо твърде скжпи. Здравата крепость на Сердика отъ друга страна защищавала и пазела добре богатствата на града и благосъстоянието на неговитѣ обитатели. Близко половинъ вѣкъ турскитѣ орди не сж могли да овладѣятъ този градъ, който, следъ отминаване на турскитѣ отряди, отново възстановявалъ своитѣ връзки съ останалитѣ свободни бъл-

¹⁾ Nicetas, стр. 527.

²⁾ Вж по подробно Jiresek, K. Die Handelstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien, Prag, 1879.

гарски земи. Една много добра илюстрация за стопанското процъвтване на този голѣмъ български градъ ни даватъ турските хроники, когато говорятъ за превзimanето на града отъ турцитѣ. Въ своя рапортъ отъ 1384 г. Лала-Шахинъ разказва следното за този голѣмъ градъ: „Крепостта има въ себе си изобилно храни: жито, брашно и жива стока — едъръ и дребенъ добитѣкъ. Военни провизии, припаси и военно-жельзарски работилници има въ крепостта предостатъчно. Индустриални заведения и занаятчийски работилници въ София има доста; тамъ се обработватъ тънки и дебели, вълнени и памучни материи. Търговията въ града е доста развита, защото на всѣка страна се съглеждатъ като пиявици наредени пѣтица, по които сноватъ насамъ-нататѣкъ пѣтници-търговци, търговски кеврани съ разни стоки и издѣлия, които се работятъ въ София и се разпространяватъ по всѣка посока за Румелия и по-далечъ. Пѣтицата и друмоветѣ сж много голѣми“¹⁾.

Колкото и преувеличени да сж нѣкои отъ тѣзи бележки за Средецъ, въ основата си турската преценка за стопанския разцвѣтъ, въ който се намиралъ града, е вѣрна. Тѣ се подкрепятъ отъ сведенията на мнозина пѣтешественици отъ малко по-късна епоха.

* * *

За стопанскитѣ връзки съ централна Европа значителна роль е игралъ и другъ единъ международенъ пѣтъ — рѣката Дунавъ. Особено следъ издигането на нѣкои по-значителни градове по срѣдното и горно течение на Дунава, като Регенсбургъ, Пасау, Виена и др., постепенно тази голѣма рѣка, покрай своето военно значение, получава и търговско стопанско значение. Това е билъ най-евтиния пѣтъ за съобщение между крайдунавскитѣ държави отъ срѣдна Европа съ Черното море. По него сж минали по-късно нѣкои отъ кръстоносцитѣ. Абата Дьой разказва, че „тѣ заварили едно голѣмо количество кораби на Дунава, съ които пренесли много войски и багажъ до българскитѣ земи“²⁾. Сжщо и Фридрихъ I разпоредилъ да се принесатъ необходимитѣ му за продоволствие храни по Дунава до устието на Морава³⁾.

Съ засѣдането на кръстоносцитѣ въ Цариградъ р. Дунавъ почва да се оживява отъ транспорти, натоварени съ платове, вѣжа, жельзария и разни други стоки за изтокъ. Скоро следъ Регенсбургъ се издигатъ Улмъ, Аугсбургъ, Нюринбергъ и Виена, които взиматъ активно участие въ търговията по Дунава. Още отъ една грамота отъ XII в. научаваме, че отъ Цариградъ се изнасяли презъ Регенсбургъ и Кьолнъ

¹⁾ Ихчневъ, Д. Превзimanето на София отъ турцитѣ. Изв. Историч. д-во, кн. II, стр. 92 сл.

²⁾ Deuil, 294.

³⁾ Hallman, K. D. Geschichte der byzant. Handel, Frankf. a. od. 1808, стр. 104.

за Англия скъпоценни камъни и одежди¹⁾. На обратенъ пѣтъ се изнасяли отъ Англия и Холандия разни груби платове, които по-късно имали широкъ пласментъ между балканското население. Търговското значение на Регенсбургъ далеко прехвърляло границитѣ на централна Европа. Този градъ водилъ много интензивна търговия съ Киевъ и отъ тамъ — съ вътрешността на Азия²⁾. Не по-малки сж били неговитѣ връзки съ Виена и унгарскитѣ земи. Отъ централна Европа и то специално отъ Улмъ били изпращани по Дунава за България цѣли кораби, натоварени съ бархетъ, платна и разни сортове вина³⁾. Не рѣдко германски търговци сж отивали чакъ до Цариградъ. За оживената търговия между германскитѣ земи и Византия презъ тази епоха ни говори и обстоятелството, че германския императоръ Конрадъ II поискалъ още презъ 1142 г. разрешение отъ Иоанъ Комненъ да построи църква въ Цариградъ за германскитѣ търговци тамъ⁴⁾.

Дунавската търговия оживѣвала българскитѣ градове, които били разположени по неговото течение. Бѣлградъ, Видинъ, Никополъ и Дръстъръ сж били първостепенни търговски градове, въ които голѣма частъ отъ населението се състояло отъ чужденци⁵⁾. Очевидно, че това сж били на първо мѣсто чужди търговци. Имало е тоже евреи и арменци, които сж били въ постоянни връзки съ своитѣ сънародници отъ другитѣ по-голѣми градове въ вътрешността на България. Въ Бѣлградъ дори въ началото на XIV в. се поменуватъ българи.

По Дунава българитѣ си доставяли стоки и отъ други държави, стоящи въ страни отъ нея. Споредъ едно описание на крайдунавското пристанище Переславецъ, тамъ сж идвали стоки отъ всички страни. Отъ Чехия и Унгария сж идвали сребро и коне, отъ Гърция — злато, скъпи платове, вина и плодове, а отъ Русия — кожи, восъкъ, медъ и роби⁶⁾. По време на кръстоноснитѣ походи българитѣ си доставяли жельзни копия отъ Бохемия⁷⁾. Оржжие било доставяно по-късно отъ Венеция и отъ Дубровникъ, за което свидетелствуватъ

¹⁾ Hans'isches Urkundenbuch Bd. III стр. 39).

²⁾ Goetz, L. Deutsch-russische Handelsverträge im Mittelalter. В. Василевскій, В. Г. Древняя торговля Киева съ Регенсбургомъ, въ Журн. Мин. Нар. Просв. 1888 стр. 146 сл.

³⁾ Nübling, E. Ulm's Weinhandel im Mittelalter, Ulm 1893 стр. 12 сл.

⁴⁾ Heyd, W. и с. 277.

⁵⁾ Attaleiates, ed. Bon. 204.

⁶⁾ Tomaschek, Zur Kunde der Hämushalbinsel, Sitzungsber. d. Wien. Akad. Bd. 113, стр. 301. Miklosich, Chronica Nestoris, 1860 стр. 38 сл.

⁷⁾ Villehardouin, и с. crp. 476 „Les troupes de Burille de Bourgerie portaient des glaives vertes avec des longs fers de Bohême (Bohaigne).

две забрани на сръбскитѣ крале до дубровчанитѣ отъ 1349¹⁾ и 1357 г.²⁾ Отъ Дунава сж носени дори за Цариградъ много тлъсти риби³⁾.

По-късно, съ настѣпилитѣ политически промѣни къмъ устието на Дунава, предизвикани отъ нашествието на татаритѣ, нѣкои градове въ тази област западнали. За смѣтка на Переславецъ се издигналъ града Дръстъръ. Вѣроятно по това време се е заселилъ и гр. Русе. Споредъ сведенията на арабския писател Идризи, разбираме, че градския животъ въ крайдунавскитѣ градове укрепналъ и бързо възстановилъ своитѣ сили, загубени въ многобройнитѣ нашествия на руси, печенег и маджари презъ XI и XII в. Той намѣрилъ Силистра като „голѣмъ и укрепенъ градъ съ многобройни улици и магазини и добри доходи отъ търговия“⁴⁾. Голѣма частъ отъ търговията на Дръстъръ била съ Влашко, Молдава и дори съ Полша. Вѣроятно на сжщата степенъ на развитие съ били и градоветѣ Никополъ и Видинъ. И двата тѣзи градове сж били посещавани отъ дубровнишкитѣ търговци, както и отъ много други търговци отъ други страни, които идвали тукъ по Дунава и по сухо да пласиратъ свои стоки. Както ще видимъ по-долу, презъ 1352 г. българския царъ Иванъ Александъръ приелъ въ Никополъ бѣдещия дождъ на Венеция — Марино Фалиеръ. Презъ Никополъ сж минавали редовно кервани на пѣтъ за Влашко и Трансилвания. Стратегическото значение на града изпква на пръвъ планъ презъ втората половина на XIV в., и затова тази крепостъ става по-късно въ рѣцетѣ на турцитѣ, единъ отъ първитѣ градове на България.

Намъ не е известно по кой пѣтъ българитѣ сж изнасяли своитѣ стоки въ Фландрия. Споредъ нѣкои хроники отъ началото на XIV в., на фландрийскитѣ панаиря, между другитѣ стоки, били продавани и разни сортове кожи отъ България⁵⁾. Вѣроятно този износъ е ставалъ еднакво по сухо и по море. Не може да се съмняваме, че български стоки се изнасяли по това време не само въ Фландрия, но и по всички държави на централна и западна Европа.

Общо взето и по двата пѣтища — *via Singidunum* и по Дунава, западна Европа се е сношавала винаги съ България. Богатството и плодородието на българскитѣ земи били при-

¹⁾ Зак спом. стр. 170

²⁾ п. т. 179.

³⁾ *Metochites*, Т. Изд. Никовъ, П. Татаробълг. отношения презъ срѣднитѣ вѣкове, въ *Годишн.* на Соф. Универс. истор.-фил. фак. 1921 г. стр. 75.

⁴⁾ *Thomashek*, ц. с. 298.

⁵⁾ *Warnkönig*, *Flandrische Staats und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305 Bd. II Abt. I.* 1836, стр. 146—147 „ce sont les royaume et les terres, des queux les marchandises viennent à Bruges et en la terre de Flandres... Bougerie, varis et gris, hermine, sable et letisse“.

влекателни за търговския свѣтъ на западно-европейскитѣ държави. Особено следъ първитѣ кръстоносни походи интересътъ на латинския свѣтъ къмъ земитѣ на Балканския п-въ е билъ твърде много повишенъ. Впрочемъ това не скривали и самитѣ кръстоносци. Единъ отъ описателитѣ на тѣзи походи, историкътъ Никита, като разказва за похода на западно европейското бюргерство къмъ Цариградъ, пише дословно следното: „Проклетитѣ латини, тѣ едва ли не наричатъ рай страната, въ която ние (византийцитѣ) живѣемъ и получаваме плодове; тѣ сж до безумие влюбени въ нашитѣ блага“¹⁾

* * *

Едновременно съ развитието на венецианската и дубровнишка търговия по сухо въ България, въ още по-голѣма степенъ заякнали стопанскитѣ връзки на Венеция съ българскитѣ земи по море. Разширението на тѣзи връзки настѣпило най-вече следъ като царъ Александъръ презъ 1333 г. присъединилъ отново южнобалканскитѣ градове отъ Ямболъ до Месемврия. По този начинъ по-голѣмата частъ отъ богатата Тракия отново влѣзнала въ българско владение. Спокойното стопанско развитие на България било още повече подсигурано съ брака, сключенъ презъ 1337 г. въ Одринъ на българския престолонаследникъ Михаилъ Асенъ съ дъщерята на византийския императоръ — Мария.

По брѣговетѣ на Черно море отдавна царувало миръ и спокойствие. Това особено било отъ значение за продоволствието на византийската столица, защото турцитѣ нахлули вече въ Тракия и напълно изолирали Цариградъ. Италианскитѣ търговци използвали тази благоприятна стопанска конюктурa, за да ангажиратъ цѣлото производство на българското и кримско крайбрѣжие на Черно-море за нуждитѣ на столицата. Специално венецианци и генуезци съ промѣнливо щастие смѣнявали бързо ролитѣ си въ Потуса следъ 1320 г. Изглежда, че, вследствие на уреденитѣ отношения между генуезкитѣ колонисти и Империята, венецианцитѣ добили временно надмощие въ Черно-море, още повече, че тѣ били въ приятелски връзки едновременно и съ Стефанъ Душана, както и съ България.

Сигурно е, че венециански кораби посещавали по нѣколко пѣти въ месеца българскитѣ пристанища на Загора и на първо мѣсто Варна, Анхиало и Месемврия. По количество на превозванитѣ стоки морскиятъ транспортъ далечъ надминавалъ керванната търговия на венецианцитѣ по сухо. Особено по време на Велбуждската битка между българи и сърби, когато последнитѣ забранили на венецианцитѣ всѣкакъвъ тран-

¹⁾ *Nicetas*, ed. Bon. 39.

зитъ на стоки презъ Сърбия за България, тогава венецианскитъ транспорти се отправяли за известно време само по море. Още по-благоприятни условия за търговската си дейностъ въ България добили венецианскитъ търговци презъ време на царъ Иванъ Александра. По подобие на Иванъ Асенъ II, този български владетелъ далъ пълна стопанска свобода по всички граници на българската държава и то за всички народности. Известно е, че презъ негово време се засилила извънредно много еврейската колонизация въ всички по-голъми градове на България. Като имаме предъ видъ нѣкои документи отъ началото на XV вѣкъ, които ни говорятъ за стабилни и непрекъснати търговски връзки между венециански търговци и евреи, живущи въ нѣкои български градове¹⁾, ние не можемъ да не приемемъ, че и презъ време на Иванъ Александра такива връзки сж съществували. Евреитъ сж били най-предприемчивитъ търговци и експортъори на всѣкаквъ родъ стоки въ България. Тѣ подържали, отъ една страна, връзки съ самото производително българско население, а отъ друга — съ по-виднитъ италиански търговци, имащи своитъ кантори и фактории въ Варна, Цариградъ, Солунъ, Родосто и другаде. Ние имаме сведения, че въ самата българска столица еврейската колония била многолюдна и отъ първостепенно значение, не само въ стопанския, но дори и въ обществения животъ на страната. Евреитъ били близо даже и до царския дворъ, гдето на престола стояла българска царица отъ еврейски произходъ.

Голѣмата търговия на венецианцитъ презъ тази епоха се извършвала предимно по българското черноморско крайбрежие. Отъ тамъ тя прониквала въ вътрешността на България и стигнала до Търново, Никополъ и на югъ отъ Балкана — до Пловдивъ и София. Къмъ 1335 г. изглежда че тѣхната търговска дейностъ въ българскитъ земи се толкова засилила, че намѣрила голѣмо мѣсто въ прочутата книга на известния флорентийски търговецъ и писателъ Пеголоти. Въ своята книга той е описалъ цѣлата свѣтловна търговия презъ негово време. Бидейки представителъ на видни търговски фирми на Италия и пълномощникъ на своето отечество — Флоренция, Пеголоти пропътувалъ цѣлия Изтокъ между 1315—1335 год. Като говори за търговията по българскитъ

1) Отъ книгата на единъ венециански търговецъ — Джаккомо Бадоеръ ние научаваме, че голѣмата частъ отъ „загорския воскъкъ“, който венецианцитъ изнасяли презъ Цариградъ за Италия, е билъ доставянъ отъ София, чрезъ посредничеството на еврейски търговци. На fol. 309 е отбелъзана следната сѣлка: „Adi 22 novembre (1439 г.) per Jacop zudio di Sofia per lamon-tar de peza 8 de zera zagora pex. chant. 18 rotoli 30 tara . . . neta chant. 18 rot. 4 a perperi 27 il chant. barato de pani maiorichini . . . Sansal. Pulixoto zudio“. Ракописъ отъ 1436—39 г. въ Държ. архивъ на Венеция.

земи и на първо мѣсто въ областта Загора, Пеголоти намира, че житата изнасяни отъ Анхиало имали една и сѣща цена съ житата на Кафа¹⁾. „Житата на Монкастро — казва той — сж сжщи като анхиалскитъ²⁾ и отивагъ на една цена; макаръ последнитъ да не сж по-добри. Тѣ се продаватъ по-лесно, защото се запазватъ по-добре при пренасяне съ кораби“.³⁾

Следъ това авторътъ се спира подробно върху българскитъ жита, изнасяни презъ Варна, както и отъ цѣлата областъ Загора, гдето търговията на венецианцитъ била най-интензивна.

„Житата отъ Варна, Загора, Вицина и Синопъ сж по-доброкачествени отъ горезброенитъ и струватъ винаги по-долу отъ тѣзи на Родосто (карати 12 до карати 14 едина модиусъ), а тѣзи отъ Кафа и отъ Газария въ Черно море (по 6 до 8 карати за модиусъ). Житата отъ тѣзи мѣста като Варна и отъ цѣла Загора, Вицина и Синопъ, всички иматъ една цена. Други известни жита въ Романия нѣма“.³⁾

Пеголоти завършва своето изложение върху зърненитъ храни съ забележката, че варненскитъ ечемикъ (по 2—3 карата) стоялъ по-долу отъ изнасяния отъ Кафа (по 4 карата модиуса) и Родосто. Това сж били най-прочутитъ ечемичи⁴⁾.

Особено голѣма е била търговията на венецианцитъ съ български воскъкъ. Тѣй наречения *cera zagora* е синонимъ на „български воскъкъ“, който еднакво е намиралъ добъръ пазаръ, и въ Венеция, и въ Генуа. За него Пеголоти казва следното: „Загорскитъ воскъкъ е най-добриятъ, който се произвежда въ Романия, около Черното море и отъ този, който се продава въ Пера и въ Цариградъ; загорскитъ воскъкъ е най-добриятъ, който се изнася отъ тѣзи земи, т. е. отъ Романия. Воскъкътъ направенъ въ форми или пити се продава сжщо като загорския, и

1) Pegolotti, ц. с. 25 „Grano dell'Asilo vale quasi a uno pregio con quello di Caffa, e non ha quasi di svario dall'uno all'altro, ma sempre si troverebbe comperatore piuttosto di quello di Caffa, che di quello dell'Asilo“.

2) п. т. „Grano di Maocastro è appresso all'Asilo, e va quasi a un pregio, benchè quello dell'Asilo non sia migliore, pure è piu vendere. cio, e conservarsi meglio a navicarlo“.

3) п. т. „Grano di Varna, e della Zaorra, e di Vezina, e di Sinopoli è peggiore grano, che niuno degli altri detti di sopra, e vagliano questi grani sempre peggio, che quello di Rudisto Ka: 12 in 14 il moggio, e quello di Caffa, e di Ghazaria del mar maggiore da Ka. 6 in 8 il moggio. E grani di questi luoghi come Varna, e di tutta la Zoarra, e di Vezina, et di Sinopoli tutti vanno a uno pregio, e altri grani non ha in Romania da nome.“

4) п. т. стр. 25 „Orzo vale più quello di Rodisto, che quello di Caffa K. 4 il moggio, e piu quello di Caffa, che quello di Varna Ka 2 in 3 il moggio. In oggi d'altre parte non ve ne viene da fare menzione“.

струва повече, отколкото този правенъ на форми въ Тана, по 11—12 карата кантара и той е чистъ востъкъ¹⁾

Сведенията за българския востъкъ се подкрепяат и отъ генуезките извори отъ сжщата епоха. Въ смѣтководнитѣ книги на генуезката Република — *massaria* — презъ 1340 години се говори на нѣколко пѣти за доброто качество на българския востъкъ на генуезкия пазаръ. Българскиятъ востъкъ, внасянъ въ Генуа, е билъ по-добъръ и затова струвалъ по-скѣпо отъ цариградския востъкъ²⁾. Колкото гръцкитѣ и италиански търговци да се опитвали да конкуриратъ българския востъкъ, съ този изнасянъ отъ Пера и Кримъ, все пакъ реномето на българското производство стоело най-високо.

Наредъ съ тѣзи стоки, венецианскитѣ търговци изнасяли отъ България кожи, които до края на XVII в. имали най-голямъ и сигуренъ пазаръ въ Италия³⁾. Самъ Пеголоти споменува между другитѣ кожи изнасяни отъ Изтокъ *vai bolgarichi* както и т. н. *bolgari lunghi*⁴⁾.

Посещенията на венецианскитѣ търговци въ българскитѣ земи се особено засилили следъ 1340 г., когато България за последенъ пѣтъ успѣла да разшири своитѣ граници на югъ, като включила въ своитѣ владения Пловдивъ, Айтосъ и Станимака. Въ анализъ на Републиката е отбелязано едно само оплакване отъ 1343 г. на търговецътъ Орсато ди Бонинсеня, че е билъ ограбенъ, заедно съ други търговци, нѣкъде изъ българскитѣ земи⁵⁾. Разбира се, че това не е билъ единствениятъ

¹⁾ Pegolotti, ц. с. 26 „Cera Zavorra é la migliore cera che discenda in Romania e vale meglio che cera gittata in pani da 11 in 12 karati il cantare, ed e gialla e colorita piu che l'altra ed e netta cera.

Quello che hanno di svaro, di pregio, e di sorte le cera di Romania, e del mare maggiore, che discende in Pera, e in Constantinopoli, e la cera Zavorra è la migliore che discende di detti luoghi, cioè in Romania.

Cera gittata in forma, e in pani va secondo quella della Zavorra, e vai meglio che quella che gittata in forma alla Tana da 11 in 12 Ka. il cantare, ed e netta cera.“

²⁾ Споредъ сани непубликувани документи въ генуезкия архивъ отъ 1340 г. востъкътъ изнасянъ отъ България се ценилъ по-скѣпо отъ този изнасянъ отъ Византия ср. *Massaria*, т. I-а а. 1340 г. (ржкопись) fol. 23 V^o „Recepimus in pani 18 cera di Zagora cantare 73 et libres 23 precio de libres 10 et soldi 5 pro cantaro in ratione dictae cere und vobis computata ripa et la tasa ascendunt in suma libre 7, 597 soldi 0 denari 9“. Генуезки кораби сж изнасяли сжщо така въ края на XIV в. „cera di Romania“ за Ливорно, ср. *Venisa*, Епг. Francesco di Marco da Prato. Milano 1928 стр. 375, 406.

³⁾ Вж. по подр. книгата ми „Стопанскитѣ връзки между Дубровникъ и български земи презъ 16 и 17 столѣтие. София, 1927 г. стр. 114 сл.

⁴⁾ Pegolotti, ц. с. 212 „vai bolgarichi vende soldi per cento“... „nomi di vai ed altri pelle . . . bolgari lunghi . . .“ стр. 299.

⁵⁾ Ljubic, Monum. hist. Slavor. merid. II, 208, 1343. Die XV Decem-

венециански керванъ, който пътувалъ изъ България. Обстоятелството, че само това оплакване е регистрирано, показва, че въ страната е имало сравнително голѣма сигурностъ, която давала възможностъ и на други венециански търговци да търгуватъ въ България. Ние бихме могли съ основание да предположимъ, че къмъ средата на 40-тѣхъ години на XIV в. въ Варна е имало, макаръ и малка, венецианска колония. Вѣроятно, по нейно искане, били предприети дипломатически постѣпки предъ българския царъ Иванъ Александра за сключване на търговски договоръ съ Венеция. Постепенно тѣзи преговори дошли до тамъ, че презъ 1346 год. или 1347 год. българския царъ Иванъ Александъръ далъ на венецианцитѣ първата дарствена грамота за свободна търговия.

Въ държавния архивъ на Венеция ние успѣхме да откриемъ първиятъ оргиналенъ преписъ на тази дарствена грамота, чийто текстъ до сега е билъ известенъ само по втори и трети преписи, единъ отъ други по-погрѣшни. Грамотата-писмо на царъ Иванъ Александъръ се намира въ единъ сборникъ, въ който сж помѣстени всички по-ценни грамоти на Републиката, известенъ подъ името „Бернардовъ кодексъ“. Отъ страни на текста на нашия документъ е поставена неизвестно отъ кого една забележка за вѣроятната дата, когато е била издадена грамотата—„1346, или може би 1347“. Понеже въ текста нѣма друга дата, ние нѣмаме основание да се съмняваме въ достоверността на тази бележка, още повече, че къмъ всички грамоти въ този кодексъ сж прибавени такива бележки. До сега се считаше, че тази грамота е издадена презъ 1352 год. и то главно поради едно писмо на сжщия български владѣтель отъ 1352 г., адресирано пакъ до венецианцитѣ и помѣстено въ кодекса веднага следъ грамотата отъ 1346 г.

Грамотата на царъ Иванъ Александъръ има следниятъ текстъ:

„Клетва и договоръ на господинъ Императора на Загора Александъръ“¹⁾.

bris, capta: cum ser Ursatus de Boninsegna et alii fuerint dampnificati per gentem Imperatoris Bulgarorum, et fuit commissum baiulo Constantinopois, quod examinaret et taxaret ipsa dampna, et ipse id non potuerit facere: vadit pars, quod committatur provisioribus communis, quod dictam examinationem et taxationem dictorum dampnorum faciant, sicut facere debebat baiulus antedictus“.

¹⁾ Sagrame(n)to et patto de m(esser) limperator Alexandro del Zagora.

Lo mio imperio da commandamento alli m(i)ei Amici et fratelli Franchi Venitiani. Et giuró lo mio Imperio per Dio padre et p(er) la Vergine Maria et per la Santa Verasia Croce et per la santa Parasceue da Dreneo et sullanima mia che tutti li marcadanti Venitiani possino andar et venir con le lor naue et marcadantie per tutto lo Imperio mio salui et securi. Dieno paghar de commercio. 3. per cento, il fiol per il padre nel padre per il fiol non possa portar pena. Se per desave(n)tura occorresse che alcun nauilio perisse, siá salue l'haver

„Царството ми дава тази заповѣдъ на моитѣ приятели и братя франки-венециани. Заклева се царството ми въ Бога-Отецъ и Дева-Мария, и въ животворящия кръсть и въ Св. Парашкева отъ Търново, и въ моята душа, щото всички венециански търговци могатъ да идватъ и се връщатъ съ своитѣ кораби и стоки презъ цѣлата моя държава здрави и сигурни. Тѣ трѣбва да плащатъ отъ търговията 3 на сто и синътъ заради бащата, и бащата заради сина не могатъ да носятъ наказание. Ако за напредъ се случи, щото нѣкой корабъ да потъне, стокитѣ и хората да бждатъ спасявани. Още за тежестъ отъ 100 перпера да плащатъ 4 гроси. За „моцалего“ отъ половинъ кантаръ, ще се плаща 1½ аспри, а за „алборацо“ на голѣмъ корабъ — 2 перпера и за малъкъ корабъ — 1 перперъ. Ако ли стокитѣ не се продадатъ по сухо или по море (свободни сж) да ги отнасятъ където пожелаятъ, като не плащатъ нищо. Сжщо не могатъ (стокитѣ) да се запечатватъ, нито да се задържатъ въ къщата на кой и да е венецианецъ, преди да се отнесе (спора) въ сжда. Сжщо ако умрѣ нѣкой венецианецъ, никой не може да посѣга на неговитѣ имоти, освенъ ако е самъ той венецианецъ. Сжщо (венецианцитѣ) могатъ да купуватъ и да си правятъ църква и магазини (loza), гдето пожелаятъ вътре въ страната, безъ каквото и да е противодействие на тази моя заповедъ и, който иска да ми противодействува, той да бжде предателъ на Царството ми.“

Това копие е изпратено чрезъ Марко Леонардо, венециански консулъ въ Варна презъ 1352 г., м. октомврий, заедно съ едно писмо на сжщия императоръ отъ 1352 г., м. октомврий (придружено) отъ една бележка на същия консулъ а именно:

„Напомямъ, че варненскиятъ перперъ има 16²/₃ карати и струва 6 гроси, 5 аспри и перпера струва аспри 8 и гроси една¹⁾).

et le persone. Anchora per peso de perperi c(ento) paghino grossi. 4. Per mozzadego per meza c(antar) grossi. 3. Per peso de marcantle pѣr canter aspri. 1½. Per alborazo de naue grande perperi dui, per naue pichola perpero. 1. Se le marcantle non se vendessero per tera o per mar, vadan oue li piace et non paghi cosa alcuna. Anchora non se possa bollar ne tuor pegno in casa de alcun venitian sel non va prima alla raxon. Anchora sel morisse alcun venitian nisun non possa intrometter li suoi beni se non venitiani proprii. Anchora possa comprar et far far chiesaia et loza oue li piace dentro delle tere senza chealcun li contradica a questo com(mandamento), et chi vollesse contradir sia traditor del mio Imperio.

¹⁾ Mandata ditta copia per Marco Lionardo venitian consolo de venitian in Varna nel 1352. d'ottobre, insieme con una lettera del ditto imperator del 1352. d'ottobre ut puto, con una nota di esso consolo ut infra.

Vi ricordo, che lo perpero de Varna è karatti XVI et 2 terzi, et val grossi: 6. aspri 5. a perpero val aspri 8 et grossi uno.

Както този документъ, тъй и писмото на царъ Иванъ Александъръ отъ 1352 г. ще бждатъ издадени отдѣлно, заедно съ фотографическитѣ снимки на грамотитѣ и съответенъ коментаръ.

По своята форма и съдържание този документъ се приближава къмъ дарственитѣ грамоти, които въ разни случаи сж издавали нѣкои владѣтели на търговци-чужденци. Особено сродна, дори по формата на изразитѣ, е тази грамота съ „оризмото“ на царъ Иванъ Асенъ II, дадена на дубровнишкитѣ търговци.

Появяването на грамотата на царъ Иванъ Александра ни говори за назрѣли нужди на търговския обмѣнъ между България и западна Европа. Като главни посрѣдници на тази търговия сега се явяватъ венецианскитѣ поданици, които сж получили приятелското разположение на българския царски дворъ. Въ сжщностъ тази грамота представя единъ търговски договоръ, съ права и задължения и за дветѣ страни. Предвиденитѣ въ него плащания на мита и берии показва, че България била отдавна вече преминала къмъ разнѣното парично стопанство, като изоставила примитивнитѣ форми на натуралната разнѣна отъ епохата на I-то царство.

Благодарение дарствената грамота, дадена отъ българския царъ Александъръ на венецианцитѣ, и писмото отъ 1352 година ние научаваме известни подробности за организацията на търговията въ България и отношенията на фиска къмъ нея.

Най-важното до което сж се домогвали венецианцитѣ въ преговоритѣ си съ българскитѣ владѣтели, е било гарантиране на тѣхната лична и имотна сигурностъ. Даването само на права за свободна търговия на чужденцитѣ съвсемъ не било достатъчно за венецианцитѣ. Затова грамотата добавяла, веднага следъ фразата за свободна търговия, специални клаузи за сигурностъ на самитѣ венециански търговци („salvi e securi“). Подобенъ пасажъ е вмѣкнатъ и въ писмото отъ 1352 г. („che li vada salvi e securi l'aver e le persone“).

Следъ гаранцитѣ за личната сигурностъ следватъ разпорежданията относно имотната обезпеченостъ на венецианцитѣ. Забранено било каквото и да е посѣгателство върху тѣхнитѣ имоти безъ разрешението на сжда. Заедно съ това се гарантирали и наследственитѣ и имуществени права; предвиждала се освенъ това запазването на венецианскитѣ стоки въ случай на корабкрушения.

Къмъ гаранцитѣ за лична свобода и сигурностъ се прибавяло и едно по-висше третиране на гражданскитѣ и дългови обязательства. Въ отличие отъ едно по-примитивно разбиране отъ епохата на първото българско царство, грамотата отъ 1346 год. отмѣнявала напълно солидарната отговорностъ на венецианската колония за частнитѣ задължения на отдѣлнитѣ търговци. Фразата „синътъ за бащата и бащата заради сина да не бждатъ наказвани“, е била вмѣкната главно по искане на венецианцитѣ, които най-много страдали отъ произволи въ това отношение. Съ тѣзи клаузи на грамотата се изключвала колективната отговорностъ на венецианската колония и се

премахвала напълно системата на репресалиитѣ, известна добре на сръдновековното право¹⁾.

Веднажъ добили всестранна сигурностъ за живота и имота си, което съставлявало и главното предусловие за тѣхната стопанска дейностъ въ България, венецианскитѣ търговци се погрижили да уговорятъ навреме и фискалнитѣ си отношения съ българитѣ. По подобие на другитѣ държави, и въ България още отъ преди вѣкове имало учредена митническа властъ. Сигурно тя не се различавала много отъ другитѣ страни²⁾. Въ отличие, обаче, отъ Византия, българскитѣ владѣтели не освобождавали никого отъ плащане на мита за стокитѣ, които внасяли търговцитѣ-чужденци. Въ Цариградъ и генуезци и венецианци били освободени отъ вносно и износно мито³⁾. Българскитѣ царь Иванъ Александъръ, обаче, опредѣлилъ като договорни мита 3% ad valorem за всички внесени въ страната стоки отъ венецианцитѣ. Въ случай, че стокитѣ не сж могли да се продадатъ въ българскитѣ земи, тогава само тѣ могли да ги преизнесатъ, безъ да плащатъ каквито и да е мита.

Съгласно грамотата отъ 1346 година, венецианцитѣ били задължени да плащатъ още „за тежестъ отъ 100 перпера — 4 гроша“, за „мозадего“ на половинъ кантаръ — 3 гроша, за тежестъ на стоки до единъ кантаръ — 1½ аспри, за „алборацо“ на голѣмъ корабъ — два перпера, а за малкъ — единъ перперъ.

Това сж представлявали разни берни и такси. Нѣкои отъ тѣхъ се приближавали къмъ т. н. „кантарие“. Подъ термина „мозадего“ трѣбва да разбираме нѣкоя производна дума отъ „моза“ (modius) — мѣрка за зърнени храни извѣстна подъ това име само на венециански диалектъ. Тази дума погрѣшно е предадена у Любичъ и други изследователи като „gaozadego“ и се дължи на погрѣшно четене на текста.

Понятието „алборацо“, безспорно, представя пристанищни такси, които били събирани отъ всѣки пристигналъ въ българскитѣ крайморски градове корабъ.

Въ връзка съ фискалнитѣ отношения между венецианцитѣ и българската държава е тѣсно преплетенъ въпроса за монетитѣ, съ които е ставало плащането на митата и бериитѣ отъ венецианскитѣ търговци. Указания за това имаме въ самата грамота. Следъ текста на дарствената грамота отъ 1346 година е добавена следната бележка, съставена отъ венецианския консулъ Марко Леонардо въ Варна: „напомнямъ, че перперътъ въ Варна има карати 16⅔ и струва 6 гроби

петъ аспри, а перперътъ струва 8 аспри и една гроша“. Това е курсътъ на текуцитѣ монети въ Варна, а въротно и въ другитѣ области въ България презъ 1352 година. Очевидно е, че тази бележка е била съставена отъ венецианцитѣ и изпратена въ Венеция за да се освѣтлятъ тамошнитѣ търговци и власти върху вида и стойността на монетитѣ, които сж били въ обръщение на тържищата въ Варна. Въ този градъ сж били концентрирани предимно тѣхнитѣ търговски интереси. Дължимъ да добавимъ, че до сега, текстътъ на тази бележка на Марко Леонардо е билъ погрѣшно предаванъ и поради това изследователитѣ сж дошли до погрѣшни заключения. Впрочемъ и въ сегашното състояние на текста не е изключена възможността да е допусната грѣшка отъ съставителя на Барнардския кодексъ, гдето най-първо е преписана тази бележка на Марко Леонардо. Докато не се намѣрятъ нѣкои други данни отъ онази епоха, които да освѣтлятъ по-подробно вида и стойността на българскитѣ монети, не можемъ да кажемъ съвсемъ положително съ какви пари сж си служили венецианскитѣ търговци на варненското тържище. Тѣй или иначе, венецианския консулъ въ Варна споменава за „варненски перперъ“, който не е билъ „идеална“ или „смѣткарска“ пара, а реална златна монета съ вътрешна стойностъ и тежестъ отъ 16⅔ карата. За перпери говорятъ и други български грамоти¹⁾. Че въ българскитѣ градове край Черното море е имало „перпери“, научаваме отъ подробнитѣ смѣтки, водени въ книгата на Барбериусъ за Амедеевия походъ въ България презъ 1366 год.²⁾ Тамъ сж изчислени много стоки и изплащания въ перпери отъ Пера, Месемврия, както и въ „български сребърни дукати и грошове“. Цариградскитѣ перпери имали номинално 24 карата, сжщо както и месемврийскитѣ перпери. Споредъ тази книга на Барбериусъ курсътъ на месемврийския перперъ по това време е билъ стабиленъ. Единъ златенъ венециански дукатъ се равнявалъ на 18 сребърни български грошове (дукати), а една месемврийска перпера струвала 8 български дуката. Осемнадесетъ такива дукати стрували колкото единъ златенъ флоринъ отъ добра тежестъ (boni ponderis)³⁾.

¹⁾ Илиинскій ц. с. стр. 18 и 23.

²⁾ Bollati F. di St Pierre. Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amedeo VI. Torino, 1900.

³⁾ п. т. стр. 25. „Summa totius Recepte huius computi...“ XXIII m IX-c parperi et quartus unius parperi auri ponderis Mesembrie, computatis decem septem pro octo florenis boni ponderis...“; стр. 277. „Summa omnium Librarum... LI sol. VI den. ducati argenti monete Burgarie ad XVIII den. pro uno flor. b. pond.; LXXII libr. XIX sol. X den. duc. arg. monete Mesembrie ad XVII den. pro uno flor. b. p.;... XVI-m II-c XXXIII parperi et quartus unius parperi auri ponderis Mesembrie, quorum XVII-tem valent octo florenos b. pond.“.

¹⁾ Schaube, A. ц. с. 753; Ганевъ, В. Историч. развитие на търгов право, Год. соф. унив. юрид. фак. 1921 г. стр. 131 сл.

²⁾ Bratianu, G. Recherches и пр. 130.

³⁾ Pegolotti, ц. с. стр. 24.

Грошоветъ, за които става дума въ бележката на Марко Леонардо, сж българскитъ сребърни монети, сжщитъ, за които се говори и въ смѣткитъ на Барбериусъ. Това сж обикновени сребърни монети, които сж ковани въ голѣмо количество отъ българскитъ владѣтели отъ времето на II-то българско царство. Споменатитъ отъ Марко Леонардо аспри сж сжщо дребни сребърни монети повечето въ обръщение на Изтокъ, а по-късно и въ България¹⁾.

Договоротъ отъ 1346/7 г. съ Венеция уреждалъ все-странно стопанскитъ връзки между дветъ държави. Трѣбва да се предполага, че следъ легализиране положението на венецианскитъ поданици и търговци въ България посредствомъ тѣзи договори, броятъ на последнитъ се бързо увеличилъ. Заедно съ това и венецианската търговия прониквала 'все по-нашироко изъ българскитъ земи.

На първо мѣсто венецианскитъ кораби сновали постоянно между българскитъ черноморски пристанища и по такъвъ начинъ подържали непрекъснати тѣхнитъ стопански връзки съ Цариградъ, главното тържище на българското национално производство. Сжщо така често венецианскитъ колонисти и търговци отъ Варна, Месемврия, Анхиало и други български земи си обслужвали съ транспортнитъ сръдства на мѣстни гръцки и български търговци, а нерѣдко — и съ корабитъ на дубровнишкитъ търговци. Въпрѣки голѣмата конкуренция на генуезцитъ, венецианцитъ вършили голѣма търговия по севернитъ брѣгове на Черно море — въ Кафа и Тана, главнитъ търговски пристанища на италианскитъ търговци въ Понтуса. Отъ тукъ италианскитъ експортъори обикаляли непрекъснато южно-рускитъ и татарски брѣгове и сж извършвали много доходна търговия. Почти всички венециански кораби, идващи въ тѣзи области на пътъ за Цариградъ, се отбивали по българскитъ пристанища, дето влизали въ връзка съ мѣстнитъ търговци. По такъвъ начинъ външната търговия на България била тѣсно свързана съ понтийската търговия на венецианцитъ. Българскитъ производители имали презъ това време всичката възможность, чрезъ мѣстни и чужди търговци, да изнасятъ своевременно за Цариградъ, Италия и по-далечни земи своитъ сурови произведения. Единствената прѣчка за непрекъснатия износъ презъ онова време сж били оскъжднитъ превозни сръдства²⁾. Ограниченото количество на корабитъ, които обслужвали българскитъ градове, била главната спънка въ раз-

витието на българската външна търговия. Голѣма помощъ въ това отношение оказвали на българското народно стопанство венецианцитъ, които подържали многобройна търговска флота. Приятелството между България и Венеция, обявено съ грамотата отъ 1346 год., давало възможность, щото всички венециански кораби, идващи отъ вътрешността на Черно море на пътъ за Цариградъ, да се отбиватъ и запасяватъ съ храни и други припаси въ българскитъ черноморски пристанища. На свой редъ, обаче, венецианскитъ и български търговци отъ крайбрѣжнитъ градове използвали тѣзи кораби, за да натоварятъ своитъ, макаръ и малки по количество стоки за износъ на чужди пазари.

Интересътъ на венецианскитъ поданици порастналъ презъ тази епоха въ връзка съ други причини. Следъ смъртъта на Андроника III презъ 1341 г., на византийския престолъ билъ възкаченъ малолѣтниятъ Иоанъ V. Империята била хвърлена отново въ междуособици и безредици, които за дълго време спънали стопанския животъ на държавата. Търговията била парализирана. Отслабнала политически, Византия не могла да се противопостави на сръбското разширение, което въ едно кратко време достигнало Архипелага. Затова тя била принудена да търси отново съюза съ богатата и могъща Венеция, още повече, че отношенията ѝ съ генуезцитъ отъ Пера се доста влошили (1348 г.). Отъ това се възползували поданицитъ на Републиката, за да разширатъ старитъ си привилегии. Така, въ едно кратко време Венеция успѣла да спечели за свои приятели всички балкански държави. Съ голѣмъ тактъ тя отклонила на два пѣти искането на Душана да я ангажира въ акция срещу Византия. По този начинъ на Венеция се отдала възможностьта да осигури свободния транспортъ на своитъ стоки въ всички области на Полуострова. На това блестяще положение на венецианцитъ на Изтокъ завидѣли тѣхнитъ съперници. Презъ 1345 г. генуезцитъ успѣли да окупиратъ островъ Хиосъ. Тукъ въ Сръдивземното море и покрай брѣговетъ на Мала Азия отдавна се настанили турскитъ орди и властъта на Византия станала номинална. Това използвали най-вече разнитъ италиански колонисти, които се провирали съ своитъ кораби между проливитъ, въпрѣки турската опасность. Въ тази епоха на размирие и пиратства, всѣки е грабилъ това, що може и го продавалъ тамъ, гдето успѣвалъ да получи най-голѣма цена. Търговията съ роби отново пламнала по всички области на Сръдивземно море. Тя засѣгнала еднакво всички балкански държави, които едно следъ друго били нападани отъ турски орди, каталонски и генуезки пирати. Всички заграбвали роби изъ между мирното население. Цѣлата областъ между Цариградъ и Сересъ, както и северно отъ Солунъ, е била на дълъгъ и ширъ опустошавана отъ турцитъ. Села и паланки били обезлюдявани, стадата отвлечани, посе-

¹⁾ п. т. стр. 277 „... XI libr. XIX sol. VII. den. asperorum argenti ad II sol. VIII den. pro uno ducato auri; XXI libr. XII sol. I den. ducati argenti monete Constantinopolis ad II sol. VI den. pro uno ducato auri.

²⁾ Отъ тѣхво дубровнишки извори научаваме, че варненската търговия съ италианскитъ тържища страдала най-много отъ липса на кораби и то презъ всѣко време на годвната.

вѣтъ унищожавани, а останалото живо и укрито население било откарвано въ робство¹⁾). Положението на мирното население било отчаяно. Споредъ хрониста Грегора, византийската столица била пълна съ бѣжанци отъ Тракия, които лишени отъ парче хлѣбъ, протѣгали непрекъснато ржка²⁾).

Съ закрепване на венецианската търговия въ Понтуса, къмъ срѣдата на XIV в. мнозина венециански търговци почнали да се занимаватъ изключително съ търговия на роби, предимно отъ татарски, гръцки и турски произходъ. Въ нотариалнитѣ архиви на Венеция отъ 1350 год. отново започватъ редица договори за продажба на такива роби въ Цариградъ и островитѣ. Не липсватъ подобни продажби, станали чрезъ посрѣдничеството и на търговци отъ българскитѣ земи. Предъ единъ отъ цариградскитѣ нотариуси, натоваренъ да обслужва мѣстнитѣ венециански търговци, се явилъ на 10 септемврий 1350 год. нѣкой си търговецъ Яковъ отъ гр. Месемврия, който продалъ на Яковъ Васало отъ Кандия, живущъ въ Цариградъ, единъ татарски робъ за 26 златни цариградски перпера³⁾).

Сигурно къмъ 1350 год. венецианската търговия въ българскитѣ земи се развивала съвсемъ нормално, въпрѣки че войната имъ съ генуезцитѣ за надмощие въ Черно и Срѣдземно морета не преставала. Привилегиитѣ, дадени имъ отъ царь Иванъ Александъръ, създавали благоприятни условия за нарастване броя на венецианскитѣ колонисти въ крайморскитѣ български градове. Специално за града Варна, гдето венецианцитѣ имали своитѣ най-голъми стопански интереси, тѣхната колония изглежда да е бързо нарастнала, за да стигне до тамъ, че презъ 1352 год. венецианскитѣ търговци да получатъ нова дарствена грамота, а специално венецианската колония въ Варна — да се сдобие съ свой официаленъ представителъ въ лицето на консула Марко Леонардо. Това научаваме отъ едни други документи, запазени сѣщо така въ преписи въ държавния архивъ на Венеция. Както казахме въ спо-

¹⁾ Gregoras, III, 118.

²⁾ п. т. стр. 224, 225.

³⁾ „Eodem die (10 sept. ind. 4,1350). Manifestum facio ego Iacobus de Missebrla, habitator in Constantinopoli, quia cum meis heredibus, do, vendo, atque transacto, tibi Jacobo Vassalo, habitator Candide, present. commoranti in Constantinopoli et tuis heredibus unum meum slavum Moalba, ortum de genere tartarorum a modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, possidendi, vendendi, donandi, dominandi, transactandi, commutandi, alienandi, atque pro anima iudicandi, tamque de re tua propria nemine tibi contradicente, ... vero vendicionis. . . quod iuxta nostre conventionis pactum fuit yperpera aur. in Constantinopoli curen. viginti sex a te plene habui et recepi de quibus te securum reddo periter et quietum quod nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam pro illum ingenium sive mores. . .“ Държавенъ архивъ въ Венеция, нотар. Antonio Bresciano, Candia.

менатия по-горе Бернардовъ кодексъ, веднага следъ грамотата на царь Александра отъ 1346 г., е помѣстено in extenso едно писмо на сѣщия български владѣтель, отправено презъ м. октомврий 1352 г. отъ Никополъ за дожа на Венеция. Текстътъ на това писмо, заедно съ обяснителнатѣ бележки на съставителя на кодекса е следния:

„Писмо на царя на Загора до дожа на Венеция.

Въ името на Христа. Аминъ. 1352 г. День 4 октомврий, въ Никополъ.

Иванъ Александъръ съ Божа милость, Императоръ на Загора, на българитѣ и на гърцитѣ, поздравлява и обича великолепния и могъщъ приятель и братъ, скжния г. Андрея Дандоло, дожъ на Венеция, съ нейния благороденъ съветъ. Получихме едно писмо, изпратено съ благородния мжжъ г. Марино Фалиеръ, което ние разбрахме и на което отговаряме, че винаги съ радостъ сме желали и желаемъ да имаме Вашето посланичество и което очакваме, и че винаги Царството ми се е отнасяло и се отнася почтено съ Вашата държава и съ Вашата община и съ всѣко лице, което идва въ Царството ми. Обещавамъ Ви и се кълна въ Христа Всепреславни и въ Дѣва Мария и въ св. Параскева отъ Търново и въ душата ми, ако вашитѣ търговци желаятъ да дойдатъ въ моята държава, да бждатъ сигурни и здрави както хората, тѣй и стокитѣ и да отиватъ, гдето пожелаятъ, съгласно договора и тайнството, което Ви дадохъ по-рано.

Иванъ Александъръ, царъ на всички българи и гърци“.

Този текстъ на писмото на българския царь е предадено текстуално и е съпроводено съ следнитѣ обяснителни бележки на съставителя на Бернардовия кодексъ: „Горепоменатитѣ букви сж отъ минуимъ и означаватъ: Иванъ Александъръ съ Божа помощъ царь на България, или на Загора. Това сж букви отчасти гръцки, отчасти български, т. е. персийски. На гърба. Съдържанието на малкитѣ български букви, по право персийски, отчасти гръцки, отчасти смѣсени съ български, мисля че означаватъ: До скжния мжжъ Андрея Дандоло, дожъ на Венеция“¹⁾

¹⁾ Тукъ предаваме текстуално писмото на царь Александра, по новооткрития оригиналенъ преписъ на Тревизано. Както казахме по-горе, този текстъ заедно съ обширенъ коментаръ ще бжде издаденъ отдѣлно. „1352. — Intus. In nomine Christi. Amen. MCCCLII, die IIII de octubrio, in Nicopoli.

Ioane Alexandro per la Dio gra(tia) Imperator del Zagora de Bolgari et de Griesi, al mag(nifico) et possente amigo et frat(el)o carlissimo messer Andrea Dandolo Doge de Venetia con lo so nobele cons eglio saludo et amor Receuessemo una lettera mandada per lo nobele homo messer Marln Fallier la qual . . . intendessemo et de quello eo ue respondo che sempre joe desirado e d(e)siro de hauer habudo Vostra ambassaria e quella aspetto, e sempre il mio

Отъ текста на тѣзи ценни за историята на българската търговия документи ние разбираме, че презъ времето, когато венецианската колония въ Варна е имала свой консулъ, въ българския дворъ се явилъ специаленъ и извънреденъ посланикъ на Републиката, Марино Фалиеръ, единъ отъ най-виднитѣ и най-заслужилитѣ дипломати на Венеция¹⁾. Той е донесълъ съ себе си и специално писмо отъ венецианския дожъ Андрея Дандоло, съ което Венеция е предложила изпрашането на постояненъ свой представителъ къмъ българския дворъ. Вѣроятно въ сщцото това писмо отъ страна на Републиката е било напоменено старото приятелство между дветѣ страни, както и едно пожелание отъ венецианцитѣ да бждатъ винаги протезирани отъ българитѣ и спазвани старитѣ привилегии. Царъ Иванъ Александръ се от-

Imperio ha trattato e tratta honor e stado Vostro e del Vostro comun e de zaschaduna altra persona che vien in lo mio Imperio. Anchora se li Vostri marchadanti vorrà venir per lo mio Imperio con le sue marcadantie lo mio Imperio ue i(n)promette e zuro per Christo glorioso e la Virzine Maria e santa Parasceue de Dreneu e sulanima mia, che li vada salui e seguri l'hauere e le persone do(n)de li vorra andar e star sego(n)do li patil e lo sagramento ch'io ue dado in prima,

Ив(анъ) • Имѣйръ • ц(а)ръ в(с)ѣмъ • Бл(ъ)гаромъ и Грѣкомъ(а)²⁾

Li soprascritti caratteri sono de minio et significano Iouan Alex(andr)o per la Dio gra(tia) re de Bulgaria ouer del Zagora e son carateri parte grechi et parte bulgari ouer p(er)ssiani.

A tergo. La mansion de carateri picholi bulgari ouer p(er)ssiani parte grechi e parte bastardati zoe bulgari et credo dica al Car(issi)mo D. Andrea Dandolo dugge di Vinetia³⁾.

¹⁾ Споменатиятъ Марино Фалиеръ станалъ известенъ още презъ 1320 год., когато билъ назначенъ за председателъ на „Съвета на Десетяхъ“ (Consiglio dei Dieci). Къмъ 1333 г. той станалъ вече капитанъ на черноморската флота, която имала подъ своя защита венецианската търговия въ Тана и Кафа. Нему било повѣрено сжщо така да проучи отношенията на Републиката съ турцитѣ. Къмъ 1345 г. той билъ натоваренъ отъ съвета на т. н. „cinque Savii“ да уреди заплетенитѣ отношения съ генуезцитѣ въ Понтуса. Тукъ работитѣ, обаче, се бързо влошили и Фалиеръ билъ поставенъ презъ 1352 г. начело на морскитѣ сили на Венеция въ войната съ генуезцитѣ около Босфора и по-после при Кримъ. Следъ като потопилъ голѣма часть отъ генуезката флота, Фалиеръ се завърналъ победоносно въ Венеция. Следъ това той билъ натоваренъ съ официална мисия при българския и византийски владѣтели. Презъ следващата година Фалиеръ получилъ титлата първи capitano del mare, а малко по-късно билъ избранъ за дожъ на Републиката. Ср. по подр. Lazzarini, V. Marino Faliero avanti il Dogato. Arch. Veneto т. V. (1893) стр. 95 сл., 148 сл.

²⁾ Подписътъ предаваме съ развързани съкращения. У Любичъ погрешно е предаденъ цѣлия подписъ.

несалъ не само благосклонно къмъ молбата на Венеция, но и потвърдилъ въ своя отговоръ до дожа на Републиката, че и за напредъ ще спазва обещанитѣ по-рано правдини и привилегии на венецианскитѣ търговци въ българскитѣ земи. Вѣроятно българскиятъ владѣтель е задържалъ при себе си венецианския посланикъ въ продължение на нѣколко дни. Приемането на посланика е станало въ гр. Никополъ на Дунава, гдето по това време е пребивавалъ българскиятъ царъ.

Мисията на венецианския дипломатъ не била завършена съ това посещение. Той е ималъ предварително дадени нареждания да посети и византийския владѣтелски дворъ и да уреди редица висящи въпроси между Венеция и Византия. Имало е за уреждане не само парични въпроси, но и изглаждане на стари недоразумения между дветѣ страни, които очевидно спъвали венецианската търговия въ Понтуса. Бидейки отдавна кредиторъ на византийския дворъ, Венеция чрезъ своя пратеникъ успѣла въ кратко време да се разбере по всичко съ императора Иоанъ V. Най-главния резултатъ, който Венеция е гонила съ своитѣ дипломатически постъпки въ Византия и България, е било добиване първенство въ понтийската търговия и получаване предпочитание предъ генуезцитѣ. Изглежда, че мисията на Марино Фалиеръ успѣла напълно. Венеция турила въ едно кратко време въ редъ стопанскитѣ си връзки на Понтуса, като добила търсеното надмощие надъ генуезцитѣ. Съ едновременното сключване на търговски спогодби съ България и Византия, Републиката добила не само необходимата сигурностъ за своитѣ поданици на Изтокъ, но — и специална протекция на своитѣ колонисти въ почти всички балкански държави. Присѣтствието на венециански търговски консулъ въ Варна е било единъ знаменателенъ фактъ, което показва, че специално стопанскитѣ връзки между българи и венецианци сж заемали вече значителенъ дѣлъ въ левантската търговия. Мирътъ, който вече близо половинъ вѣкъ царувалъ въ земитѣ на северъ отъ Хемуса, изглежда, че почналъ да дава своитѣ благоприятни резултати. Стопанския възходъ на България по това време се изразилъ, безспорно, въ едно по-активно участие на страната въ източната търговия. Интересътъ на италианскитѣ търговци трѣбва да е билъ твърде много повишенъ общо къмъ българскитѣ земи, за да поеме Венеция сама инициативата на едно политическо и стопанско разбирателство съ владѣтелитѣ на Загора. Промежутъкътъ отъ нѣколко години време, презъ което на два пѣти отъ българска страна сж били потвърдени търговски привилегии и гаранции за венецианскитѣ поданици въ България, сигурно е представлявалъ кулминационната точка въ развитието на българо-венецианската търговия презъ срднитѣ вѣкове. Присѣтствието на специаленъ консулъ за венецианската колония, което е единственъ случай въ търговскитѣ

връзки на България съ чужбина, е само едно потвърждение на това предположение. За жалост, въпреки щателното преглеждане на архивните каталози и регистри въ нотариалния архивъ на Венеция, ние не можахме да откриемъ нищо отъ книгата на венецианската колония въ Варна отъ онази епоха. Безследно сж загубени и книгата на многобройната венецианска колония въ Пера и изобщо почти всички архиви на венецианскитѣ колонии въ Понтуса. Като имаме предъ видъ организацията на венецианскитѣ колонии въ нѣкои сръдиземноморски острови, чиито архиви сж запазени почти въ цѣлостъ, ние можемъ да получимъ една представа и за въроятната организация и животъ на варненската колония на венецианцитѣ.

Както въ другитѣ колонии, тъй и въ Варна венецианцитѣ сж имали установена нотариална служба. Нотариусътъ е вписвалъ редовно и последователно въ специална книга всички сдѣлки: продажби, наемни договори, осигурителни транспортни договори и пр., сключвани между венециански поданици и мѣстни жители. Сжщиятъ нотариусъ е водилъ и отдѣлна книга за вписване завещанията на мѣстнитѣ венециански търговци. Преписи отъ тѣзи завещания били изпращани въ самата Република, която е бдяла за изпълнение волята на завещателитѣ. Самата колония е имала и други книги за общитѣ разности на колонията. Въ архивитѣ сж били пазени и всички официални книги, отъ които венецианскитѣ търговци въ България сж теглили известни права. Въроятно тукъ първоначално била съхранявана и оригиналната дарствена грамота отъ 1346/7 г., която била показвана всѣкога на българскитѣ власти, които се опитвали да третиратъ по произволенъ начинъ венецианскитѣ търговци.

Ние не знаемъ, до кога е имало венециански търговци въ Варна и изобщо какви размири е имала по това време тѣхната търговия въ българскитѣ земи. Сигурно е, че щомъ е имало венецианска колония въ Варна, стопанския животъ въ България е билъ доста събуденъ за да представя интересъ за богатитѣ венециански търговци. Последнитѣ избрали Варна, защото тукъ е билъ концентриранъ по значителния дѣлъ отъ външната търговия на страната. Варна още 15 години преди това е била споредъ Пеголоти главното пристанище на Загора и изобщо на България. Тукъ идвали „голъми и малки кораби“ отъ Венеция и се поддържали интензивни търговски връзки съ Цариградъ. Стопанскиятъ животъ на града и спокойствието на търговския свѣтъ въ него сж били защитени отъ силната крепостъ на града. Доколко Варна е била мжчно уязвима по онова време ни показва обстоятелството, че 15 години по-късно Амедей VI не е могълъ да превземе града, дори и следъ дълга обсада, макаръ, че сжщия савойски графъ тъй лесно да бѣ овладѣлъ прочутата Гали-

полска крепостъ. Въпреки че по-късно цѣла България да бѣ покорена отъ турцитѣ, все пакъ Варна не могла да бжде завладяна отъ тѣхъ.

Варна е била свързана чрезъ нѣколко пжтища съ вътрешността на българскитѣ земи. Единъ пжтъ е отивалъ до Търново и по-нататкъ до Никополъ и Видинъ. Другъ пжтъ е отивалъ за Дунава и Влашко, гдето се сливалъ съ голѣмия пжтъ за Молдова, Полша и Русия. Навѣрно, той е минавалъ презъ голѣмата и богата крепостъ Дръстъръ. Известно е, че още презъ XII в. дунавскитѣ транспорти отъ Западъ били претоварвани при Дръстъръ и отъ тамъ по сухо съкратявали значително пжта за Черно море и Цариградъ.

Богатиятъ хинтерландъ на Варна съ цѣла Добруджа е поддържалъ интензивна търговия въ града. Може да се каже, че той е билъ въ пълната смисълъ на думата интернационаленъ градъ, населяванъ отъ всички народности, известни на Истока. Тукъ имало, покрай българи и гърци, много евреи, арменци, татари, а сжщо и не малко италиански колонисти. Главната износна търговия на града се състояла въ ечемикъ, пшеница и други зърнени храни, както и доста много воскък и кожи. Варненскитѣ жита и воскък били прочути по цѣлия Западъ. По качество тѣ били едни отъ най-добритѣ въ Балканския п-въ. Внесани били най-вече солъ, всѣкаква италианска манифактура и желѣзария и разни левантски стоки Гърцитѣ отъ Варна търгували главно съ Цариградъ и малаазиятскитѣ пристанища. Всѣки день отъ Варна отивали коли и коне съ стоки за Влашко, а други — къмъ югъ, и така се поддържала една крайбрѣжна търговия съ Месемврия, и по на югъ — съ Созополъ, Ахтополъ и Мидия. По-късно всички тѣзи мѣста били свързани съ една артерия по сухо отъ Цариградъ чакъ до Яшъ.

Варна, която преживяла покорението на другитѣ области на България отъ турцитѣ, успѣла близо съ половинъ вѣкъ повече да поддържа постоянна търговия съ Цариградъ по море.

Не по-малко значение за икономическото развитие на българскитѣ земи е играла столицата Търново. Благодарение политиката на миръ и приятелство съ съседитѣ си, царъ Иванъ Александъръ успѣлъ да създаде крепкъ градски животъ и да оживи стопанскитѣ връзки между отдѣлнитѣ области на голѣмото си царство, центъръ на които представляла неговата столица. Отъ многобройнитѣ жития, запазени отъ патриарха Евтимия и неговата школа, ние добиваме една по-пълна представа за Търново и неговия стопански животъ. По сръдята на града минавала широка улица, отъ дветѣ страни по която били разположени дукианитѣ на търговцитѣ и занаятчитѣ. Последнитѣ били наречени не съ византийското название „технитари“, а съ чисто българското име „хѹдожники“. Градътъ билъ заселенъ съ най-различни национални малцин-

ства: евреи, гърци, арменци, италианци, власи, та дори и кумани. За многобройната еврейска колония тукъ сведения имаме отъ времето на царь Александра, когато той свикалъ специаленъ съборъ срещу еврейтѣ. По-късно измежду тази колония е била избрана българската царица. Присъствието на значителенъ брой евреи въ голѣмитѣ български градове се установява отъ нѣкои по-късни документи. Имало еврейски търговски къщи, които държали въ свои рѣце външната търговия на българскитѣ земи и то съ по-важнитѣ експортни артикули восъкъ и жита. Въ Търново имало заселени и търговци — кумани. Такива сж споменати малко по-късно, като посредници въ търговията съ Влашко.

Голѣмата търговия на Търново се извършвала по нѣколко първостепенни търговски друмове въ България. Единиятъ отивалъ презъ Никополъ за Влашко и Видинъ, другъ — къмъ изтокъ за Варна и Добруджа и трети — презъ Балкана, за Пловдивъ и Месемврия. Освенъ тѣхъ имало още много второстепенни пѣтища, които свързвали административно и стопански столицата на България съ другитѣ области. Не помалко важенъ е билъ пѣтя отъ Търново за София и отъ тамъ за Македония. Повечето отъ тѣзи пѣтища само 50—60 години по-късно сж били отново оживявани отъ дубровнишкитѣ кервани при новата турска власт. Дори цѣлъ вѣкъ по-късно следъ идването на турцитѣ, Търново успѣшно конкурира въ търговско отношение съ онѣзи тракийски градове, като София, Пловдивъ и Одринъ, на които турцитѣ давали по-голѣмо значение. Презъ времето на царь Александра Търново е билъ найдостъпния градъ на България за дубровнишкитѣ кервани. Население и власт еднакво били приятелски разположени къмъ поданицитѣ на Дубровнишката република, която презъ цѣлото срѣдновѣковие се е помъчила да вземе въ свои рѣце износа на българскитѣ земеделски произведения и го насочи презъ своята малка територия къмъ Италия. И докѣто на Балканския полуостровъ ставала смѣна на политическата власт, предприемчивитѣ дубровнишки търговци използвали стопанската изолираностъ на балканитѣ, за да добиятъ пълненъ монополъ въ външната търговия на европейскитѣ провинции на Турската империя.

Отъ втората половина на XIV в. въ земитѣ на Балканския п-въ настъпила криза въ стопанския животъ, главно поради нашествията на турскитѣ орди, които настъпили въ южнитѣ български граници. Общото политическо положение на Балканитѣ по това време съвсемъ не било добро и безспорно се отразявало на търговията на италианскитѣ търговци на Изтокъ. Въ Византия имало голѣми междуособици, които прѣчили на свободната размѣна на блага между отдѣлнитѣ области на Балканския п-въ, както и на стопанскитѣ връзки съ чужбина. Избѣгалиятъ презъ м. февруарий 1347 год. византийски импе-

раторъ Иоанъ V Палеологъ отъ Цариградъ въ Еносъ почналъ съ помощта на славянски войски отново да заплашва столицата. Турскитѣ партизански отряди се вмѣквали все по-навѣтре въ Балканския полуостровъ и заприщвали всички пѣтища на търговията. Западнитѣ византийски области сж били вече откъснати напълно отъ Империята и скоро станали лека плячка на турскитѣ орди.

Още презъ 1351 г. българския царь Иванъ Александъръ се оплакалъ на новия императоръ Кантакузинъ отъ опустошенията на турскитѣ орди, повикани отъ последния въ помощъ въ династическитѣ борби за византийския престолъ. На следующата година българския царь заедно съ сръбския владѣтель изпратили голѣмъ отрядъ противъ Кантакузина, обаче последния билъ разбитъ при Димотика отъ турцитѣ. Положението се още повече влошило, когато презъ 1352 г. Орханъ преминалъ съ редовни войски на Балканския полуостровъ и превзелъ византийската крепостъ въ Галиполи — Цимпе.

Въпреки всички опити на Византия да си откупи тази важна за нейната сигурностъ крепостъ, турцитѣ не само че не отстъпили, а нахлѣтвали все по-навѣтре въ Полуострова. Сюлейманъ се възползувалъ отъ суматохата, настъпила всрѣдъ населението поради голѣмото землетресение, за да се затвърди окончателно въ Галиполи, като снабди всички крепости съ голѣми гарнизони. Съ завземането на Пролитивѣ ключа за бѣдащето на Цариградъ, Трапезундъ и Кафа, — главнитѣ опорни пунктове на италианската търговия на Изтокъ, падналъ въ турски рѣце. Така се подготвилъ постепенно фаталенъ край за стопанската дейностъ на генуезци и венецианци въ Понтуса. Изолирането на Цариградъ отъ богатитѣ области на Тракия и Мала Азия поставило въ застою търговията въ този край на Полуострова, гдето замрълъ цѣлия стопански животъ.

Турската опасностъ, обаче, не могла да вразуми враждувачитѣ съперници въ областта на Черно море. Войната по море между венецианци и генуезци продължавала безъ изгледи за скоро свършване. По времето, когато венецианския посланикъ Фалиеръ преговарялъ съ българския царь въ Никополъ, въ Понтуса се е водила най-жестока война между дветѣ флоти. Помрачението между воювачитѣ стигнало до тамъ, че понѣкога тѣ разрушавали наведнажъ онова, което въ продължение на дълги години съ упоритъ трудъ тѣ самитѣ сж създавали. Генуезцитѣ се помъчили да запазятъ отъ разрушение по-значителнитѣ си опорни пунктове по бреговетѣ на Черно море, но не винаги успѣвали. Така, венецианцитѣ, виждайки безплодността на борбата си съ генуезцитѣ, се нахвърлили презъ лѣтото на 1352 год. върху генуезкитѣ колонии около Цариградъ. Споменува се още за окупацията на

Созополъ и Хераклея отъ генуезцитѣ.¹⁾ Известно е, че въ Созополъ имало доста генуезски търговци, които още отъ времето на царь Светослава водили значителна търговия.

Презъ следващата 1353 г. положението въ Понтуса не се подобрило. По крайбръжието войната между венецианци и генуезци не преставала, а по сухо турцитѣ продължавали да проникватъ все по-навътре въ Полуострова.

Така безплодни останали усилията на венецианцитѣ да запазятъ голѣмитѣ изгоди за търговията си въ Византия. Дипломатическитѣ успѣхи на Марино Фалиеро въ Цариградъ станали безпредметни поради надвисналата надъ цѣлия Балкански п-въ турска опасностъ. Византия, безсилна да запази повече себе си и италианскитѣ колонисти отъ турцитѣ, почнала да се изоставя отъ венецианскитѣ колонисти и търговци. Затова сжщиятъ Марино Фалиеръ писалъ презъ 1355 г. на венецианцитѣ да предупредятъ Византия, че анархията въ нея ще я превърне скоро въ плячка на турцитѣ²⁾.

При това влошено въ Понтуса положение венецианскитѣ търговци къмъ 1360 год. имали възможностъ да обикалятъ съ своитѣ търговски кораби българскитѣ крайбрежни градове и да обслужватъ най-вече своитѣ кримски колонии. Положението и въ България не било добро. Тракия била отдавна вече въ турски рѣце. Въ Видинъ управлявалъ Иванъ Срацимиръ, а край Черно море — Добротичъ. Плтищата и съобщенията между тѣзи отдѣлни български области били почти прекъснати. Всичко това създавало крайно несигурно положение въ българскитѣ земи за всички чужденци, които посещавали по търговия България.

Настѣпилитѣ междуособици въ България и Византия и зачестилитѣ нападения и опустошения на турскитѣ войски и партизански отряди въ Тракия и България дади възможностъ за едно необичайно нарастване на търговията съ роби. Чрезъ посрѣдничеството на гръцки, турски и еврейски търговци, венецианцитѣ закупували голѣмо количество християнски и татарски роби, които продавали на изгодни цени въ Цариградъ и голѣмитѣ тържища по сръдиземноморскитѣ острови — Критъ, Кипръ, Родосъ, та дори и въ самата Венеция.

Отъ 1362 година е запазенъ единъ венециански документъ, който хвърля свѣтлина върху венецианската търговия съ роби-българи. Въ т. н. libri commemoriali е отбелѣзана една декларация, дадена презъ тази година отъ трима венециански поданици, Джорджио Газофити, Джовани Ранголо и Уголино Фариго, съ която заявяватъ, че се отказватъ отъ ка-

¹⁾ Heuf. W. u. c. 523.

²⁾ Норк. К. Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, въ Ersch-Grubers Encyclopedie т. 85 стр. 448.

квито и да сж претенции къмъ Доменико Микиеле, който билъ капитанъ на една галера, и заедно съ други венецианци билъ нанесълъ нѣкакви вреди на единъ тѣхенъ корабъ, наетъ отъ турци въ Галиполи; последнитѣ отъ своя страна го били натоварили съ християни-българи и други стоки на пѣтъ за Фочия въ Турция.¹⁾ Българитѣ, за които се говори въ документа, очевидно сж били мирни жители, които турскитѣ партизански отряди сж отвлекли при нашествията си въ българскитѣ земи. Голѣма частъ отъ тѣзи пленници въ последствие били препродавани на чужди пазари като обикновени роби. Въ това отношение като най-предприемчиви търговци на роби се славили венецианскитѣ и генуезки търговци²⁾. Едни отъ най-голѣмитѣ стоварища на роби-българи сж били Пера и Солунъ. Тука чрезъ посрѣдничеството на италиански, гръцки и еврейски търговци сж били препродавани като роби голѣмъ брой българи, пленени отъ турскитѣ нашествия въ Тракия и Македония. Тъкмо по това време, — 1364—66 г., турската колонизация ставала толкова бързо, че, както казва византийския писателъ Кидонесъ, „турцитѣ се чувствували въ Тракия сега по-сигурни, отколкото византийцитѣ по-рано“³⁾.

Положението въ България сжщо се влошавало отъ година на година, и то главно отъ нашествията на турцитѣ. Съ една упоритостъ, каквато вѣкове не бѣ виждалъ Балканския п-въ, турскитѣ войски нахълтвали все по-навътре въ балканскитѣ държави и помитали всичко предъ себе си. Съ завладяването на Дарданелитѣ къмъ 1359 год., били засѣгнати дълбоко интереситѣ не само на италианскитѣ търговци, но и на всички онѣзи народности на Западъ, които били заинтересувани въ левантската търговия. Пълното овладяване на проливитѣ отъ турскитѣ войски прекъснало връзката между търговията въ Понтуса и тази въ Сръдиземно море. Това предвещавало бързъ край на цѣлата левантска търговия и пропадане за винаги на грамаднитѣ сръдства и невѣроятни усилия и трудъ, които латинския свѣтъ отъ Западъ ин-

¹⁾ „1363, ind. I, agosto 27 — Giorgio Gazofitti di Constantinopoli, Giovanni Rangono ed Ugolino Farigo dichiarano de recedere de qualsiasi pretesa contro Domenico Michiele capitano delle galee del Golfo e contro altri veneziani, pei danni da detti galee recati ad una loro nave da essi noleggiata in Gallipoli di Romania e vari turchi, che caricata di christiani bulgari e di merci andavano a Focca in Turchia.

Fatto in Pera. Testimoni Leonardo Michiele, Bartolomeo de . . . Bavisio notaio, Franceschino di Colcagnino, veneziani; Atti Nicolo de Feracani da Piacenza notaio imperiale p. 17. Libri commemoriali т. VII, стр. 80.

²⁾ Вж. подр. моята статия „Новооткрити документи отъ края на XIV в. за българи отъ Македония, продавани като роби“, сп. Макед. прегл., год. VII кн. 2—3, стр. 1—62.

³⁾ Migne, Patr. Gr. t. 154 fol. 965.

вестиралъ въ продължение на 4—5 вѣка на Изтокъ. Разбира се, че това означавало най-първо край на Византия, на която турцитѣ оставили незначителенъ кръгъ територия около Цариградъ. Тогава византийския императоръ се видѣлъ принуденъ да изпрати въ Римъ при папа Урбанъ V специаленъ пратеникъ — генуезеца Михаилъ Малеспина, за да измоли организирането на новъ кръстоносенъ походъ срѣщу турцитѣ. Самъ императорътъ заминалъ за Европа, за да търси помощъ. Турската опасностъ заварила непригтовена почти цѣла западна Европа, затова на папската покана се отзовалъ презъ 1363 г. главно савойския графъ Амедей VI. Притектълъ се на помощъ също и кипърския кралъ Петъръ, който вѣроятно непосредствено изпиталъ последицитѣ отъ турските нашествия и завоевания, които спънали стопанскитѣ връзки на неговитѣ земи едновременно и къмъ изтокъ и къмъ западъ.

Организацията на новия кръстоносенъ походъ, обаче, отивала много бавно. Балканскитѣ държави, поставени предъ непосредствената турска опасностъ, почнали да губятъ надежда. България, чиито владѣния били най-вече изложени въ този кръстосанъ огънь отъ нападения на турци и византийци, била принудена да потърси споразумение съ султанъ Мурада. Това, обаче, породило конфликти съ другитѣ съседи. Византия нападнала презъ 1364 г. българска Тракия, а на следващата година маджаритѣ нахлули въ Видинъ, като отвели въ пленъ тамошния владѣтель Срацимира.

Въ това време започналъ похода на графа Амедей VI. Разбира се, че той билъ подпомогнатъ главно отъ онѣзи, които имали най-голямъ интересъ отъ очистиането на проливитѣ и брѣговетѣ на Мала Азия отъ турцитѣ. Това сж били венецианци и генуезци, чиято търговия на изтокъ отъ година на година западала. Цѣлата флота на Амедея била комплектувана съ кораби и наемници отъ Венеция, Генуа и Марсилия. Безспорно е, че тази армада била поставена главно въ услугитѣ на Венеция, която дала и най-големитѣ военни кораби. Затова изъ пжтя си Амедей подкрепилъ и засилилъ главно венецианскитѣ колонии въ Коронъ и Негропонтъ. Най-големата заслуга на Амедея била завладяването на Галиполи. Въ шестъ дни тази най-важна крепостъ на турцитѣ била превзета и експедицията продължила пжтя си за Цариградъ. Вмѣсто да се ваеме съ очистиането на отсрѣщния малоазийски брѣгъ отъ турцитѣ, Амедей, подъ влиянието на византийския императорски дворъ, насочилъ действията си срещу България, която считали за съюзница на турцитѣ. Наистина, самъ царъ Александър далъ известни основания за това, защото той се възпротивилъ да допусне завръщането на византийския императоръ отъ Видинъ, гдето по това време преговарялъ съ маджаритѣ за походъ срещу турцитѣ. Егостичната и кжсогледа политика на Византия, обаче, попречила за завършване го-

лѣмото дѣло на Амедея VI. Византийската императрица отпустила специално 12,000 зл. перпери за походъ срещу България¹⁾, съ цель да получи отъ нея това, което три години порано не бѣ успѣла, — овладяване на българския черноморски брѣгъ.

Благодарение запазенитѣ смѣтки за тази експедиция, ние имаме възможностъ да съберемъ доста много материалъ за стопанския животъ на черноморска България и нейнитѣ връзки съ понтийската и левантска търговия. Въ това отношение тѣзи сведения допълватъ значително бележитѣ на Пеголоти за търговията на нѣкои отъ българскитѣ черноморски градове. Това, което ни даватъ смѣткитѣ на Амедея, не намираме у Пеголоти. Докато последниятъ не ни е оставилъ никакви сведения за южно-българскитѣ пристанища—освенъ Анхиало, ние намираме въ книгата на Амеевия касиеръ Барбериусъ ценни бележки за Варна, Месемврия, Созополъ и други по-малки пристанищни градове на България. †

Разбира се, че и сведенията на Амедея не сж пълни. Тѣ даватъ материалъ за стопанския животъ само до толкова, до колкототой е ималъ връзка съ военнитѣ действия на неговитѣ рицари. Прави впечатление, че неговитѣ войски съвсемъ не сж протежирали мѣстното гръцко население, макаръ че Амедей билъ роднина на византийския императоръ и въпрѣки че последния е субсидиралъ експедицията. Разбира се и гръцкото население е дало всичко възможно за запазване свободата и независимостта на своитѣ градове. Най-голяма упоритостъ проявило населението на Месемврия. Въпрѣки атаката по сухо и по море, крепостта първоначално не могла да бжде овладяна. Това накарало емедеевитѣ войски да почнатъ планомѣрна обсада и да потърсятъ помощта на нѣкои пленници, които да покажатъ слабитѣ мѣста на крепостта²⁾. Разгнѣвени отъ съпротивата на мѣстния гарнизонъ, войскитѣ на Амедея веднага следъ завземане крепостта наложили грамадна контрибуция на мѣстното население. Въ едно кратко време въ касата на Амедея постъпили надъ 20,000 зл. пер-

¹⁾ Bollati, F. ц. с. § III стр. 3. „Recepti a domina Imperatrice Constantinopolitana manu Philipoli Piquerni eius thesaurarii, quos Domino donavit in mense septembris anno predicto (1366) in exoneracionem expensarum navigiorum armate Domini ftendarum per ipsum in Mare Maiori eundo ad partes Burgarie pro expeditione domini Imperatoris Constantinopolis qui reverti non poterat propter impedimentum quod sibi faciebat Imperator Burgarie — XII-m perperi auri, ponderis Pere.

²⁾ „Libravt ibidem dicta die (21. X), de mandato Domini, manu dicti Archet, cuidam homini qui murum ville de Mesembro perforaverat quando Dominus invadebat ipsum locum Mesembri, ex dono sibi facto per Dominum — II florenos b. ponderis“ § 288 стр. 83.

пера¹⁾. Друга частъ отъ населението, което било по-бедно или не е имало пари, се е издължавало въ натура²⁾. На трето мѣсто идвали постъпленията отъ реквизиции, доброволни и насилствени, както и отъ събраната плячка изъ къщитѣ и складоветѣ, изоставени отъ тѣхнитѣ стопани³⁾.

Цѣлятъ този материалъ ни дава достатъчна възможность да разберемъ въ голѣма степенъ стопанската сѣщность на сръдновѣковния български градъ и участието, което ималъ той къмъ левантската търговия.

На първо мѣсто Месемврия е билъ значителенъ експортенъ центъръ на всѣкакъвъ родъ зърнени храни. Първитѣ доходи, които постъпили въ касата на Амедея, сж били отъ продажба на реквизирано просо. Такова било намѣрено въ голѣмо количество въ градската крепостъ. Просото било продадено на нѣкой си Андрея Никоди отъ града по 227 кварта за единъ златенъ перперъ⁴⁾. Веднага следъ това сж записани други продажби отъ 600 кварта просо на нѣкой си Габриелъ-генуезецъ⁵⁾. Отбелѣзана е сжщо продажба на развалено (спарено) просо на половина цена⁶⁾.

¹⁾ § XIII, стр. 5 „Recepit a pluribus et diversis personis civitatis Mesembrie in exonerationem tallie ibidem facte per dominum, inclusis novies centum et triginta octo parperis cum dimidia receptis a Manuelle Copolomas et Jacobo truchimando Domini et quos a pluribus pauperibus personis dicti loci receperat pro eodem — XVII-m V-c LXVIII pp. et dimid. auri, pond. Mesembrie“.

²⁾ § XV стр. 5 „Recepit a Caloiohane Castrolifata de Mesembria in exonerationem mille ducentorum parperorum auri, quos restabat debens de duobus millibus parperis in quibus taxatus extitit pro tallia memorata, vdet. in victualibus tradictis per ipsum pro tanto ad usum hospicii Domini, et intratis in papiru librataram ordinariarum IIIXX pp. auri. dicti ponderis“. Вж. още § XIV.

³⁾ § XVI, стр. 6 „Recepit a Quera Theodora de Mesembria, uxore quon. Stephanini, in exon. tercentum parperorum quos restabat de pens de summa quinquies centum parperorum in quibus taxata extitit in tallia supradicta, vdet. in victualibus tradictis per ipsam pro tanto ad usum dicti hospicii Domini — L pp. auri, d. pond.“.

⁴⁾ § XXIX, стр. 8 „Recepit manu dicti Stephani pro precio duodecim quartarum salis capte in quodam mucello existente in domo Domini de Mesembria, venditarum per ipsum pro tanto — X pp. auri, d. p.“.

⁵⁾ § XXX стр. 8 „Rec. manu dicti Stephani pro precio viginti quartarum salis inventarum in quadam domo inhabitata apud Mesembriam, venditarum per ipsum pro tanto XII p. a. d. p.“.

⁶⁾ § VIII, стр. 4 „Rec. ab Anderea Nychodi de Mesembria pro precio ducentum et viginti septem quartarum millii inventi in castro dicti loci, sibi venditarum per dominum Franciscum de Montegelato, qualibet quarta uno parpero — II c. XXVII p. a. ponderis Mesembrie“.

⁷⁾ § IX стр. 5 „Rec. a Gabriele de Janna, mercatore, pro precio sexcies centum quartarum millii inventi in castro Domini de Mesembria, per dictum dominum Franciscum de Montegelato pro tanto venditarum . . . III c. i pp. auri pond. Mesembrie . . .“

⁸⁾ § XI стр. 5. Rec. a St. Marescalet de Ponte Vele pro precio quatuor

На второ мѣсто амедеевитѣ войски намѣрили въ града значителни количества ечемикъ, който веднага реквизирали. Една частъ отъ него тѣ продали по 1½ перперъ за една кварта¹⁾. Поради доброто качество на месемврийската пшеница, една частъ отъ нея била употребена за приготвяне на сухари (biscotti). За този случай били реквизирани фурнитѣ въ града. Тамъ били изпечени голѣми количества сухари. Една частъ отъ необходимото за случая жито е било доставено отъ околноститѣ на гр. Варна, презъ време на обсадата. То било пренесено въ Месемврия съ корабитѣ на мѣстни гърци²⁾. Нужната за бисквититѣ соль била намѣрена сжщо въ Месемврия. Тамъ амедеевитѣ хора открили цѣли складове съ соль³⁾. Частъ отъ тази соль била продадена веднага. Отбелѣзана е продажба на 12 кварта соль за 10 перпера, намѣрена въ дома, гдето квартирувалъ графа. Друга соль била открита въ една напустната отъ обитателитѣ ѝ къща, която соль била сжщо така продадена по ½ перпера за кварта⁴⁾. Следъ щателно претърсване на жилището на Амедея, тамъ било намѣрено укрито друго количество соль. Частъ отъ нея била продадена на търговеца Пароди, генуезецъ⁵⁾ а друга — на неизвестни търговци. Като не намѣрили кому да продадатъ остатъка отъ

quartarum allquantulum putrefacti, inventi in domo Domini de Mesembrie venditarum per ipsum pro tanto — II pp. et dim. auri, pon. Mesem“.

¹⁾ § XLIV стр. 10. „Rec. manu dicti Stephani pro precio sexdecim quartarum ordeï inventarum in dicta domo, venditarum per ipsum pro tanto — XXIII pp. dicti pond.“.

²⁾ § 326 стр. 88. „Libravit ibidem dicta die (6. XI), de mandato Domini relatione domini Vrteriarum, cuidam homini greco, patrono culusdam panfuli, supra quem portavit quendam frumenti Domini quantitatem, de qua superius proxime fit mencio, apud Mesembrium pro biscoto faciendo, vdet. pro naulo seu portagio dicti frumenti — XV flor. b. pond. Вж. още § 340 стр. 90.“

³⁾ § XLVI стр. 11 „Rec. manu Johannis de Monteferrando pro precio ducentarum quartarum salis de mucello dicte domus Domini de Mesembria, traditarum per ipsum in solutum pro tanto pluribus forneriis Mesembrie pro forneagio quaterviginti duorum modiorum cum dim. frumenti, de quibus fit mencio in papiru expensarum ordinariarum die sexta marci — VXX III pp. et tres partes unius parperi dicti ponderis.“

⁴⁾ § XXX стр. 8 „Rec. manu dicti Stephani pro precio viginti quartarum salis inventarum in quadam domo inhabitata apud Mesembriam, venditarum per ipsum pro tanto — XII pp. auri, d. pond.“

⁵⁾ § XXXII стр. 9. „Rec. manu dicti dom. Francisci pro precio octies viginti trium quartarum cum dimid. salis captarum in mucello quod erat in domo Domini de Mesembria, venditarum per ipsum domino Alexandro Parodi Janensi pro tanto — L flor. b. pond.“ Вж. още § XXXIII, XXXIV salis inventarum in domo domini existente super postierlam marine, venditarum per ipsum . . .“

солта, Амедей разпоредил да се изнесе за Цариградъ около 240 кварта.¹⁾

Като най-голѣмо южно-българско пристанище Месемврия изнасяла, подобно на града Варна, восъкъ въ голѣми количества. Това е прочутия „Seга zaoga“, за който Пеголоти съобщаваше 30 години по-рано, че се изнасялъ на доста високи цени за западнитѣ пазари. Окупационнитѣ войски на Амедея, наистина, намѣрили доста отъ този восъкъ, укрить въ избитѣ на богатитѣ месемврийски търговци. Само на едно мѣсто тѣ открили 15 тулума пълни съ медъ и восъкъ, който тѣ оставили на шивача на графа да го продаде. Восъкътъ — около 60 либри — е билъ продаденъ за 93 златни флорина,²⁾ а за меда — около 7 квинтала, сж били получени други 28 перпера³⁾.

Другъ артикулъ, съ който търгували месемврийцитѣ, било виното. Лозя имало покрай цѣлия български брѣгъ. Въ всѣка изба на по-богатитѣ търговци имало по нѣколко бѣчви съ вино. Войницитѣ на Амедея продали частъ отъ това вино, което било вкиснало. За него били получени 6 флорина.⁴⁾ Разбира се, че хубавото вино Амедей задържалъ за себе си. Записани сж били дори разноски за доставка на нѣколко джбови бѣчви отъ Анхиало. Изглежда, че въ този градецъ било намѣрено добро вино, защото тѣзи бѣчви били напълнени тамъ и после били пренесени въ Месемврия.⁵⁾

Между другитѣ стоки, съ които се търгувало въ Месемврия имало още всѣкакъвъ родъ желѣзария и манифактура. Само въ единъ дюкянъ било намѣрено бакъръ и желѣзо на тежестъ два квинтала, както и 36 либри телъ. Тѣзи стоки

¹⁾ § LXX стр. 15 „Rec. manu dom. Fr. de Montegelato pro precio ducentum et quadraginta quart, salis apportatarum de Mesembria apud Peram, per ipsum dominum Franciscum venditarum pro tanto . . . VIXX pp. a. d. p.“

²⁾ § XXXVI стр. 9. „Rec. manu Aymonis, tailliatoris Domini, pro precio sexaginta librarum cere inventarum in castro Domini de Mesembria, vdet. in quindecim pellibus plenis melle et cera, per ipsum pro tanto venditarum — IX flor. b. p.“

³⁾ XXXVII стр. 9. Rec. manu predicta pro precio septem quintalium mellis inventarum per ipsum in dictis pellibus, et venditi pro tanto — XVIII pp.“

⁴⁾ § XLV стр. 11. „Rec. mann Panceroti de Serravalle pro quadam quantitate vini putrefacti inventi in dicta domo Domini, venditi pro tanto — XI fl. b. p.“

⁵⁾ § 403, стр. 104. „Libravit eidem Aymoneto Gallonis, de mandato domini Fr. de Montegelato pro pluribus expensis factis per ipsum apud Lassil'ò viginti novem diebus quibus stetit ibidem pro negotiis domini, vct pro provisionibus emendis ad opus hospicii Domini, inclusis quinque parperis auri traditis per ipsum pro precio quinque doliorum quercus in quibus portatum fuit vinum apud Mesembrum, et inclusis locagiis plurium bargarum ad id locatarum per ipsum — XVI pp. auri, d. p.“

били продадени на единъ генуезецъ¹⁾ Частъ отъ тѣзи стоки сж отивали въ вжтрешността на българска Тракия.

Търговията съ манифактура била твърде оживѣна, защото тукъ се стичали търговци и консуматори отъ околнитѣ села и по-малки градове. Още презъ 1280 год. тукъ сж идвали редовно корабитѣ на венециански и дубровнишки търговци, които внасяли редовно всѣкакъвъ родъ италиянска манифактура. Сжщото сж вършили и генуезкитѣ търговци. Тѣ внасяли по цѣлото крайбрѣжие ломбардски платове. Амедевитѣ хора реквизирали въ града две бали платове, които продали за 240 златни перпера²⁾.

Освенъ съ платове, въ Месемврия се водила голѣма търговия съ памукъ. Още въ началото на смѣткитѣ на Амедевия касиеръ сж записани постжления на суми, добити отъ продажбата на 36 бали прежда³⁾. Въ Месемврия е имало стоки, които обикновено се считали за рѣдкостъ въ България. Това сж били разни медицински артикули. Поради появила се епидемия между хората на Амедея, на нѣколко пѣти били закупувани лѣкарства отъ гр. Месемврия⁴⁾.

Едни сжщо така рѣдки стоки сж били хартия за писане и мастило. Такова е било набавяно най-вече отъ гр. Варна, презъ време на нейната обсада, когато Амедей е трѣбовало да подържа връзки съ своитѣ гарнизони отъ окупирани български градове. Споменатитѣ артикули за писане били encostri⁵⁾, pergamel⁶⁾, papiri⁷⁾ и cere rubeo⁸⁾.

¹⁾ § XLIII стр. 10. Rec. manu prefati St. Marescalci pro precio cuiusdam quantitates ferramente culpri ponderantis duo quintalia, triginta septem libras tem pro precio triginta sex librarum filii et pro precio duarum arcarum venditarum pro tanto per dominum Fr. de Montegelato domino Alexandro Parodi januensi; et sunt omnia supradicta de garnimento invento in domo Domini de Mesembria, — XXVIII pp. et dimid., pond. Mesembrie.

²⁾ § VI стр. 4. „Recepit ab eodem pro precio duarum velarum tele iunctarum, in castro Mesembrie venditarum per ipsum pro tanto vct. in sexcies viginti ducatis auri — II c. XL pp, auri, b. pond.“

³⁾ Вж. заб. 1.

⁴⁾ § 605 стр. 144. „Libravit magistro Guidoni Albini, phisico Domini, in quibus Dominus tenebatur eidem pro pluribus medicinis emptis per ipsum apud Masembriam ad opus domini Anthonii Bastardi Sabaudie junioris, — II flor. b. p.“. Вж. още § 762.

⁵⁾ § 331 стр. 89. Libr. ibidem dicta die (11XI), manu Pauli, truchimandi Domini, pro precio trium quaternorum papiri et unius buticule encostri emptorum apud Vernam pro litteis Domini faciendis — I flor. b. p.“

⁶⁾ § 409, стр. 105 „Libr. ibid. die ultima dicti mensis in empcone quatuor pellium pergameni pro quibusdam literis Domini describendis — XIII denarios ducati argenti, monete Mesembrie“.

⁷⁾ Вж. заб. 5.

⁸⁾ § 35 стр. 32. „Libr. ibid. dicta die pro precio quinque unclarum cere rubeo et pro precio quatuor pellium pergameni emptarum pro conclusione computi et transcripti Anthonii facienda, — XXXVI, solidos monete Veneciarum,“

Походътъ на Амедея нанесълъ ударъ върху търговията на България съ Западъ. Въ продължение на две години военни сражения и обсади застанали като преграда на българския износъ за чужбина. Най-голѣмото българско пристанище Варна било изолирано отъ всички страни така, че нито венециански, нито генуезки търговци могли да подържатъ стопански връзки съ него.

Следъ изтеглянето на Амедея VI, цѣлото крайбрѣжие на югъ отъ Хемуса било предадено къмъ византийскитѣ владѣния. До края на българското царство тѣзи земи били окончателно загубени за България. Споменитѣ, които оставили Амеевитѣ рицари по българскитѣ градове покрай Черно море, не били благоприятни за бъдещето на българо-италианскитѣ стопански връзки. Сигурно е, че за редовна търговия между България и земитѣ на Апенинския п-въ не могло вече да става и дума. Вѣроятно поради това и ние нѣмаме други сведения за венецианската търговия въ България до края на царуването на Ивана Александра. Едва ли сж останали въ българскитѣ земи покрай Черно море нѣкои венециански колонисти. Дори отдѣлнитѣ пжтующи вжтре изъ страната търговци-италианци се изтеглили. Следъ поражението на християнитѣ презъ 1371 г. при Чирменъ на р. Марица, турцитѣ нахлули дълбоко навжтре въ Македония и завзели голѣма частъ отъ Балканския п-въ, като заробили много християни¹⁾. Номинално Търновското царство все още крепело своята независимостъ. Голѣма частъ отъ пжтицата на търговията били затворени. Поради липса на сведения за тази епоха, за насъ не е съвсемъ ясно — какви стопански връзки сж били подържани между Търново и крайбрѣжието. По време на обсадата на Варна отъ Амедея, жителитѣ на това най-голѣмо пристанище на България сж били на страната на царь Александра. На северъ отъ Варна управлявалъ деспота Добротича, който, поради роднинскитѣ си връзки съ византийския дворъ, се е мжчилъ да поддържа една по-самостоятелна политика. Споредъ сведенията на Хопфъ, черпени отъ венецианскитѣ архиви, този деспотъ билъ жененъ за гъркиня. Една отъ неговитѣ дъщери била омжжена за Михаила, единъ отъ най-младитѣ синове на Ивана V Палеолога. Но преди да стане това, сигурно е, че Добротичъ се чувствувалъ съ развързани ржце. Дори презъ времето на обсадата на Варна отъ Амеевитѣ рицари, Добротичъ не е посмѣлъ да се противопостави на политиката на Ивана Александра. Въпрѣки честитѣ писма, които си размѣняли Амедей и Добротичъ, последния не му помогналъ съ нищо. Дори, споредъ нѣкои бележки въ смѣткитѣ на Амеевия каснеръ се вижда, че Добротичъ билъ задържалъ въ

плень въ своята крепостъ Калиакра близо цѣлъ месецъ нѣкакви пратеници на Амеедея.

Споредъ бележкитѣ за Амеевия походъ, Варна и нейнитѣ околности сж поддържали политиката на българския владѣтель въ Търново, затова българскитѣ гарнизони въ Галата, Емине и други крепости оказали решителна съпротива на Амеевитѣ войски. Отъ друга страна варненския гарнизонъ намѣрилъ подкрепа въ българскитѣ войски отъ близката Провадийска крепостъ.

Отъ тѣзи бележки за похода на Амедея ние разбираме, че къмъ 70-тѣхъ години на XIV в. градътъ Варна си останалъ главно пристанище на Търновското царство и единствено чрезъ него българската областъ Загора продължавала да поддържа, доколкото турцитѣ позволявали това, стопанскитѣ си връзки съ чужбина. Все пакъ главния пазаръ на варненскитѣ търговци билъ Цариградъ, който продължавалъ да се продоволствува съ храни главно отъ българскитѣ области покрай Черно море. Турцитѣ отъ Тракия намалявали отъ година на година свободния хинтерландъ на византийската столица. Безсилието на византийскитѣ императори да се справятъ съ това тежко положение разклатило изъ основа престижа на императорската властъ и съ това се създали условия на непрекъснати междуособици въ столицата. Това използвали не само другитѣ балкански владѣтели, но дори и малкитѣ деспоти, които владѣли полунезависимо отдѣлни области на Полуострова. Тѣ взимали страната ту на едина, ту на другия претендентъ за византийския престолъ. Следъ сродяване сина на Иоана V Палеологъ съ дъщерята на Добротича, последния опредѣлилъ окончателно своята политика въ Понтуса, като се явилъ въ подкрепа на своя зетъ. Въ тѣзи междуособици се намѣсили и поданицитѣ на Венеция и Генуа, чиито флоти въ Черното море започнали по това време отново ожесточена война. Генуезцитѣ нападнали владѣнията на Добротича при устието на Дунава. Къмъ 1370 г. тѣхния консулъ Жулиенъ де Кастро изпратилъ кораби подъ началството на Паулъ де Реза да нападнатъ владѣнията на Добротича при Килия. Като реваншъ на това, Добротичъ взелъ страната на Венеция и атакувалъ отъ своя страна генуезцитѣ при устието на Дунава. Изглежда, че тукъ се водила ожесточена партизанска война отъ генуезцитѣ, защото следъ нѣколко години (1375) г. ние ги виждаме отново да изпращатъ военни кораби „по случай войната срещу Добротича“. Въ всѣки случай генуезцитѣ успѣли още дълги години следъ това да се задържатъ въ Килия¹⁾.

¹⁾ Вж. прешпската на монаха Исаяя отъ 1371 г. въ Ивановъ, Иорд. Български старини изъ Македония, II изд. София, 1931, стр. 226.

¹⁾ Вж. по подробно у Iorga, N. La politique vénétienne dans les eaux de la mer noir. Въ Bulletin de la sect. histor. de l'Academie roumaine II, octobre, 1914.

Докато войната при устието на Дунава продължавала, през м. мартъ 1376 год. венецианският сенатъ разисквалъ едно предложение на Добротича, съ което той молилъ Републиката да вземе страната на неговия зетъ Михаилъ Палеологъ, синъ на Йоанна V, като го подпомогне да се възкачи на престола въ Трапезундъ. Сенатътъ, обаче, отказалъ да вземе страна въ тѣзи междуособици, понеже искалъ да има напълно развързани ръце на Изтокъ. Тогава Добротичъ се принудилъ да действува самъ, съ надежда чрезъ зета си Михаилъ да си осигури по-голямъ влияние въ Понтуса. Презъ 1374 г. Добротичъ успѣлъ да организира своя флота, която изпратилъ въ помощъ на византийцитѣ предъ Трапезундъ, за да наложи тамъ своя зетъ.

Войната между генуезци и венецианци, обаче, била къмъ своя край. Това не било въ полза за Добротича, защото събитията въ Понтуса не се развивали, както той очаквалъ. Той се съюзилъ съ голѣмия авантюристъ Жанъ де Муацо, героя на Тенедосъ, като му предложилъ мимо Републиката, да нападнатъ заедно генуезкитѣ владения въ Кримъ.

Докато така се извършвали събитията въ източнитѣ предѣли на българското царство, на западъ — около столицата Търново, българитѣ преживѣвали последнитѣ дни на своята свобода. Турскитѣ нашествия заливали все по-нашироко българскитѣ земи. Голѣма частъ отъ населението била отвлечана въ робство, а друга била оставена да изгине отъ гладъ. Търговията замръзла¹⁾. Разбира се, че при това състояние на България въ страната не сж останали нито венецианци, нито генуезци. Сжщо така емигрирала и частъ отъ българското население. По събуденитѣ българи, особено тѣзи отъ крайбрѣжнитѣ градове, забѣгнали заедно съ корабитѣ на гръцки и италиански търговци за Цариградъ, гдето единствено още се държала здрава християнската власт. Нѣкои емигрирали дори и по-далечъ, въ Мала Азия и по островитѣ на Срѣдиземното море. Тѣй, за наше голѣмо очудване, ние намерихме въ архивитѣ на венецианската колония въ гр. Кандия отбелязани имената на мнозина българи отъ гр. Варна²⁾, Плов-

¹⁾ И. Ивановъ, ц. с. р. 226—7.

²⁾ „Die secondo (2 octob. 1374, ind. 13) Suprascripti mensis. Manifestum facio ego Nicola Petro de Varna, bulgarus, cum meis heredibus, tibi Alexio Papuca, habitator casali Agyomiro, et tuis heredibus, quia affirmo me tecum in tuum molendinarium itaque molam in tuo molendino, de audelasu et curam de illo habere et queque alia faciam qu... pertinent ad molendinarios bona fide, sine fraude, hinc ad mensem sex proxime venturos completos. Tu vero pro meo salario seu premio laboris michi dare et solvere debes grossos XIII 1/2 quolibet mense et comedere possimo de tuo... voluero et infra tempore debeam expensia que michi apportabunt aspecialibus personis. Si igitur et cet. penem yperorum V. Contraclu firmo. Testes present. Mar. Docorçi, Tho de . . . et G.

дивъ¹⁾, Солунъ и други македонски градове като жители на гр. Кандия и околността. Единъ отъ тѣхъ — нѣкой си „Никола Петровъ отъ Варна, българинъ“ сключилъ презъ м. септемврий 1374 год. наименъ договоръ съ мѣстни жители отъ околнитѣ на Кандия села. Други българи се наели като воденичари, кравари и земледѣлски работници по чифлицитѣ на островъ Критъ. Благодарение на обстоятелството, че въ Критъ още въ началото на XIV в. се чувствувала голѣма нужда отъ работни ръце, голѣмъ брой българи и гърци, преселници отъ Балканския полуостровъ, намѣрили своята прехрана. Други българи, много повече на брой, били докарвани като безправни роби по тържищата на всички острови посрѣдствомъ венециански и генуезки търговци. Въ отличие отъ всички други предшествуващи периоди, продажбата на роби — българи и гърци станала обикновено нѣщо. Търговията съ роби въ едно кратко време пламнала по всички бѣломорски острови и по брѣговетѣ на Мала Азия. Първо мѣсто държали Александрия и Кандия. Постепенно, съ течение на времето, тѣзи българи изкупували своята свобода и се зачислявали къмъ свободното мѣстно население, като земледѣлци или прости работници. Отъ 1380 г. нататкъ регистриранитѣ договори за продажба на роби-българи въ Кандия зачестяватъ твърде много и не преставатъ докато турското завоевание на Балканитѣ не турило край на всички държави на Балканския полуостровъ²⁾.

Благодарение на запазенитѣ венециански архиви отъ тази епоха ние можемъ да проследимъ въ кои области на полуострова турцитѣ проявили най-вече своята жестокость и опустошения. Отъ стотицитѣ на брой нотариални актове само на гр. Кандия ние разбираме кои български градове и села сж пострадали отъ турскитѣ завоевания. Това сж били земитѣ около гр. Битоля³⁾, Охридъ, Костуръ, на западъ областъта

Valiso. Completum et datum. Държ. архивъ — Венеция, Notar. Ant. Bresciano — Candia.

¹⁾ „Eodem die. Manifestum facio ego Ianni de Filopopoli, bulgarus, cum meis heredibus tibi suprascripto Alexio Papuca et tuis heredibus, quia affirmo me tecum in tuum boarium itaque revolvere debeam teram tuam cum bovis et seminare et aliam facere que pertinent ad boarium bona fide sine fraude hinc usque ad complementum seminationis tue. Tu vero teneris dare et solvere michi pro meo salario seu laboris premio grossos XVII quolibet mense et me mantener debes in expensis oris. Testes M. Iusto et M. Doçorçi present. ac Ianni Saço. Венец. архивъ.

²⁾ Вж подр. Сакжзовъ, Д-ръ Ив. Новооткрити документи отъ края на XIV в. за българи отъ Македония, продавани като роби. Сп. Макед. прегл. год. VII кн. 2—3.

³⁾ „Eodem die (30 X. 1381 ind. 4). Manifestum facio ego Aniça, relicta ser Andree Cavatorta, veneti, habitator Candide, quia cum meis successoribus do, vendo, et in perpetuum transacto tibi ser Marco Pradiso, habitator Candide

на рѣката Деволъ, и на югъ Солунско и частъ отъ Тесалия. Най-много пострадалъ гр. Костуръ¹⁾ и нѣкои села около него. Яростта на турцитѣ се изразила и върху нѣкои малки села, като напримѣръ селото Търново²⁾, отъ гдето сж показани съ десетки на брой продажби на роби-българи. Безъ огледъ на националностъ и религия, турцитѣ отвлечали населението отъ Македония. Една частъ отъ него тѣ продавали въ най-близкото пристанище — Солунъ, а друга — въ Галиполи и Цариградъ. По всички тѣзи мѣста имало мнозина италиански търговци, особено генуезци, които поддържали връзки съ турцитѣ и откупували повечето отъ тѣзи роби. Не по-малко алчни били и каталонскитѣ търговци, чиято слава не неуморими пирати най-добре подхождала за този родъ търговия. Близу половинъ вѣкъ ние срещаме генуезци и каталонци да предлагатъ роби-българи по венецианскитѣ тържища³⁾.

Съ разширението на турскитѣ завоевания по течението на македонскитѣ рѣки Вардаръ и Струма, отвлечането на роби-българи засѣгнало и централнитѣ области на Балканитѣ. Единъ отъ най-пострадалитѣ български градове въ тази област билъ Прилѣпъ. Десетки роби-българи сж били продадени отъ тукъ за Критъ⁴⁾. Отвлечането на българи засѣгнало цен-

et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Calli, de genere bulgarorum de loco vocato Bitola de modo. . . .” и пр.

¹⁾ Eodem die (6. V. 1382 ind. 15) . . . nomine Maria— de genere bulgarorum de loco vocato Castoria . . . Такива договори за роби отъ Костуръ има още десетина въ регистритѣ на нотариуса Manoli Bresciano.

²⁾ „ . . . nomine Dimitri de genere bulgarorum, de loco vocato Trinovo”, актъ отъ 16 май с. г. Вж. други договори въ статията ни „Новооткрити документи” и пр. стр. 29, 30, 35, 42, 46, 50, 51, 56, 57 и др. Срѣща се дори заробена монахиня отъ Търново („monachia bulgara de Trinovo”) п. т. стр. 58.

³⁾ „ . . . Iesus Christi, 1360, mens. novembr. die 27, ind. 14. Famaguste. Insule Cipri. Manifestum facio ego Nicola Dondi januens habitator Rodi, unum mercator in Famaguste, quia in Dei et Christi nomine per me et meos heredes do, vendo, delibero, atque transacto vobis Georgio et potente viro domino Nicolao Barbadico honorato balulo venetorum in regno Cipri intuitu . . . quendam meam sclavam nomine Mariam de Burgaria cum omni . . .” Актъ на нотариуса Nicolò de Boateril въ гр. Фамагоста на островъ Родосъ. За продаваниѣ отъ каталонцитѣ българи вж. по-горе.

⁴⁾ „Die undecimo. (11 VI ind. 4, 1381). Manifestum facio ego Andrea de Catania, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Gasparino Maurosceno de Venecia absenti, tamquam presenti et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Mariam de genere bulgarorum de loco vocato Trilapo de modo in antea, cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout. supra S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dictae sclavae juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti ducatos aureos cento? de quibus et de eadem sclava, te securum reddo pariter et quietum, quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium

тралния градъ Скопие¹⁾. Всички роби, отвлечени отъ тукъ, били безъ изключение отъ българска народностъ. Показани сж само нѣколцина сърби отъ Прищина и едно неизвестно село²⁾, както и доста власи отъ нѣколко македонски села.

Въ своя последенъ трудъ — „Vlaques et bulgares”, ромънскитѣ ученъ проф. Братияно, като се спира върху публикуванитѣ отъ насъ документи за роби-българи отъ Македония, декларира, че не се съмнява върху достовѣрността на тѣхната националностъ, обаче, си задава въпроса, дали даденото отъ насъ съотношение между разнитѣ националности въ Македония би било сжщото споредъ регистритѣ и на други нотариуси³⁾. Дължимъ да добавимъ, че и споредъ новитѣ из-

sive modum. Si igitur et cet. penam aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Ant. de Canale. P. Maçamurdi et Iacobellius Ca(m)pani. Completum et datum. Benev. apx. „Eodem die (23 IX 1382 ind. 6). Manifestum facio ego Gullius de Ferrara habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Georgio Nani, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Theodora, de genere bulgarorum de loco vocato Oprilapa, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dictae slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CV de quibus et cet. prout S. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Nic. Dado, Ni. Cavcarigo et Mar. d'Arvaslo. Completum et datum”.

И двата акта сж извършени отъ нотариуса Маноли Брешияно отъ гр. Кандия, Венец. държ. архивъ.

¹⁾ „Die Octavo (8 III. 1383. ind. 6). Manifestum facio ego Marcus Gisi quondam ser Phyllippi, habitator Candide, cum meis heredibus tibi Dimitrio de genere bulgarorum de loco vocato Scopla, sclavo meum et tuis heredibus, ac notitico omnibus presentem paginam inspecturis et etiam audituris, Quia tu . . . yperpera creten. C . . . michi dare pro misisti pro tua liberationem etiam intuitu caritatis, facio te liberam atque francam itaque deinceps nullo tenearis vinculo servitutis, sed liber inter liberos commoreris fillique ex te geniti et etiam generandi liberi permaneat et sint, in perpetuum. Quidquid itaque acquisieris, tuo studio et labore, sub tua voluntate consistat. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Ni. Caucarigo, Ni. Mendrino et Mat. Taliapetro. Completum et datum”.

Забележителното е, че всички роби отъ Скопие сж показани като българи.

²⁾ Вж. статията ми въ Макед. прегл. стр. 49, 50.

³⁾ Bratianu, G. Essais sur les recherches d'ethnographie balkanique et danubien au moyen age, въ книгата Recherches sur Vicina et Cetatea Alba Bucarest, 1935, стр. 139 и забел. 8. „M. Sakazov montre un assez grand nombre de Bulgares vendu en Crète par les marchands vénitiens, dont l'origine macedoine ne fait pas de doute” et dans les comptes de la colonie de Pera les

⁴⁾ Il serait intéressant de pouvoir examiner aussi d'autres registres pour voir si la proportion établie pour les nationalités en Macedoine, d'après les documents publiés, pourrait se maintenir en se basant sur des informations plus larges, p. т.

следвания, направени отъ насъ въ други нотариални регистри, съхранявани въ нотариални архиви на Венеция, българската националностъ къмъ 1380 г., запазва сжщото съотношение въ южна Македония, а въ севернитѣ ѝ области се срѣща изключително само тя.

Измежду нотариалнитѣ продажби на венецианскитѣ колонисти въ Кандия намираме не малко българи, отвлѣчени отъ Мелникъ¹⁾, Струмица²⁾ Охридъ³⁾, Дебъръ⁴⁾, Прѣспа⁵⁾.

„slave due de progenie Burgarorum que fugerunt a Turchis“ n'ont pas d'autre pravenance*.

¹⁾ Die septimo. Manifestum facio ego Franciscus Costaterra habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi Magistro Thome de Fano physico, salariato Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Herini de genere bulgarorum de loco vocato Ysmelinicha de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout supra Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera cretensia CX des quibus et de eadem sclava, te securum reddo periter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere sen compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes presentibi Fi, Linguardo, Ni. Dado et Ni. Mendrino. Completum et datum.

²⁾ „Eodem die (2. VII 1387 ind. 10). Manifestum facio ego Marcus Maçamurdi, habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi Nicolao Mussuro quod s. Georgii, habitator Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam de genere bulgarorum de loco vocato Strouïça nomine Herini, de modo in antea, cum plena virtute. . . и пр.“ Актъ на сжщия нотариусъ.

³⁾ „Die vigintoquatro, (24. IV 1383, und. 6) Manifestum facio ego Nicolaus Maçamurdi, habitator Candide quia cum meis heredibus do, vendo, et in perpetuum transacto tibi Michaleto Ialino Murario, habitator Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Cali, bulgaram, de loco vocato Loco rido de modo in antea cum plena virtute et potestate. . . и пр.“

⁴⁾ „Актъ отъ 14 V 1381 г. Инд. 4.“ . . . unam meam sclavam nomine, Cali bulgaram de loco vocato Debro. . .“ Сжщиятъ нотариусъ.

⁵⁾ „Die Septimo, (7. IV 1373 ind. 6), Manifestum facio ego Marcus Maçamurdi, habitator Candide quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Petro Cauco, quondam ser Lodivici habitatori Candide et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Mariam bulgara, de Prespa prout eam tibi vendidi per manum sansarii, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave iuxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. CX. de quibus et cet. prout. S. Sigitur et cet. pen. aur. lib. V. Contractu firmo. Testes H. Focha, Ni Mendrino et G. de Messina Completum et datum.“

На югъ отъ Скопие е споменатъ и Велесъ¹⁾, а още по на югъ Воденъ²⁾. Тукъ, както и въ Костуръ, се срещатъ и роби-гърци. Въ западнитѣ области на Македония, както и пограничитѣ на албанското деспотство, сж показани и роби-албанци. Тукъ особено много е пострадало българското село или паланка-Деволъ, известно селище още отъ първото българско царство³⁾ Изглежда, че изчезването на този старъ български просветенъ центъръ е станало по времето на турското нашествие по тѣзи крайща. Турскитѣ отряди тукъ сж прѣснали цѣлото християнско население, часть отъ което намѣрило своето ново отечество по островитѣ на Срѣдиземното море. Изъ между заробеното население показани сж българи и такива отъ албанското „деспотство“⁴⁾, както и отъ Битоля⁵⁾ и

¹⁾ „ . . . Unum meum sclavam nomine Georgius de genere bulgarum de loco vocato Viles.“ Актъ отъ 21 IX 1382 г. инд. 6.

²⁾ „Die decimotavo (18 IX 1382 ind 5). Manifestum facio ego Giullius de Ferrara, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Thome Geno, qu. ser Iohanis, habitatori Candide, et tuis heredibus, unum meum sclavam nomine Dimitrium bulgarum, de loco vocato Vodina, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicli sclavi juxta conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. LXXVIII de quibus et cet. prout S. Sigitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Nicolaus Cavcarigo, Ma. de Arvasio et Mi. Tiliapetra. Completum et datum.“

³⁾ „Eodem die. (12 VII 1382 ind. 5). Manifestum facio ego Nicolaus Dado, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Angelo Brogondiono, habitatori Candide, et tuis heredibus, unam meam sclavam, nomine Herini, de genere bulgarorum, de loco vocato Devolo de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione precii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperpera creten. C. de quibus et cet. prout. S. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus Mi. Iusto et A. Pantaleon presentibus et Ni. Cavcarigo. Completum et datum.“

⁴⁾ „Eodem die. (10 VII 1383 ind. 6). Manifestum facio ego Georgius Nani, habitator Candide, quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi Marino Gisi, fratri Georgii Gisi, habitatori Candide, et tuis heredibus unam meam sclavam nomine Theodoram, de genere bulgarorum, de loco vocato Despotato, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi et cet. prout S. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvisti yperper. creten. CXXXV de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam pro ullum ingenium sive modum. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Le. Malasacha, B. Bono et Mar. de Arvasio. Completum et datum.“

⁵⁾ Eodem die. Manifestum facio ego suprascriptis Marcus Padiso quia cum meis heredibus do, vendo et in perpetuum transacto tibi domina Elisota, relicta ser Thome Nani de Venecia nunc Candide et tuis successoribus unam meam

Костуръ.¹⁾

Постепенно турското завоевание се разпростряло въ Тесалия. Срѣщатъ се отвлѣчени въ робство гърци, а не рѣдко и българи отъ Арта, Мизитра (Спарта) Фарсала, Ливадия²⁾, Трикала и Верея³⁾. Повече българи сж показани отъ Солунско⁴⁾. Изглежда, че значителната частъ отъ селата около

sclavam, nomine Calli de genere bulgarorum de loco vocato Bitola de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi et cet. prouts. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvistis yperpera creten. LXXXV. de quibus et cet. prout S. Si igitur et cet. penem aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Mi, Iusto et Jo. Si- lença presentibi ac. Do. Sirigo. Completum et datum.

¹⁾ „Die quarto. (4. 1 1381, ind. 4). Manifestum facio ego Daniel Delphyno de Veneclia, nunc commorans Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi Marco Cornario, qu. ser Petri, habitatori Castri Millopotami et tuis heredibus unam meam sclavam, nomine Theodoram de genere bulgarorum de loco vocato Costuria, de modo in antea cum plena virtute et potestate, intromittendi, habendi, tenendi, dandi, donandi, vendendi, alienandi, transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi placuerit, faciendi, tamquam de re tua propria, nemine tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave juxta nostre conventionis pactum michi dedisti et solvistis yperp. creten. LXXX. de quibus et de eadem sclava, te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testibus Mi. Iusto et Ge. Desde, presentibus ac. Nic. Mendrino. Completum et datum.

²⁾ Eodem die. (14 IX 1382, ind. 5) Manifestum facio ego Angelus Barbado, habitator Candide, quia cum meis heredibus, do, vendo et in perpetuum transacto tibi ser Marco Danduli qu. ser Thome, habitatori Candide et tuis heredibus, unam meam sclavam nomine Mariam, de genere bulgarorum, de loco vocato Livadia, de modo in antea cum plena virtute et potestate intromittendi, habendi, tenendi dandi, donandi, dominandi vendendi, alienandi transactandi, commutandi, pro anima judicandi, in perpetuum possidendi, et quidquid aliud in ea et ex ea magis tibi contradicente. Tu vero pro tota et integra solutione pretii dicte slave michi dedisti et solvistis yperpera creten. CXV. de quibus et de eadem sclava te securum reddo pariter et quietum quia nichil inde remansit unde te amplius requirere seu compellere valeam per ullum ingenium sive modum. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Contractu firmo. Testes Za. Venerio, Pe. Scoti, et Mar, d'Arvasio. Completum et datum*.

³⁾ Вж. статията ми въ сп. Макед. прегл. ц. с. стр. 42, 43.

⁴⁾ Eodem die. Manifestum facio ego Nicola Carasa, habitatoris burgi Candide cum meis heredibus tibi Marie Bulgara de partibus Thesalonicensis, sclave mee et tuis successoribus ac notifico omnibus presentem paginam inspec- turis . . . audituris. Quia pietatis intuitu et ob remissionem meorum peccaminum facio te liberam atque francam ita que de incepto nullo tenearis vinculo servi- tutis sed libera inter liberas commoreris, filii itaque extenati ac et. . . nasci- turi liberi remaneant et sint in perpetuum. Quidquid autem aquisieris tuo studio

тази столица на Македония сж били българи. Това е лесно обяснимо и се свързва съ факта, че дори частъ отъ населе- нието въ съседния Касадрийски полуостровъ половинъ вѣкъ преди това е било българско.

Отвлечането на робитѣ се съпровождало съ непосред- ствената имъ продажба отъ турскитѣ завоеватели по приста- нищата на севернитѣ брѣгове на Срѣдиземно и Егейско мо- рета. Тукъ тѣ влизали въ контактъ съ италианскитѣ колонисти, които сновали по тѣзи морета и по този начинъ робитѣ били препродавани на по-далечни тържища.

Отъ тѣзи сведения, които ни даватъ кандийскитѣ ар- хиви, ние можемъ да заключимъ, че областитѣ, които най- вече посещавали венецианскитѣ търговци на Балканския п-въ, сж били тѣзи по крайбрѣжието на Срѣдиземно и Черно мо- рета. Колкото повече турцитѣ разширявали своитѣ владения на балканитѣ, толкова по-бързо е ставало оттеглянето на ве- нецианскитѣ колонисти отъ българскитѣ земи. Общо взето отъ 80-тѣхъ години нататъкъ търговията на италианскитѣ колонисти въ Византия се поставя въ тѣсна зависимостъ отъ турскитѣ завоевания. Въ 1382 г. въ ржцетѣ на турцитѣ пад- нала централната и важна крепостъ Сердика, съ което имъ се отворилъ пътя за северъ и западъ. Това тѣхно движение най после заставило християнскитѣ владѣтели на балканитѣ да се споразумяетъ за обща отбрана. Споредъ сръбскитѣ лѣ- тописи презъ 1385 г. е билъ даденъ първия отпоръ при р. Деволъ, въ южна Македония. На бойното поле паднали самъ сръбскитѣ владѣтели Балша и Иваниша, братъ на Крали Марко. Това, обаче, не отчаяло християнитѣ. На следващата година, докато Мурадъ билъ ангажиранъ въ война въ Азия, Степанъ Твъртко, зетъ на Срацимира видински, въ съюзъ съ другия съуправителъ на Сърбия — князь Лазаръ, организирали новъ ударъ срещу турцитѣ. Негласно далъ своята помощ и ва- сала на турцитѣ — Шишманъ. Мурадъ, обаче, се върналъ на бързо отъ Азия опустошилъ голѣма частъ отъ България, пре- взелъ внезапно крепостъта Нишъ и заставилъ князь Лазаръ да му плаща данъци. Шишманъ и сина на Добротича, князь Иванко, признали отново властъта на Мурада.¹⁾ Споредъ Ле- унклавий, Иванко дори се обявилъ за съюзникъ на турцитѣ.²⁾ Победитѣ на Мурада заставили да опредѣли своето пове-

et labore sub tua voluntate consistat. Si igitur et cet. pen. aur. libr. V. Con- tractus firmo. Testes subscripti. Completum et datum.

Въ другъ актъ за продажба на лозе въ околнитѣ на гр. Кандия села е споменатъ като съседъ „Johannis Salonicheo, bulgarus“ — актъ отъ 24 априль 1388, на сжщия нотарунъ.

¹⁾ Вж. подр. за тѣзи събития, Иречекъ, К. Исторія, стр. 442 сл.

²⁾ Leunclavius, Nistor. Musulmane turcorum, Frankfurt, 159, col. 265.

дение и латинският търговски свѣтъ, който е ималъ голѣми интереси на балканитѣ.

Съ мирѣтъ на Туринъ презъ 1381 г. войната между венецианци и генуезци била вече окончателно прекратена и връзката между търговията въ Сръдиземното море и Понтуса била възстановена. Турскитѣ завоевания, обаче, създавали нови трудности за латинския свѣтъ, които било трудно да се преодолеятъ. Новитѣ настойници на Полуострова поставяли отъ день на день въ по-голѣма зависимостъ търговията на италианцитѣ въ Романия. Многобройнитѣ тѣхни сънародници, които живѣли въ Византия, значителнитѣ капитали, които тѣ сж ангажирали въ търговията си и голѣмитѣ изгоди, които общо тѣ имали въ търговията на Изтокъ, заставило и дветѣ републики — Венеция и Генуа да потърсятъ и намѣрятъ начини за разбирателство съ турцитѣ. За генуезцитѣ това не е било много трудно, защото тѣхния опуртюнизъмъ още на времето имъ подсказалъ да подържатъ дружески отношения съ султана Орхана, както и съ неговия замѣстникъ — Мурадъ. Презъ 1382 г. генуезцитѣ отново подчертали приятелското отношение къмъ турцитѣ, като въ договора си съ византийския императоръ Иоанъ, синъ на Андроника, предвидили известни резерви въ полза на новитѣ си приятели.¹⁾

Богатата венецианска република, която владѣла моретата не могла да остане равнодушна къмъ политическитѣ промѣни, които тѣй бързо настѣпвали на изтокъ. Наистина, презъ време на голѣмата guerra di chioggia венецианцитѣ negliжирали твърде много властта на Орхана въ Азия. Новитѣ политически успѣхи на турцитѣ, обаче, заставили Венеция да потърси поводъ за сближение съ Мурада I. Въ завързалитѣ се преговори султана се съгласилъ да приеме сближението съ най-силната по море държава, като отстъпи търговски привилегии на венецианскитѣ поданици въ гр. Скутари. И дветѣ страни си размѣнили посланици при започване на преговоритѣ. Най-после презъ 1384 г. преговоритѣ толкова назрѣли, че отъ Венеция изпратили изпитания дипломатъ Марино Малипетро да получи за венецианскитѣ търговци специални привилегии за безмитенъ износъ на храни и други стоки отъ областитѣ, подвластни на турцитѣ.²⁾ Съревнованието, което започнало между венецианци и генуезци, за спечелване приятелското разположение на турцитѣ, не оставило на заденъ планъ общото имъ стремление да продължатъ съ всички възможни срѣдства живота на Византия. Империята повече отъ всички други имъ гарантирала миръ и голѣми материални изгоди отъ левантската търговия, докато възходѣтъ да турцитѣ означавало само войни, опустошения и вѣчна борба на религиозна почва.

¹⁾ Heyd, W. и. с. 926.

²⁾ и. т. 827.

Следъ като венецианци и генуезци къмъ 1385 г. се гарантирали съ договори къмъ Византия и Турция, тѣ не се забавили да използватъ политическитѣ си връзки съ всички онѣзи полунезависими владетели на Балканския п-въ, които биха имъ гарантирали стопански изгоди. Въ това отношение генуезцитѣ се показали по-гѣвкави, и ние ги виждаме, следъ закрепване на положението си въ Пера, да стѣпятъ въ договорни отношения почти едновременно и съ българския князь Иванко въ Варна, както и съ султанъ Мурада. Това активизиране външната политика на Генуезката република се обяснява съ общия упадѣкъ настѣпилъ въ левантската търговия презъ тази епоха, при което положение за генуезцитѣ имали значение дори и малкитѣ облаги, които тѣ биха могли да използватъ. Малкото княжество на Иванко може би единъ вѣкъ преди това да не е представлявало сериозенъ обектъ на съперничеството между генуезци и венецианци, обаче сега, при общото ограничение на стопанскитѣ възможности на Изтокъ, то е било особено много ценено отъ цѣлия западно-европейски търговски свѣтъ.

Затова по инициативата главно на генуезкитѣ колонисти въ Цариградъ сж били направени постѣпки предъ този български деспотъ за сключване на специаленъ търговски договоръ. Преди да се е стигнало до тамъ, необходимо е било да се установятъ приятелски отношения съ българитѣ въ областъта Загора, защото, както видѣхме по-горе, често между българци и генуезци е имало раздори, както и значителни инциденти, вследствие на които за дълги години се прекъсвала всѣкаква търговия между тѣхъ. Че такива е имало, личи още отъ първитѣ редове на сключения на 27 май 1387 год. договоръ. И дветѣ страни заявили „че си упростиха взаимно . . . всички обиди, доказания, насилия, грабежи, убийства и всичко, каквото и да е било до днесъ . . . и си обещаваатъ едната страна на другата и другата на първата, чрезъ тържествени обещания, излизащи отъ едната и отъ другата страна, че нѣма да се обиждатъ, но че ще държатъ и пазятъ този миръ вѣчно, съгласно долуизложенитѣ съглашения, предписания, обещания, положения и условия . . .“

Стопанскитѣ и политически отношения, които българитѣ, живущи въ областитѣ на деспота Иванко, установили чрезъ този договоръ съ генуезцитѣ, почивали на следнитѣ начала: Да се пазятъ взаимно подданицитѣ и на дветѣ държави, както и тѣхнитѣ имоти. Запрещава се на генуезкитѣ кораби да причиняватъ пакости на българитѣ. Аварираниитѣ стоки трѣбвало да се пазятъ, както и изобщо имотитѣ на генуезцитѣ. Последнитѣ получавали право да назначатъ въ земитѣ на Иванко свой консулъ, който да сѣди своитѣ сънародници. Установявала се процедура при сѣденето на генуезци и българци при спорове между тѣхъ и то на базата на най-мо-

дернитъ правови принципи — *auctor sequitur forum rei* — ищецътъ да следва мѣстожителството на ответника. Българскитѣ делегати приели задължението да се дава съдействие, помощъ и уважение на генуезкитѣ консули въ България. Разрешено било по принципъ да се дадатъ на генуезцитѣ въ българскитѣ земи право да строятъ свои магазини, съ управление (*logia*) и църква съ право „да се спиратъ да се настаняватъ и да се събиратъ, безъ да ги тормозятъ или безпокоятъ“. Уговорено било да се преследватъ винаги лично виновнитѣ лица, а да не се задължатъ и държатъ отговорни тѣхнитѣ сънародници. Българитѣ се задържаватъ да обезщетятъ генуезцитѣ за всички кражди и грабежи, извършени надъ тѣхъ следъ сключване на договора. При извършването на сѣдебното дирене свидетелитѣ — било то българи или гърци, да бждатъ предварително подведени подъ клетва. Ако, обаче, отношенията между България и Генуа се влошатъ и се стигне до война, то на генуезцитѣ се давало срокъ да се изтеглятъ съ стокитѣ си отъ българскитѣ земи, а специално за солта и корабитѣ се опредѣлялъ срокъ отъ шесть месеци. Прокламирана била пълна свобода на генуезцитѣ да закупуватъ и изнасятъ всѣкакви стоки отъ страната, стига да нѣма гладъ. Забележителното е още това, че генуезцитѣ си запазили клаузата на най-благоприятствуваната нация. Вноснитѣ и износни мита били опредѣлени по 1% *ad valorem*, изключая корабитѣ, златото, среброто и скъпоценнитѣ камъни. Въ края договорътъ предвиждалъ да се плати едно обезщетение отъ 100 хиляди златни перпери по курса на Пера отъ онази страна, която наруши постановленията на договора. За гаранция на изпълнение на договора, всѣка отъ странитѣ заявила, че ипотекира всички имоти, които притежава¹⁾.

Този обширенъ договоръ ни говори за назрѣли нужди и въ дветѣ страни отъ редовни стопански връзки. Следъ като се ликвидирало съ цѣлото минало отъ произволи и взаимно нанасяне на щети, се е уговорило едно приятелско отношение и пълно толериране на стопанскитѣ интереси и на дветѣ страни. Въ сравнение съ договора отъ 1346 г. съ венецианцитѣ, тукъ митата сж били намалени. Специално за търговията съ солъ на генуезцитѣ почти били дадени монополни права. Генуезцитѣ били свободни да изнасятъ и всѣкаквъ родъ

¹⁾ Самиятъ договоръ е издаденъ и придруженъ съ преводъ отъ проф. Златарски и Кацаровъ, въ Известие на Историч. д-во, кн. III. Въ архивитѣ на Генуа е запазена и следната смѣтка по изготвяне договора съ Иванко: „a. 1390. Primo saggio delle spese della Masseria di Pera... 19 octobris, Pro scribis curie, videlicet Anthonio de Clavaro et Anthonio de Castellione, et sunt pro extraendo in scriptis pacem factam cum Juanchio Dobroticlie quam portavit Theodisclus Pestechus ambasator pro Comune: Perperi 3* — Вж. Atti della soc. figure, Bd XIII, стр. 152.

зърнени храни, освенъ, когато въ българскитѣ земи, поради неурожай, е имало гладъ. По отношение правното положение на генуезкитѣ колонисти въ България, новиятъ договоръ въвежда далъ почти изцѣло системата на капитулациитѣ. По подобие на многобройнитѣ генуезки колонии по брѣговетѣ на Сръди-земно и Черно море, и тукъ поданицитѣ на Генуа искали да иматъ осигурено право на свой сждъ, религия и начинъ на животъ, съобразно отечественитѣ имъ обичаи и закони — нѣщо, което българитѣ имъ гарантирали. При решаването на смѣсенитѣ спорове, били поискани и дадени всички гаранции за едно формално и фактическо правосѣдие.

Изобщо съ новия договоръ най-после се турнали въ редъ стопанскитѣ отношения между дветѣ страни. Това не могло да не се отрази най-благоприятно върху бждшето на генуезката търговия съ България. Деспотството на князь Иванко се простирало сигурно до устието на Дунава, гдето отъ вѣкове генуезкитѣ търговци имали своитѣ голѣми интереси, застѣпвани отъ многобройни колонии. Новиятъ договоръ гарантиралъ създаването на генуезка колония и въ Варна, сжщо такава, каквато имали 30 години по-рано венецианцитѣ.

Договорътъ, сключенъ отъ Генуа съ единъ отъ последнитѣ български владѣтели, обаче не билъ за дълго. Наближаващата турска опасностъ застрашавала скоро самостоятелността и на източнитѣ области на Балканския п-въ. Наистина, следъ битката при Плочникъ, покрай р. Топлица, презъ 1387 год., която представлява първата и последна победа на славянската конфедерация надъ турцитѣ, за известно време християнскитѣ народи били обнадеждени.¹⁾ Единъ следъ други Шишманъ и Мирчо, наследникъ на Добротича и Иванко, отъказали на турцитѣ помощъ. Затова последнитѣ презъ 1388 год. започнали походъ срещу тѣзи български владѣтели. Отмъщението на турцитѣ се развило най-първо върху владенията на царь Шишмана. Като миналъ Балкана, султанътъ изпратилъ главнитѣ свои сили да превзематъ крепостта Шуменъ. Не минало много време и самъ българскиятъ царь билъ обсаденъ въ Никополъ.²⁾ Фактически съ този походъ е било свършено съ Търновското царство, обаче, номинално Шишманъ, като подвластенъ на турцитѣ, е билъ оставенъ временно да управлява малкото Търновско царство. Този походъ спланилъ и добруджанския деспотъ, който побързалъ да приеме васалството къмъ турцитѣ. Впрочемъ последнитѣ се погрижили своевременно да раздѣлятъ и изолиратъ едно отъ друго земитѣ на тѣзи два български владѣтели. Следъ като се справили съ непокорството на Шишмана, войскитѣ на великия

¹⁾ Иречекъ, К. ц. с. 443.

²⁾ Никовъ, Д-ръ П. Турското звадѣване на България и сждбата на последнитѣ Шишмановци, Изв. на историч. д-во на VII—VIII стр. 66.

везиръ Али паша били отправени къмъ Провадия и голѣмата крайдунавска крепость Дръстъръ. Съ разпространето на турската власть до Дунава, цѣлата варненска област, както и цѣла Добруджа били откъснати отъ Шишмановитѣ владения. Това не било безъ значение за външната търговия на българскитѣ земи. Добруджа, която фактически по това време имала най-голѣмо участие въ износа на земеделски произведения за Цариградъ и Италия, сега била отрѣзана отъ централнитѣ области на Полуострова. Несигурностъ владѣла въ източна България и това твърде много спъвало връзкитѣ на вътрешнитѣ области на северна България съ черноморскитѣ дебушета. Скоро следъ това и голѣмата българска крепость и богатъ градъ Дръстъръ приели турското васалство. Това предвещавало бързъ край на търговскитѣ връзки на Черноморскитѣ области съ вътрешността на българскитѣ земи, защото крайбрѣжието било отрѣзано отъ своя хинтерландъ. Загубитѣ отъ това за външната търговия на България били много голѣми, защото единствено богатитѣ земи на Мизия и Тракия сж оживявали тържищата покрай морето. Особено земитѣ северно отъ Хемуса, които близо цѣлъ вѣкъ сж прекарвали въ миръ и спокойствие, сж добили видъ на богати области. Рѣдко земи въ Балканския п-въ прекарвали толкова благодатенъ миръ, колкото Мизия. Градоветѣ се изпълнили съ производително население и много богатства били струпани тамъ отъ оживѣна търговия. Единъ белегъ за икономическото повдигане на тѣзи български области било забогатяването на по-голѣмитѣ градове въ тѣхъ. Леунклавий разказва, че когато турцитѣ нападнали земитѣ на Шишмана, той се видѣлъ принуденъ да отстъпи на Мурада града Дръстъръ, който надминавалъ „всички други градове и крепости, както по своята голѣмина, тѣй и по великолепието на постройкитѣ и богатството на жителитѣ си“.)¹⁾ Разбира се, че такова богатство било натрупано не само въ Дръстъръ, а и въ Търново и въ други по-голѣми градове.

Съ превзimanето на Провадия и Дръстъръ отъ турцитѣ, крайбрѣжието на България било окончателно изолирано отъ богатата Мизия и заживѣло свой стопански животъ. Деспотството на князь Иванко е било лишено отъ богатия си хинтерландъ. Това се отразило върху външната търговия на България. Договорътъ, сключенъ между генуезцитѣ отъ Пера и този български князь, било последното усилие на латинския търговски свѣтъ да подържа уредени стопански връзки съ българското царство. Наближаването на турскитѣ войски земитѣ западно отъ Варна и завземането на Провадия и Шуменъ, очевидно отрѣзали най-голѣмото българско пристанище — Варна, отъ Търновското царство. Това не могло да не се отрази на

¹⁾ Leunclavius, u. c. col. 273.

генуезката търговия по тѣзи земи, защото колкото голѣма и богата да е била Варна, тя безъ своя хинтерландъ не представлява никакъвъ интересъ за голѣмитѣ посрѣдници на левантската търговия. Турцитѣ, които все повече приближавали крайбрѣжието, правили несигурно положението на италианскитѣ колонисти на Изтокъ. Търговията имъ тукъ се извършвала вече набързо; не се търгувало съ голѣми количества стоки, защото при царящата несигурностъ въ търговията по тѣзи земи, никой не е смѣталъ да ангажирва по значителни капитали.

* * *

Въ какво положение е била търговията въ западнитѣ области на България презъ тази епоха?

При тази обстановка на постоянни войни и опустошения на Балканския п-въ, свързани съ турското завладяване на християнскитѣ държави, търговията по границитѣ на Полуострова е била изобщо много слаба. Турскитѣ опустошения запръчили по-важнитѣ търговски пътища на Полуострова, защото по тѣхъ сж се движили главнитѣ турски войски. Това сж били и първостепеннитѣ друмове на балканитѣ, които турцитѣ по стратегически съображения бързали да завладѣятъ. Следователно, за по-голѣма и редовна търговия на Балканския п-въ по това време не можело да се говори. Само най-западнитѣ, както и най-източни области на Полуострова, сж могли да задържатъ още за известно време своитѣ стопански връзки съ чужбина и то въ ограничени размѣри. Това сж били Видинската и Варненска области, които се радвали сравнително по-дълго време на свободата. Докато на изтокъ, генуезцитѣ отъ Пера, Кафа и устието на Дунава подържали отчасти търговски връзки съ българското Черноморие и гр. Варна, на западъ това било дубровчанитѣ, които, макаръ съ по-голѣми трудности, успѣвали да достигнатъ предѣлитѣ на Видинското княжество. Ние споменахме по-горе, че епохата на царъ Иванъ Александра твърде много благоприятствувала за подържане на редовни връзки между Дубровникъ и българскитѣ земи. Въротърпимата политика на този български владѣтель дала възможностъ за заселване въ страната и специално въ столицата Търново на много чужденци и то най-вече евреи отъ Кримъ, Солунъ, Цариградъ и пр. Тѣ въ едно скоро време взели въ свои рѣце стопанския животъ на Търново, като влѣзли въ търговски връзки съ италиански и дубровнишки търговци. Въроятнo като реакция срещу еврейтѣ е билъ свиканъ презъ 1355 година църковенъ съборъ. Изглежда, че едни отъ най-редовнитѣ посетители на българскитѣ тържища сж били дубровчанитѣ. Ползвайки се отъ стари царски привилегии, както и отъ едно традиционно приятелство съ българския народъ, тѣ посещавали непрекъснато нѣкои български области, като тѣзи около Видинъ, Търново и на югъ отъ Балкана — София. Дубровнишкитѣ кервани престоявали по

нѣколко дни въ българската столица. Тукъ тѣ се чувствували като у дома си. Голѣмата тѣхна привързаностъ къмъ българския народъ прозира отъ едно завещание на дубровчанина Марое де Сиса отъ 1363 год. Този търговецъ, по подобие на богатитѣ дубровчани, завещалъ известни суми, съ които да се изпратятъ специални лица да се молятъ за неговата душа и паметъ. Въ текста е казано дословно следното: „Да се изпрати единъ човѣкъ въ Римъ, другъ въ Асизи, трети въ църквата Св. Яковъ отъ Галиция, сжщо така други за Божи гробъ, както и за Св. Петка въ Търново, които да се молятъ за прощение на моитѣ грѣхове . . .“¹⁾ Сигурно е, че тази търновска църква, която изобщо е била тачена и отъ други съседни на България страни, е била на особена почитъ у дубровчанитѣ и при всѣко тѣхно отиване въ Търново е била посещавана.²⁾

На свой редъ и Дубровникъ не рѣдко е давалъ гостоприемство на българи. На първо мѣсто това сж били разни родственници на нѣкои отъ българскитѣ владѣтели. Изглежда, че следъ заминаването на бившата царица Анна отъ Дубровникъ за Апулия презъ 1340 год., Дубровникъ отново е билъ посетенъ презъ 1365 год., отъ нѣкой потомѣкъ на българскитѣ царе. Така на 23 септемврий 1365 г. е отбелязана въ нотариалнитѣ книги на Републиката следната декларация: „Г-жа Белче де Гоце заявява, че тя като пълномощница на мъжа си е била удовлетворена за наема на къщата на покойния Никола де Букия, нейнъ баща, който е платилъ Димко де Бенеса, и който трѣбва да бжде повѣренъ въ рѣдетъ на Франческо, канцеларистъ, докато се узнае на кого трѣбва да се предаде. Сжщо, че следъ заминаването отъ Дубровникъ на българския императоръ, ключоветъ на казаната къща трѣбва да се дадатъ на споменатата Белче“³⁾. За насъ не е много ясно за кой български владѣтель се говори тукъ. Вѣроятно това е билъ Людовикъ, синъ на царица Анна, живущъ въ Италия,

¹⁾ „ . . . a la fratiglia deli fuschari perperi V, Sya manda un homo a Roma et un homo ad Assisso et un homo a Santo Jachomo de Galicia et un homo al sepulcro et un homo a Sancta Venera in Ternova a remission dely pechadi mei, sia se plase a dio tuta fiada“. Дубр. арх. Testamenta t. 5, a. 1348/65 fol. 217.

²⁾ „На Дунавъ Видицовъ о седми стѣнь каменныхъ, Бдинъ; объ оу страну Дунавъ Трънновъ. Ту лежить светая Пятница“ Полн. Собран. Руск. Лѣтопис. VII, стр. 240.

³⁾ „Die XXIII mensis septembris (1365). Domina Bielçe de Goç facit manifestum quod ipsa tamquam procuratrix sui mariti fuit et est contenta, quod denarii affectus domus quondam Nicole de Buchia, patris sui, quos solvit Dimcus de Benessa debeant esse in deposito ad manus Francischini cancellarii donec cognosceretur ad quem debeant de jure devenire. Et quod recedente de Ragusio imperatore Bulgarie claves dicte domus debeant dare ad manum dicte Bielçe“ Div. Cancell XX fol. 56 Дубр. арх.

който сигурно е посетилъ по нѣкаква работа града Дубровникъ.

На следующата година отново срѣщаме нѣкои известия, които ни говорятъ за връзкитѣ между българскитѣ и дубровнишки пристанища. Това е една обява, регистрирана въ Diversa Cancellaria на 17 май 1366 г. Алегринъ, общинскитѣ глашатай, удостовѣрилъ, че по заповѣдъ на г. Ректора на Дубровникъ, е известилъ гласно на опредѣленитѣ мѣста, че никой не трѣбва да си позволи да държи въ своята, или въ чужда къща, Мария, служителка на господарката императрица на България, нито да я отведе по море или по суша, подъ страхъ на обикновена глоба¹⁾. Изглежда, че нѣкаква прислужница — камариерка на царица Анна — е извършила презъ време на своето пребиваване нѣкои нередовни нѣща, заради които е било разпоредено да не ѝ се дава никакво съдействие или подслонъ въ града.

До смъртта на царъ Иванъ Александра ние нѣмаме други сведения за отношенията между Дубровникъ и българитѣ. При настѣпилитѣ междуособици въ Полуострова и появата на турскитѣ войски въ по-голѣмата частъ на България, дубровчанитѣ почнали по-рѣдко и то много набързо да посещаватъ българскитѣ земи. София е спомената всичко единъ пѣтъ презъ 1376 г.²⁾ Подобни посещения сж ставали главно на пѣтъ за Цариградъ и по-рѣдко за търговия. Главното движение на дубровнишкитѣ стоки по това време е било къмъ Видинъ, Никополъ и отъ тамъ къмъ Влашко. Въ това направление дубровничанитѣ избѣгвали срѣщата съ турскитѣ войски. Споредъ сведенията, които е събралъ Иречекъ, унгарцитѣ при превземането на крепостта Видинъ въ 1365 год. заварили тамъ дубровнишка колония, която не пострадала.³⁾

Изглежда, че тукъ сж останали дубровчани и по-късно. Затова не единъ пѣтъ отъ Дубровникъ били изпращани дарове на българския владѣтель Срацимиръ. Така презъ 1390 г. дубровнишкия патриций Никола де Гоце изпратилъ на Иванъ Срацимира въ даръ 4 товара първокачественъ зехтинъ.⁴⁾ Оче-

¹⁾ „Die XVII madii (1366) Allegrinus preco comunis retulit de mandato domini rectoris gridasse in locis solitis, quod nulla persona audeat tenere in domo sua vel aliena Mariam, famulam domine imperatricis de Bulgaria, nec ipsam levare per mare nec per terram sub pena ordinata, Дубр. арх. Div. canc. XX, fol. 132.

²⁾ Въ Lettere e commissioni di Levante (a. 1359—1380 г.) е споменатъ презъ 7 декемврий 1376 г. „in Sophya“ нѣкой си Basilius de Basello, дубровнишки патриций. Дубр. арх. Lett. e com. a. 1359-80 fol. 105.

³⁾ Иречекъ, К. Българ. царъ Срацимиръ, Пер. Сп. кн. I стр. 47.

⁴⁾ „Ser Nicolao de Goçe in dicto minori consilio facta fuit gracia quod de primo oleo aduente in Ragusio possit trahere de Ragusio salmas III olej pro mittendo illas imperatori Bidini“. Дубр. арх. Libri Reformat. a. 1300—92.

видно е, че съ тѣзи дарове дубровничанитѣ си осигурявали едно привилегировано положение въ цѣлата Видинска област, която е била сравнително най-спокойната частъ отъ българскитѣ земи по това време. Видинъ е станалъ голѣмъ възелъ на важни търговски друмове. Презъ тукъ се отивало за Търговище и по на северъ за Брашовъ. На западъ презъ Букурещъ отивалъ важенъ пжтъ за Молдава и Бесарабия. За оживнитѣ връзки между Видинъ и Трансилвания ни говори една грамота дадена отъ царъ Срацимира на търговцитѣ отъ Брашовъ. Въ нея между другото е казано: „Това, което сте ми писали и поржчали, щото вашитѣ хора да сж свободни да ходятъ волно и свободно . . . и да търгуватъ съ това, което искатъ. За това азъ давамъ моята царска дума, че ви взимамъ при-сърдце, че ще бждете въ царството ми пазени, като не ви се правятъ никакви пакости. А сжщо така ще бждатъ почитани и обичани отъ царството ми всички онѣзи, които донасятъ грамота отъ васъ“.¹⁾

Това дарствено писмо, което наподобява „оризмото“ на Ивана Асеня II, очевидно е било дадено по искане на жителитѣ на Брашовъ. Къмъ стопанскитѣ връзки на този градъ се прибавяли и кръвното родство на една частъ отъ жителитѣ му, които били българи. Знае се, че още презъ 1392 г. е станало голѣмо изселване на българи за Брашовъ. Хроникитѣ свързватъ това събитие съ голѣмъ гладъ, настъпилъ презъ тая година въ България. По-вѣроятно е то да е било резултатъ и на турскитѣ нашествия и опустошения, които по това време достигали българскитѣ брѣгове на Дунава. Заселването е станало тъкмо въ Брашовъ, защото тамъ поминкътъ е билъ по-сигуренъ, бидейки самиятъ градъ разположенъ на най-голѣмия и най-важенъ карпатски проходъ. Поминкътъ се осигурявалъ както отъ производство — строежи и гайтанжийство, тъй и отъ размѣна. Вѣроятно е скоро следъ заселването си тукъ българитѣ да сж започнали търговия съ Видинския край, който турцитѣ още не били доближили. Търговията съ Трансилвания е била само частъ отъ стопанскитѣ връзки съ Влашко. Въ много градове и села имало заселени компактни маси преселеници отъ България. Въ Плоещъ, Търговище и Букурещъ имало много българи, които подържали търговия съ Видинъ, Никополъ, Чипровци, Търново. Другъ важенъ търговски пжтъ е излизалъ къмъ Русе и Варна. Варна е била най-голѣмото дебуше на Влашко презъ тази епоха и е останало такава и по късно.

По всички тѣзи мѣста, редомъ съ търговцитѣ — българи, търгували и дубровчанитѣ. Поради турскитѣ насилия много богати семейства се изселили едни къмъ Влашко, други къмъ

¹⁾ Самата грамота е печатана у Милетичъ, Д-ръ Л. Нови влахобългарски грамоти отъ Брашовъ. Сб. Нар. Ум. Ки. кн. XIII стр. 46.

Дубровникъ. Вѣроятно тамъ имало още по-голѣма колония — сърби, бошнаци и хървати, избѣгали отъ турскитѣ нашествия и междусобици. Тамъ се заселили не малко и бедни бѣжанци. Така въ дубровничкия архивъ ние намѣрихме единъ документъ отъ 1378 г. Нѣкой си Нико — българинъ, се задължилъ да даде своя трудъ за срокъ отъ 4½ години като помощникъ на единъ лѣкаръ съ обещание да му помага лоялно, да му изпълнява поржчанията, да пази нѣщата и имотитѣ му и пр.¹⁾ Отъ сжщата епоха има запазенъ и другъ подобенъ договоръ. На 9 май 1375 г. нѣкой си Радивой Бойко, българинъ, се условилъ за доживотъ да работи въ Дубровникъ само срещу храна и облекло.²⁾ Още по-интересенъ е единъ другъ документъ, който ние успѣхме да откриемъ въ протоколнитѣ книги на Републиката. На 29 януарий 1390 г. е протоколирано въ Libri Reformationum дадено право и свобода на действие на самия ректоръ и неговия малъкъ съветъ да уговори и възнагради по свое усмотрение нѣкой си Никола-Българина, който да бжде назначенъ като учителъ по славянска словестностъ и да предава въ Дубровникъ по славянски езикъ на децата.³⁾

За да прибѣгне Републиката до наемане българинъ, сигурно е, че сръбската и българска емиграция въ Дубровникъ е била голѣма. Възможно е този българинъ да се е училъ въ католишкитѣ училища въ Римъ. Отъ друга страна се търсило начинъ, щото да се задоволи мѣстното и околно население на града, което било въ голѣмата си частъ хърватско и имало нужда да има свои учители.

* *

Въ епохата на окончателното завладяване на България и Сърбия отъ турцитѣ въ края на XIV в., ние не намираме повече сведения за връзкитѣ между Дубровникъ и българскитѣ земи. Нашествието на турцитѣ достигнало скоро западнитѣ предѣли на Сърбия и заплашило цѣла Босна. Това принудило сърбо-бошнацитѣ да се готвятъ за последенъ отпоръ съ турцитѣ. Следъ като последнитѣ нанесли голѣмъ

¹⁾ „Ego quidem Nixa Bugarinich confiteor quod loco me et opera mea ad standum cum magistro Costancio Filacanapo usque ad 4½ annos proxime futuros, cui promicto legaliter servire et obedire omnibus mandatis suis in eundo stando et redeundo et res et bona sua Fideliter custodire et saluare, et de ipsius furtum seu fraudem non facere nec uolenti facere consentire“. Дубр. арх. Div. not. IX стр. 206 V^o (26 ianuarii 1378).

²⁾ Дубр. арх. Div. canc. t. 24. fol. 34 V^o.

³⁾ „(Die 29 januarius 1390). Prima par est de dando auctoritatem et liberum arbitrium domino rectori et suo minori consilio salariandi Nicola Bugarum magistrum litterarum sclavicarum pro docendo in Ragusio pueros litterati sclavicas cum pactis, conditionibus quibus melius eis videbitur faciendum. Libr. Reformatione, XXVIII f. 131. Дубр. архивъ.

ударъ на Шишмана при Шуменъ, Дръстъръ и Никополъ, самъ султанъ Мурадъ се отправилъ за Сърбия. Тукъ на Косово поле е било дадено последно и решително сражение между християнскитѣ народи на Полуострова и турскитѣ завоеватели. Макаръ да сж били обединени усилията на сърби, хървати, българи и ромъни, турцитѣ надделяли и християнитѣ били разбити.

Съ косовското поражение на сърбо-бошнацитѣ презъ 1389 год. била сломена всѣка съпротива на славянскитѣ народи на Балканския п-въ. Турцитѣ минали вече Дунава. Следъ като се закрепили въ Дръстъръ, тѣ почнали опустошителни походи срещу Влашко и южна Унгария. Нѣколко години следъ това тѣ превзели и Търново (1393 г.). Така постепенно турската граница се премѣстила отъ балканската верига на Хемуса до р. Дунавъ. Тукъ три години по-късно е станало прочутото сражение при Никополъ, гдето маджари, французи и българи се опитали за последенъ пжтъ да дадатъ на турцитѣ отпоръ. Така изгаснали и последнитѣ надежди на българитѣ. Отъ това време нататкъ българското царство вече не съществувало. Само отдѣлни боляри водили по непристѣжнитѣ крепости партизанска война съ турскитѣ аскери. Пленениятъ при Никополъ български царъ Шишманъ починалъ въ Пловдивъ. Вѣроятно върху него Баязидъ изразилъ своята мжстъ за опита да се организира новъ кръстоносенъ походъ срещу турцитѣ.

Докато постепенно новитѣ победители на Полуострова ликвидирали съ остатъцитѣ отъ християнскитѣ държавици, на изтокъ турцитѣ имали да се справятъ съ една голѣма опасностъ — нашествието на монголитѣ. Изглежда, че въ едно кратко време тѣхния ханъ Тамерланъ успѣлъ така добре да се организира, че още въ първото сражение при Ангора презъ 1402 год., турскитѣ войски били разбити, а султанъ Баязидъ — плененъ. Тогава били освободени много славянски князе и принцеси, които били заточени въ Азия отъ Баязида. Изглежда, че въ продължение на цѣли десетъ години тукъ турската властъ е била безсилна да се справи съ междуособицитѣ. Това не могло да не се отрази върху Балканитѣ, гдето авторитетътъ на турцитѣ сжщо билъ доста повиженъ и за това последнитѣ започнали да преговарятъ съ християнския свѣтъ, който билъ заинтересуванъ на Изтокъ.

Въ какво положение се намирала левантската търговия презъ тази епоха на консолидация на турската властъ въ Балканския п-въ? Очевидно е, че нейното развитие трѣбвало да се съобразява съ поведението на османскитѣ турци, които владѣйки вече частъ отъ пжтищата на левантската търговия, поставяли последната подъ своя зависимостъ. Това принудило и венецианци и генуезци да потърсятъ пжтища на споразумение съ новитѣ владѣтели на Балканския п-въ.

Единъ отъ първитѣ договори на икономическа основа, които турцитѣ сключили съ християнския свѣтъ, е било съглашението, което презъ м. юний 1387 г. е било подписано между тѣхъ и генуезцитѣ. Договорътъ е билъ сключенъ отъ сжщитѣ пълномощници на генуезката република, които подписали договора съ Иванко — Грималди и Боско. На генуезцитѣ отъ Пера били дадени отъ страна на турцитѣ първитѣ, макаръ и доста ограничени, митнически привилегии. Междувременно отношението на турцитѣ спрѣмо венецианцитѣ били още по-напреднали, така че последнитѣ следъ директни преговори водени последователно въ Венеция и въ двора на султана Мурада добили още по-широки отстъпки. Все пакъ, както генуезци, тѣй и венецианци се мжчили всячески да продължатъ последнитѣ дни на цариградскитѣ императори, които безспорно били най-щедри въ отстъпкитѣ си отъ стопански характеръ. Съ идването на Баязида (1389) на султанския тронъ, Цариградъ билъ сериозно застрашенъ. Той билъ блокиранъ така, че всѣкакви връзки съ вътрешността били прекжснати. Затова пжкъ въ новитѣ турски провинции броятъ на заселенитѣ венециански търговци отъ день на день нараствалъ и това заставяло Републиката да потърси начинъ за изглаждане неизбѣжния конфликтъ между Баязида и императора Мануела, но всичко било много късно. Може би непосредствено следъ никополското сражение би се свършило по-лесно и съ самия Цариградъ, ако не сж били изпратени къмъ 1399 год. нови французки и италиански отряди, които да очистятъ околноститѣ на столицата отъ турскитѣ войски. Споредъ турски извори, по това време Византия загубила своята независимостъ и станала трибутарна на Тамерлана, като се задължила да му плаща годишенъ данъкъ. Фактически земитѣ на Византия не само политически, но и стопански били подѣлени между всички народности, които били тѣсно заинтересувани на Изтокъ. По силата на едно съглашение, настѣпило въ резултатъ на турскитѣ неуспѣхи, презъ 1403 г., сж били подѣлени по-голѣма частъ отъ земитѣ на бившата Византийска империя. Турцитѣ били принудени да защитатъ и толериратъ стопанскитѣ и политически права на Венеция, Генуа и Византия въ областъта на проливитѣ и на Сръдиземното море, като последнитѣ признаятъ, обаче, васалството си къмъ султана.

Докато така мжчно и всрѣдъ недовѣрие се уреждали стопанскитѣ връзки по море между земитѣ на Балканския п-въ и Западъ, сравнително по-леко и съ по-голѣмъ успѣхъ поданицитѣ на малката Дубровнишка република могли да уредятъ своитѣ търговски отношения съ новитѣ господари на балканитѣ. Благодарение на своята упоритостъ и недостижимъ дипломатически тактъ и умѣние дубровчанитѣ по-рано отъ всички други народи могли да спечелятъ довѣрието на турската властъ. Чрезъ поддържане на непрекжснатъ контактъ съ Портата, посрѣдствомъ дарове и специални посла-

ничества, дубровчанитѣ единствени отъ всички други народи добили привилегии за свободна търговия въ вътрешността на Турската империя. По такъвъ начинъ тѣ успѣли да създадатъ директна връзка по сухо между Балканския и Апенински п-ви, като самиятъ градъ Дубровникъ става главенъ посредникъ на тази търговия. Собствено дубровчанитѣ не представали дори и въ епохата на голѣмитѣ войни на турцитѣ да посещаватъ сръбскитѣ и български земи. Тѣхнитѣ кервани успѣвали, макаръ и не винаги сполучливо, да се провиратъ между воюващитѣ страни на балканитѣ и да поддържатъ ограничени стопански и културни връзки съ християнскитѣ народности на Полуострова. Имайки голѣма материална полза отъ тази посредническа роль дубровчанитѣ още въ края на XIV-ия вѣкъ енергично отстоявали предъ Портата своитѣ интереси, настоявайки потвърждение и новиране на старитѣ привилегии, дадени имъ въ миналото отъ християнскитѣ владетели. Презъ 1403 г., когато още не стихнали сраженията по голѣмитѣ друмове на Полуострова, отъ Дубровникъ сж изпратили специално посланичество до Султана, за да му се напомни, че „винаги нашитѣ търговци сж били свободни въ Босня, Славония и България и че никога тѣ не сж оттекчавани съ нищо. . .“¹⁾ Въ кратко време дубровчанитѣ успѣли да се наложатъ на турскитѣ завоеватели да търпятъ и покровителствуватъ тѣхнитѣ кервани въ българскитѣ земи и така да се поддържа тази отклонка на левантската търговия, макаръ и въ твърде ограничени размѣри²⁾.

Така още въ първитѣ години на турското завладяване на Балканския п-въ неговитѣ нови настойници приели и позволили да се създаде известна приемственостъ въ икономическото развитие въ този край на Европа, като не унищожили съвсемъ цвѣтущата левантска търговия, която изхранвала и поддържала два свѣта. Връзката между Европа и Азия не била прекъснатата, само че мѣстото на българитѣ и византийцитѣ било заето отъ турцитѣ. Съ това наченала една нова епоха въ стопанскитѣ отношения на Изтокъ, която, обаче, заслужава да бжде разгледана отдѣлно.

¹⁾ „ . . . ma semper gli nostri mercadanti sono stadi franchi per Bosna, per Sclavonia, per Bulgaria, né sono may molestadi di niente. . .“ Дубр. арх. Lettere e comiss, de Levante, t. 1403—1410, 25. VII, 1403.

²⁾ Още презъ 1411 се говори за дубровнишки кервани въ българскитѣ земи. Споменатъ е единъ търговецъ—Юкша Прибиловичъ „el qual se dixе esser morto in lo parte de Bulgaria. . .“ п. т. t. 1411—16 fol. 161.

LE COMMERCE BULGARE AU XIVe SIÈCLE.

Les rivalités entre les colonies latines à Constantinople commencent à diminuer peu à peu la force de l'empire Latine. En 1261 survint le plus grand événement de la péninsule Balkanique dans la deuxième partie de XIIIe siècle avec de grandes conséquences économiques — la prise de Constantinople par les grecs. Le nouvel empereur grec ne pensait pas que les événements de l'année 1204 se renouvelleraient et pour cela malgré qu'il préférât les commerçants génois aux vénitiens souvent il les opposait l'un contre l'autre pour les affaiblir. La Bulgarie qui vivait en ce moment (1264) des années graves à cause des invasions hongrois, est restée du côté de Venise — le plus grand adversaire de Byzance. Pour cela les premières relations commerciales des bulgares avec les terres de la péninsule Apennine commencèrent avec l'aide des vénitiens. Depuis l'année 1276 nous avons les premiers documents pour l'exportation des grains de Varna pour Constantinople et l'Italie. Quelques années plus tard (1280) nous voyons les vénitiens introduire des draps italiens à Mésembrie—la plus grande ville de la côte sud bulgare, de la mer Noire et le principal débouché de la Thrace. A cette époque les commerçants génois, qui trouvaient un meilleur accueil dans les ports grecs, se sont liés avec les habitants de Mésembrie, surtout quand cette ville était dans les mains des grecs. Pendant l'année 1281 nous voyons les génois de Péra et Caffa apporter souvent des draps de la Lombardie, des esclaves et d'autres produits. De Constantinople les mêmes Génois arrivèrent jusqu'à Andrianople aux quels marchés ils apportaient la manufacture italienne.

Plus tard pendant le règne du tzar Svétoslav (1299—1321) la Bulgarie est devenue tellement forte, qu'elle a étendu ses domaines jusqu'au débouché du Dniestr. Les colonistes génois, qui du Danube jusqu'en Crimée habitaient en grande colonie les principaux ports de la mer Noire, négligèrent le nouveau pouvoir bulgare. Cela a amené un grand conflit entre les bulgares et les génois. Les intérêts des derniers ont souffert beaucoup de vols arbitraires que les bulgares faisaient sur leurs colonistes autour d'Akkermann (Maurocastro) et ailleurs. Les négociations qui ont commencé n'ont donné aucun résultat pour les génois

éprouvés et pour cela avec leurs décrets de l'année 1316 de Offizium Gazarie les génois ont défendu à leurs compatriotes de visiter les terres bulgares d'Akkermann et ainsi que la ville de Sozopol. Cette défense n'a pas été appliquée pour longtemps parce qu'en 1317 nous voyons de nouveau les génois porter de Varna et d'Anchialo les céréales pour Constantinople. Les vénitiens faisaient la même chose, mais les autorités de Constantinople leur causait beaucoup d'obstacles. Les bulgares devenaient plus actifs dans leur commerce avec Constantinople. Ils étaient les principaux fournisseurs des grains pour Byzance. Même à l'époque de Svétoslav, selon les renseignements de Pachymer, les bulgares ont sauvé, en l'an 1308 Constantinople de la faim, envoyant une quantité considérable de blés. Quelques entraves pour le développement libre de ces relations économiques entre les bulgares et les byzantins présentaient les envahissements de la Thrace et de la Macédoine par des Catalanes, qui pendant les années 1311—1318, ont enlevé et vendu beaucoup d'esclaves bulgares des environs de Vardar, Cassandria et de Salonique.

Après l'an 1330 le commerce des italiens se renforça beaucoup avec Varna et Anchialo, d'où ils exportèrent d'orge, de blé et de cire.

Pour l'excellente qualité de la cire bulgare, outre les renseignements du florentin Pégoloti de l'année 1335, parlent aussi les documents de l'archivio di Stato à Gênes. Ces productions n'allaient pas seulement à Venise et à Gênes. Grâce à l'intensif commerce de Venise dans les terres bulgares, nous voyons se conclure pendant les années 1346—1347 le premier contrat commercial entre le roi Ivan Alexandre et Venise. Nous avons trouvé dans l'archive d'état de Venise la première copie originale de ce contrat—*Patto e sacramento*—par la quelle se corrige considérablement l'édition de Lubich, C'est qui est le plus important, ce qu'on établit déjà une date plus antérieure de ce contrat que l'on avait su jusqu'à présent. D'après ce contrat on a donné aux vénitiens beaucoup des privilèges: 1) Le libre accès et la sûreté de la vie et du bien des commerçants vénitiens en Bulgarie; 2) Le droit de douane se fixe à 3°/_o ad valorem, aussi qu'un tas de petites taxes supplémentaires. On a donné des privilèges judiciaires et consulaires. En effet, seulement quelques années à près à Varna, s'est formée une grande colonie vénitienne qui avait même son propre consul. Alors de nouveau ce contact était confirmé par une lettre de l'année 1352 du même souverain bulgare, concernant les anciens privilèges des commerçants vénitiens dans les terres bulgares.

Des renseignements plus précis pour le caractère du commerce italien avec les bulgares, nous apprenons des comptes de la campagne d'Amedéo VI pendant l'année 1366. D'après ses documents les villes Messembrie, Anchialo et Varna ont été florissantes. On faisait de commerce avec toutes sortes de marchan-

dises: du sel, de la manufacture, de l'orge, du vin etc., que les armées d'Amedée ont confisqué en grande quantité à Messembrie et à Anchialo.

En même temps du côté de la Serbie on remarquait des commerçants entreprenants venant de Doubrovnik (Raguse). Etant toujours en relations cordiales avec les souverains bulgares et aussi avec le peuple, les caravanes de Doubrovnik fréquentaient les foires les plus considérables du pays et surtout la capitale Tirnovo et Vidin. D'après quelques documents inédits de l'archive d'Etat de Doubrovnik, la République a donné pendant la période des années 1338—1340 un bon accueil à la reine bulgare Anna (Néda) qui a quitté la Bulgarie grâce à des causes politiques.

A peine que les armées d'Amedée VI se sont retirées des villes bulgares de la mer Noire, et turcs commencent, ses envahissements. Leurs invasions causant de pertes à la population, deviennent un grand obstacle pour le développement du commerce du Levant. A la suite de l'occupation turque en Thrace, en Macédoine et sur les côtes de la Méditerranée le commerce des esclaves bulgares a prospéré. D'après quelques documents nouvellement découverts dans les archives vénitiennes de notaires de l'île de la Crète, nous voyons après l'année 1370 jusqu'à la fin de l'année 1389 se réaliser une quantité de ventes de commerçants vénitiens avec des esclaves bulgares de Salonique, Kostour, Voden, Bitolia, Prespa, Ochrid, Prilep, Skopié, Stroumitza, Vélès et encore d'autres villages macédoniens. Grâce à ces archives vénitiennes, l'histoire obtient non seulement une impression claire pour le caractère ethnographique de la Macédoine, mais ses archives reflètent la lumière sur le rôle que l'élément bulgare a joué dans la vie économique de ce coin de la presqu'île balkanique. A l'époque de la successive conquête des Balkans par les turcs le commerce de Levant a subi une crise considérable. Les vénitiens et les génois réussissaient à peine à soutenir leurs relations avec Constantinople et avec leurs riches colonies sur les côtes du nord de Pontus—Caffa et Tana. La création du despotat de Dobrotiche et de son fils Ivanko à Varna avec sa propre flotte a donné la possibilité à ces souverains bulgares de jouer un certain rôle dans les destins de Pontus. Successivement les génois ont oubliés les malentendus, arrivés souvent, avec les bulgares et pendant le règne du prince Ivanko ont conclu le premier contrat commercial avec la Bulgarie (1387). Les privilèges, qu'ils ont reçus étaient pareils à ceux obtenus avant 40 ans des vénitiens. Seulement le droit de douane était diminué à 1°/_o.

Le commerce principal des génois pendant ce temps dans les terres bulgares consistait de la vente du sel et des grains. Le contrat a donné aux génois une grande partie de privilèges judiciaires, ainsi que le droit de s'installer en Bulgarie, d'établir des boutiques et des églises et aussi

d'amener un consul, qui aura une juridiction complète sur tous les sujets genoïis. L'application de ce contrat n'avait pas duré longtemps. La bataille près de Nikopol en 1396 a indiqué la fin du royaume bulgare et en général de tous les pays chrétiens dans les Balkans. Les turcs ont occupé presque toutes les terres; ils possédaient déjà depuis longtemps les Detroits et voilà pourquoi les genoïis et les vénitiens se sont hâtés a s'entendre avec les nouveaux maîtres de la presqu'île Balkanique. Pendant les années 1402—1403 les turcs ont garanti aux commercants italiens les premiers privilèges dans le commerce de Levant, en excluant pour une période, à peu près seculaire, chaque participation des bulgares et des byzantins dans ce commerce. En général depuis ce temps, le commerce italien se déplaçait de plus en plus vers l'Ouest. La mer Noire devient vite „mare clausum“. Pendant que les Turcs lentement mais surement s'installaient dans la presqu'île et chassaient les colonistes italiens des côtes de la mer Noire et de la Méditerranée, uniquement les habitants de Doubrovnik ont obtenu leur confiance pour soutenir avec les peuples balkaniques les rapports économiques et commerciaux. Pour Doubrovnik commence une époque brillante du développement économique dans les Balkans, mais elle est si importante qu'exige une étude spéciale.
